

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİMDALI

Yüksek Lisans Tezi

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DEVLETİN
YENİDEN YAPILANMASI: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ

Aytekin MUSTAFAYEVA
2501060931

Tez Danışmanı:
Yrd.Doç. Dr. Murat ÖZLER

İstanbul 2008

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DEVLETİN YENİDEN YAPILANMASI: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ

Aytekin MUSTAFAYEVA

ÖZ

XX. yüzyılda yaşanan gelişmeler, dünyada önemli değişikliklerin meydana gelmesine neden oldu. 1929 krizi, onu izleyen iki dünya savaşı ve ardından çıkan petrol krizi dünya genelinde yaşanan ekonomik bunalımın en önemli nedenleri olarak gösterilmektedir. Soğuk Savaş'ın doğurduğu kutuplaşma ise dünyada ekonomik ve siyasi tansiyonun yükselmesine sebebiyet verdi. Dünya sisteminin artık aynı düzen içersinde gelişemeyeceğinin işareti olan bu gelişmeler, küresel çapta yeni ekonomik ve siyasi politikaların gerekliliğini gündeme getirdi. Batılı kapitalist ülkeler, yıllarca egemen olan devletçi ve dışa kapalı politikaları terk ederek yeni liberal politikalara geçiş yaparken, Doğu Bloğu çöküş sürecine girdi. Berlin Duvarı'nın yıkılması ve SSCB'nin dağılmasıyla sosyalizmin çıkmaza girmesi, yeni liberal politikaların dünya çapında yayılmasını sağladı. Dinamik küreselleşmenin oluşmasının en önemli nedenleri olarak bilinen bu gelişmeler, ekonomik ve siyasi ideolojilerde de kritik değişimlere neden oldu. Özellikle, küreselleşme ve devlet ilişkileri, ekonomi ve siyasetin etkileşimi gibi konularda farklı görüşler ortaya atıldı.

Küreselleşme ve devlet ilişkilerinin belirlenebilmesi açısından bu çalışmada ilk olarak söz konusu sürecin gelişimi ve devlet üzerindeki etkilerine değinilecek, ardından Doğu Bloğu'nun çöküş süreci ve SSCB'nin dağılmasının bir sonucu olarak bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın yeni ekonomik ve siyasi sisteme geçiş aşaması ve devlet yapılanması ele alınacaktır. Temel amaç, çalışmanın ana örneğini oluşturan Azerbaycan'ın küreselleşmenin taleplerine nasıl uyum sağladığının belirlenmesine yöneliktir.

ABSTRACT

Developments experienced in the 20th Century caused significant developments in the world to emerge. The 1929 crisis, following the crisis two world wars and then the oil crisis are indicated as the major reasons of the economic recessions the globe suffers from currently. And the polarization having arisen from the Cold War resulted in the economic and social tension in the world rising. Those developments which are the indicators of the fact that the world system will no longer be able to progress within the same order made the necessity of global scale innovative economic and political policies a current issue. While Western capitalist countries were leaving state controlled and isolated policies which had dominated for many years and make a transition toward new liberal policies, Eastern Block reached the age of collapse. Socialism having come into a dead end upon the collapse of the Berlin Wall and disintegration of USSR paved the way for the new liberal policies to be disseminated in all over the world. Those developments recognized as the major reasons for the emergence of dynamic globalization caused critical changes in economic and political ideologies as well. Different views were suggested with regard to subjects such as the relations between globalization and state, interaction of economy and politics.

For the purpose of determining the relations between globalization and state, in this paper initially, the development of the said period and its influences on state shall be mentioned about and then the transition period of Azerbaijan, a country which gained independence as a result of the collapse period of the Eastern Block and disintegration of USSR, into the new economic and political system as well as its state structuring shall be dealt with. The basic purpose of this paper is to determine how Azerbaijan, i.e. the major sample of the paper was attuned to the demands of globalization.

ÖNSÖZ

Geçen yüzyılın son çeyreğinde dünya, geleneksel ideolojilerin ortadan kalktığı ve liberal politikaların küresel çapta önem kazandığı bir süreçten geçmiştir. Küreselleşme olarak nitelendirilen bu süreç başta ekonomik, politik, kültürel vs. olmak üzere hayatımızın hemen her alanını kapsamakta, fakat en fazla ekonomik ve politik boyutuyla tartışılmaktadır.

Ekonomik anlamda finansın ve üretimin küreselleşmesi, dış ticaret faaliyetlerinin arttırılması ve bu gelişmelerin sonucunda devletler arası karşılıklı bağımlılığın ortaya çıktığı görüşleri geniş kabul görmüştür. Mevcut olan bu durumun siyasal sistemleri etkilediğine yönelik çeşitli fikirler ileri sürülmektedir. Bu fikirler esasen iki temel ekseninde tartışma konusu olmuştur. Bunlardan biri devletin ulus üstü ve ulus altı bir baskının kısılcacında sıkıştırıldığının ve geleneksel üstünlüğünün yok olduğuna yöneliktir. Diğer görüşe göre ise devletin, yaşanan değişimlerden dolayı bir takım zorlamalarla yüz yüze kaldığı doğrudur, ama bu baskı onun etkinliğini azaltmamış sadece yeniden yapılanmasını kaçınılmaz kılmıştır. Dünyada hemen her alanda bir değişim rüzgarının estiği ama bu gelişmelerin etkisinden dolayı devletin üstünlüğünün zayıflamadığı inancıyla ele alınan bu çalışmada, küreselleşme sürecinin devlet üzerindeki etkileri Azerbaycan örneği üzerinden incelenmiştir.

İdeolojik kutuplaşmanın ortadan kalkması ve SSCB'nin dağılmasıyla uluslararası ilişkiler sisteminin bağımsız aktörlerinden birine dönüşen Azerbaycan, kendi aydınlarının diliyle söylemek gerekirse yıllarca dünyadan “demir perde”yle ayrılmış ve kopuk bir şekilde yaşamıştır. Bu durum ve eski istemin terk edilişiyle yıllarca egemen olan teorilerin ve öğretilerin de önemini yitirmesi, bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın siyaset biliminde büyük bir boşluğun ortaya çıkmasına neden olmuştur. “Küreselleşme ve Devletin Yeniden Yapılanması” konulu çalışmada Azerbaycan'ı örnek almakla, az önce bahsi geçen boşluğun giderilmesine yönelik küçük de olsa katkı sağlamayı hedeflerken, karşılaştığım en önemli sorun da mevcut boşluktan kaynaklanmaktaydı. Bu sorun, çalışmamın yürütülme sürecinde Azerbaycan'la ilgili kısımda gerekli kaynaklara ulaşma sıkıntısı şeklinde belirmiş ve yabancı kaynakların yanı sıra elektronik kaynaklardan da fazla yararlanma gereksinimi doğurmuştur. Ayrıca küreselleşmenin ve benimsenmiş olan piyasa

ekonomisinin talepleri doğrultusunda oluşturulmuş olan bazı makamların, örneğin yerel yönetimlerin, henüz işlevselleşememesi, ilgili kurumların faaliyetine geniş yer verememe gibi bir sıkıntı doğurmuştur. Bu sorunu, yasalara ve sınırlı sayıda mevcut olan makalelere da dayanarak gidermeye çalıştım.

Çalışmamın yürütülmesi sürecinde bana göstermiş olduğu yardım ve anlayışından dolayı danışmanlığımı üstlenme nezaketini göstermiş olan sayın Yrd. Doç. Dr. Murat Özler'e içten teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	
KÜRESELLEŞME VE DEVLET	7
1.1. Küreselleşme olgusu	7
1.1.1. Küreselleşmenin Tarihi Serüveni	9
1.1.2. Küreselleşmeyi Ortaya Çıkaran Nedenler	13
1.1.3. Küreselleşme Önündeki Engel: Devletçi Ekonomi	15
1.1.4. Küreselleşme ve Gelişmeler: Finansın Küreselleşmesi	18
1.1.4.1. Üretimin Küreselleşmesi	20
1.1.4.2. Dünya Ticaretinin Gelişmesi	21
1.2. Eski Dünyadan Yeni Dünyaya Doğru	22
1.2.1. Yeni Dünya Düzeni	24
1.2.2. Liberal Politikalara Dönüş: Neoliberalizm	25
1.2.2.1. Neoliberal Görüşün Temel İlkeleri	28
1.2.2.2. Piyasa Ekonomisi	29
1.2.2.3. Hukuk Devleti ve Mülkiyet Hakları	29
1.2.2.4. Sınırlı Devlet	30
1.3. Küreselleşmeden Devlete Yansımalar	31
1.3.1. Devletin Büyümesinin Nedenleri ve Sonuçları	34
1.3.2. Devlet Nasıl Sınırlandırılmalı?	36
1.3.2.1. Devletin Daraltılması	40
1.3.3. Küreselleşme ve Devlet Egemenliği Sorununa Genel Bakış	41

2. BÖLÜM

DOĞU BLOĞU'NDAKİ GELİŞMELER: DAĞILMA SÜRECİ VE YENİ SİSTEME GEÇİŞ	44
2.1. XX. yüzyılın Sonları: Doğu Bloğu'ndaki Gelişmeler	44
2.2. Sovyetler Birliği	46
2.2.1. 1977 SSCB Anayasası: Temel Siyasi İlkeler	49
2.2.1.1. Sovyet Vatandaşının Hakları, Özgürlükleri ve Görevleri	50
2.2.1.2. Sovyet Modeli Ekonomi	51
2.2.2. Sovyetler Birliği'nin Dağılma Süreci: Milliyetler Sorunu	52
2.2.2.1. Bürokratik Etkenler	52
2.2.2.2. Ekonomik Gerileme	53
2.3. Yeni Sisteme Geçiş Süreci	58
2.4. Yeni Devletin İşlevleri	60
2.5. Azerbaycan'da Yeni Sisteme Geçiş Süreci ve Aşamaları	61
2.5.1. Ulusal Geçiş	64
2.5.2. Çok Partili Sisteme Geçiş	69
2.5.2.1. Azerbaycan Milli İstiklal Partisi	70
2.5.2.2. Yeni Müsavat Partisi	71
2.5.2.3. Yeni Azerbaycan Partisi (YAP)	71
2.5.2.4. Diğer Partiler ve Siyasal Gruplaşmalar	72
2.5.3. Anayasalaşma Süreci	73
2.5.3.1. 1995 Anayasasının Genel Yapısı	74
2.5.4. Azerbaycan Ekonomisinin Genel Görünümü: SSCB Dönemi	76
2.5.4.1. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisinin Durumu	77
2.5.4.2. Ekonomik Sistemin Dönüşümü	80
2.5.4.3. Ekonomik İstikrar Arayışları	82

3. BÖLÜM

BAĞIMSIZ AZERBAYCAN: KÜRESELLEŞMENİN TALEPLERİ	84
3.1. Dış Politika Yönelimleri: Bölgesel ve Küresel Kurumlarla İşbirliği	84
3.1.1. Azerbaycan BM İlişkileri	86
3.1.2. AGİT'le İşbirliği	87

3.1.3. NATO'yla İlişkiler: BİO Programı	88
3.1.4. Azerbaycan Avrupa Birliği İlişkileri.....	90
3.1.5. Avrupa Konseyi'yle İşbirliği.....	91
3.1.6. Geçmiş Sovyet Ülkeleriyle Yeni İlişkiler: BDT, GUUAM.....	92
3.2. Uluslararası Petrol Piyasasında Yeni Aktör: Azerbaycan ve Bölgesel Dengeler	94
3.2.1. Tarihi Perspektiften Azerbaycan Petrolü	95
3.2.2. Yeni Petrol Politikası: BTC Projesi	96
3.3. Azerbaycan'da Devletin Yapılanması.....	98
3.3.1. Devletin Temel Organları	99
3.3.1.1. Merkezi Yönetimin Genel Yapısı	100
3.3.2. Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesine Yönelik Çalışmalar.....	101
3.3.3. Merkezi ve Yerel Yönetim İlişkileri	103
3.3.3.1. Merkezi ve Yerel Yönetim İlişkilerinin Modelleştirilmesi.....	104
3.3.3.2. Merkeziyetçi Anlayıştan Kaynaklanan Sorunlar	105
3.4. Ekonomik Reformlar.....	106
3.4.1. Kamu Mülkiyetinin Özelleştirilmesine Yönelik Devlet Programları	111
3.4.2. Uluslararası Finans Kuruluşlarıyla İşbirliği	114
3.4.2.1. Azerbaycan IMF İlişkileri.....	114
3.4.2.2. Dünya Bankası'yla İşbirliği	115
3.4.2.3. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'yla İşbirliği.....	116
3.4.3. Dış Ticari İlişkiler	117
3.4.4. Sektörel Gelişmeler: Tarım.....	119
3.4.4.1. Ulaştırma	120
3.4.4.2. Sanayi Sektörü	121
SONUÇ	122
KAYNAKÇA.....	126
EKLER	136

TABLÖLAR

Tablo I	13
Tablo II	21
Tablo III	23
Tablo IV	38
Tablo V	39
Tablo VI	55
Tablo VII	97
Tablo VIII	110
Tablo IX	112
Tablo X	113
Tablo XI	116
Tablo XII	117
Tablo XIII	119

KISALTMALAR

- ABD: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC: Azerbaycan Halk Cephesi
BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO: Barış İçin Ortaklık Programı
BM: Birleşmiş Milletler
IMF: International Monetary Fund
NATO: North Atlantic Treaty Organization
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
YAP: Yeni Azerbaycan Partisi

GİRİŞ

Küreselleşme geçtiğimiz yüzyılın sonlarından itibaren bütün boyutlarıyla en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır. İster ekonomik, ister politik, isterse de kültürel olsun hayatımızın hemen her alanında bir bütünleşme sürecini ifade eden bu olgu, farklı yorum ve değerlendirmelere konu olmuştur. Kimi zaman artan fırsatlar ve buna paralel olarak gelişen eşitsizlikler, dünya çapında bir benzeşme ve artan farklılıklar vs. gibi konular üzerine duruldu, kimi zaman da daha kavramsal nitelikte tartışıldı. Bu tartışmalar içinde geniş yer alan konulardan biri küreselleşmenin ulus devlet üzerindeki etkileridir.

Bazı siyaset bilimciler ve politikacıların savunduğu görüş, adı geçen sürecin devletlerin hem iç işlerinde hem de uluslararası arenada siyasal ve ekonomik etkinliğini azalttığına yöneliktir. Bu bağlamda dışsal ve içsel olarak iki faktöre değinilmektedir. Bunlardan biri, uluslararası kuruluşların dünyayı kendi amaçlarına yönelik biçimlendirme çabalarıdır. Bu noktada geleneksel ulus devlet niteliğiyle bağdaşmayan bir çok çelişkiler ortaya çıkmaktadır. Örneğin, sermayenin ülkelere dahil olduktan sonra işleyeceği koşulların belirlenmesi; yabancı yatırımcılar daha rahat ve güvenli şartlar altında çalışmaya üstünlük verirler ve bu onların artan isteklerini gündeme getirir. Bilindiği gibi yabancı sermaye devletin gelişmesinde ve dünya ekonomisiyle bütünleşmesinde anahtar rolünü oynamaktadır. Bu yüzden devletler her ne kadar kendi gelenekleriyle çelişse de yatırımcının isteklerine yönelik düzenlemelere gitmek zorunluluğuna girer. Aksi halde sermayeni kaybetmek tehdidiyle yüz yüze kalırlar.

Küreselleşme süreci aynı zamanda insani değerlerin evrensel düzeyde korunmasını sağlamıştır. Ülkelerin kendilerini bir çok uluslararası anlaşmalara bağlaması nedeniyle eskiden sadece iç mesele olarak bilinen sorunların şimdi gerektiği taktirde ulus ötesi kurumlarca çözüldüğüne tanık olunmaktadır. Artık devletler kendi sınırları içerisinde eskisi kadar özgür değiller. Bu konudaki yorumlar içerisinde küreselleşmenin, devletlerin kendi iç işlerinde egemenliğine vurgu yapan Westphalia Anlaşmasını sorguladığına yönelik tartışmalar geniş yer almaktadır.

Ulus devlet gücünün zaafa uğradığını ileri süren iddiaların bir diğer odak noktası da bir az önce belirtildiği gibi içsel faktörlerdir. Kimlik arayışlarının ve

bireysel özgürlük taleplerinin önem kazanması, vatandaşların devlet politikalarının belirlenmesinde katkılarının sağlanması ve seslerini merkeze duyurabilmesinin kolaylaştırılması vs. sebepler, yerinden yönetimin önemini de arttırmıştır. Yerel birimler kendi yetkilerini arttırmak için girişimde bulunuyorlar. Bu federal ve farklı etnik yapısı olan ülkelerde daha belirgin olarak kendini göstermektedir.

Devletler yetkilerinin bir kısmını yerel birimlere devrederken bir kısmını da özel kurumlara yöneltmektedir. XX. yüzyılın sonlarında doğru, batı ülkelerinde özellikle 1980’li yıllarda, Doğu Bloğu coğrafyasında ise 1990’lı yılların başlarından itibaren başlatılan özelleştirme çalışmaları devletin ekonomideki rolünü azaltmıştır. Fakat bu, ülkelere göre farklılık göstermektedir. Geçmişte sosyalist yapıya sahip ülkelere göre bir çoğu batıya kıyasla hala önemli derecede kamu mülkiyetine sahiptir.

Buraya kadar belirtilenler küreselleşme sürecinin ulus devletin siyasal ve ekonomik etkinliğini azalttığına yönelik ileri sürülmüş iddialardır. Bu görüşü kısaca şöyle özetleye biliriz: devletin gücü dışsal olarak ulus ötesi finansal kuruluşlar, kurum ve anlaşmaların etkisinden ve içsel olarak da yerel yönetimlere ve özel girişimlere yetki dağılımından kaynaklanan boşluklardan dolayı aşınma sürecine girmiştir.

Bundan başka küreselleşmenin olumsuz etkilerini destekleyen oldukça radikal iddialar ileri sürülmektedir. Örneğin, küreselleşme emperyalizm olarak tanımlanmakta, “süper güç”lerin küresel hegemonyasına özellikle vurgu yapılmakta, ulusal sınırların zamanla yok oluşuna dikkat çekilmektedir.

Yukarıdaki iddiaların karşısında yer alan görüş ise devletin önemini yitirdiği ve işlevlerini kendi yerini alan diğer aktörlere devrettiği düşüncesini reddeder. Bu yaklaşıma göre devletler kendi iç işlerinde egemenliğinin kaynağı ve dış ilişkilerde de diğer devletlerle eşit güç dağılımına sahiptir. Kısacası devletin gücü zayıflamamış sadece biçimsel olarak değişime uğramıştır; böylece görevleri ve işlevleri yeniden belirlenmiştir. Ayrıca artan uluslararası ilişkiler ulus devlete olan ihtiyacı yükseltmektedir.

Küreselleşmenin devlet üzerindeki etkilerine yönelik fikirler kimi zaman aşırı seslense de bazen gerçeği yansıtmaktadır. Fakat dünyadaki gelişmelerin farkında olup da devletin önemini yitirdiğine yönelik fikirlere katılmak mümkün değil. Evet, mevcut koşullar ulus devlet üzerinde tehdit oluşturmaktadır. Ama ülkeler

bu tehditten etkilenmemek, ayakta kalmak ve dünyanın gelişen koşullarına kendini uyarlamak için çaba sarf etmekte, uluslararası ekonomik ve siyasi ilişkiler yoğunluk kazanmaktadır.

Küreselleşme sürecinde devletlerin işlevsel değişime uğraması, görevlerinin yeniden belirlenmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu değişimin başlangıcını 1970'li yılların sonu oluşturmaktadır. Petrol krizinden sonra devletçi politikaların terk edilmesi ve liberalizme geri dönüş devletleri dışı açılması, rolünün küçültülmesi ve bazı yetkilerinin devredilmesini amaçlayan köklü reformlara zorlamıştır. Batıda başlayan serbestleşme rüzgarı doğuya yansıyınca sosyalizm çıkmaza girdi. Doğu Bloğu'ndan kopan ülkelerin de liberalleşme kervanına katılması dünya çapında devlet reformlarını gerekli kıldı. İşte o zaman küreselleşmenin tam anlamıyla gerçekleştiği bir dönem yaşanmaktaydı.

Doğu Bloğu'nun dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan ülkeler, küresel bütünleşme sürecinde kapitalist sisteme geçiş yaparak dünya ekonomisine entegre olma çabasına girdiler. Fakat bu süreç oldukça zor geçti. Hatta o döneme ait makaleler, karşılaştıkları ciddi sorunlara dikkat çekerek bu devletlerin geleceği konusunda endişeleri belirtmektedir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle ortaya çıkan, tarihinin hiçbir döneminde liberal ve demokratik geleneği bulunmayan cumhuriyetler daha riskli bir sürece girmiştiler. Bütün devlet mekanizması totaliter ve merkez planlı sisteme göre uyarlanmış ve yaklaşık yetmiş yıl böyle yönetilmiş ülkeler, bir taraftan geçiş sürecinin sancılarını yaşarken diğer taraftan da küreselleşen dünyadaki gelişmelerin dışında kalmamaya çalışıyorlardı.

Doğu Bloğu'nun dağılmasıyla başlayan geçiş, tarihte görülmemiş bir olay olarak tanımlanmaktadır. Çünkü bu süreçte başta ulusal, ekonomik ve politik olmakla bütün alanlarda bir dönüşüm ve yeniden yapılanma söz konusuydu. Asıl sorun bu alanların her birinin SSCB'nin son dönemlerinde büyük bir krizle sarsılmış olmasıydı. Birliğin dağılması da zaten bu sebeplerden gerçekleşmişti.

Doğu Bloğu'nun ve buna paralel olarak komünizmin tarihin arşivine gömülmesi, kapitalizmi alternatifi olmayan sistem haline getirmişti. Artık dünya tek kutupta gelişmeye başladı ve küreselleşme süreci doruğa ulaştı. Başlangıçta Francis Fukuyama, bu dönemi batı değerlerinin zaferi olarak tanımlamıştı.

Bu çalışma kapsamında sözü geçen sürecin devlet üzerindeki etkileri araştırılacaktır. Öncelikle küreselleşme ve devlet ilişkileri konusunda kendi bakış açımdan önemli gördüğüm noktalara değindikten sonra, bu süreçte siyaset ve ekonominin etkileşimi ve transformasyonu konusunda ortaya çıkan görüşleri temel ideolojik yaklaşımlarıyla birlikte ele almağa çalışacağım. Ana soru, küreselleşmeden ulus devlete yansıyan faktörler ve bu faktörlerin etkisiyle devletin uğradığı işlevsel ve biçimsel değişimlerin neler olduğuna yönelik olacaktır. Çalışmanın amacını Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla komünizmi terk edip dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecine girmiş olan Azerbaycan'ı örnek alarak irdelemeğe çalışacağım.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde küreselleşmeyi temel ana hatlarıyla ele alarak bu süreçte devleti etkileyebilecek nedenleri ön plana çıkarmayı hedeflemekteyim. Dönemsel olarak başlangıç noktasını 1970'li yıllardan sonraki, yani küreselleşmenin hız kazandığı dönem oluşturacaktır. Fakat XX. yüzyılın başlarından itibaren dünya ekonomik ve siyasal düzeninde yaşananları, küreselleşme ve devlet ilişkilerini daha iyi bir şekilde ortaya koymak açısından önemli bulduğum için bu gelişmelere de yer vereceğim. Örneğin, 1929 krizinin dünya düzenini nasıl etkilediği, bu krizin oluşturduğu sıkıntıların giderilmesine yönelik geliştirilen politikalara değinmekteki amacımı şu şekilde açıklaya bilirim: küreselleşmenin başlangıcı eski tarihlere dayandırılmaktadır. Fakat bu görüşler içinde sürecin kapitalizmle paralel geliştiği fikirleri geniş yer almaktadır. Sonuç olarak küreselleşme eski bir olgudur ve XX. yüzyılda yaşananlar bu sürecin içinde gelişmekle birlikte devleti önemli derecede etkileyen faktörlerdir. 1929 krizinden doğan sıkıntıların ortadan kaldırılması ve ekonominin kendini toparlaması için İngiliz iktisatçı John M.Keynes'in önerdiği "müdahaleci ve dışa karşı korumacı devlet" modelinin dünya genelindeki kapitalist ülkelerce kabul görmesi küreselleşmenin gelişmesini engellemiştir. Bundan başka, II.Dünya Savaşı'nı kazanan Sovyetler Birliği'nin sosyalizmi bütün dünyaya yayma çabası ve ABD'nin bu yayılcılığa karşı geliştirdiği ve uyguladığı kontrol politikaları dünyanın iki kutupta gelişmesiyle sonuçlanmış ve bu da küreselleşmenin önünü tıkayan diğer önemli neden olmuştur. Soğuk Savaş olarak tarihe geçen bu dönemde her iki kutupta farklı devlet modelleri uygulanmaktaydı. Batıda 1970'li yıllara kadar uygulanan Keynezyen esintili politikalar petrol krizinin çıkmasıyla yerini neoliberal politikalara

bıraktı. Doğu Bloğu'nda ise 1917 Bolşevik Devrimi'nden itibaren benimsemiş olan sosyalist ideolojiye dayalı komünist sistem 1980'li yılların ortalarında Mihail S.Gorbaçev'in "glasnost" ve "perestroyka"sıyla kısmen değişime uğradı ve bu ise beklentilerin aksine, zaten bunalımda olan SSCB'nin çöküşünü hızlandırdı.

Yukarıda bahsi geçen gelişmeler ağırlıklı olarak ilk bölümde ele alındıktan sonra, bir sonraki bölümde, küreselleşmenin ilerlediği dönem Sovyetler Birliği'nde yaşanlar: devletin benimsemiş olduğu temel ilkeler ve işleyiş mekanizmasını, dünyadaki gelişmelerin ekonomik, siyasal ve ulusal yapıya yansımalarını, birliğin batıyla rekabet edebilirliğini kaybetmesini ve çöküş sürecini ele almaya çalışacağım. Bunu hem dünya çapındaki gelişmeler açısından, hem de çalışmanın ana örneği olan Azerbaycan'ın uzun bir Sovyet geçmişi olduğu için önemli bulmaktayım. SSCB döneminde uygulanmış olan mekanizmanın ön plana çıkarılması eski ve yeni politikalar arasındaki farklılıkları daha da belirginleştirecektir.

On yıllarca SSCB Anayasası gereğince yönetilmiş Azerbaycan, 1991 yılında bağımsızlığını kazanmış ve önce de vurgulandığı gibi tarihin hiçbir döneminde yaşanmamış geçiş sürecine girmiştir. Henüz Sovyetler Birliği dönemindeyken çökmüş ekonomi, SSCB milliyetler politikasından miras kalan etnik sorunlar ve bağımsızlıktan sonra ülkedeki siyasal istikrarsızlık yüzünden geçiş ve yeniden yapılanma oldukça zor koşullar altında gerçekleşiyordu. Bu sebeple Azerbaycan'da anayasalaşma süreci diğer Türk Cumhuriyetlerine kıyasla uzun sürdü ve ilk Anayasa 1995'de kabul edildi. Azerbaycan siyasi ve ekonomik düzeninin yasal altyapısını oluşturan Anayasa, ülkede devlet modelinin demokratik ve liberal ilkeler çerçevesinde yapılandırıldığını göstermektedir.

İkinci bölümde kısa özetle, XX. yüzyılın sonlarından bütünleşen batı dünyasının öteki kutbundaki siyasal ve ekonomik gelişmeler, Doğu Bloğu'nun çökmesi, yeni bir uluslaşma süreci ve bu sürecin nihai sonucu olarak ortaya çıkan bağımsız ülkelerden olan Azerbaycan'ın küreselleşen dünyaya entegre olma yolundaki ilk çabaları temel ana hatlarıyla belirtilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümü, geçiş sürecini atlatmış Azerbaycan devletinin yeni politikaları ele alınacaktır. Ülkenin dış politika yönelimleri, genel ekonomik durum, devletin ekonomideki rolünün belirlenmesi, gerçekleştirilen özelleştirme

alışmaları, sektörel gelişmeler vs. gibi konular üzerine değeriendirmeler yapayı deneyeceğim. Bu bölümün ana temasını Azerbaycan'ın XXI. yüzyıla hangi devlet politikalarıyla girdiğini belirlemek olacaktır. Amaç, çalışmanın sonucunda ülkenin küreselleşmenin neresinde olduğunu ve bu süreç kapsamında dünyadaki gelişmelerden Azerbaycan devletiliğine yansımaların neler olduğunu saptamaya yöneliktir.

1. BÖLÜM: KÜRESELLEŞME VE DEVLET

1.1. Küreselleşme Olgusu

XX. yüzyılın sonlarına damgasını vurarak dünya gündeminin başına geçen küreselleşme hayatımızın hemen her alanında gerçekleşen bir benzeşme ve bütünleşme sürecini ifade etmektedir.¹ Bu süreçte teknolojik gelişmelerin ulaşım ve iletişime sağladığı imkanlar ülkeler arası ilişkileri geçmişe kıyasla daha da yoğunlaştırmıştır. Başta ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel olmak üzere bir çok alanlardaki temel değerler ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılmıştır. Sürecin en belirgin özellikleri olarak sermayenin, mal ve emek hizmetlerinin küresel çapta serbest dolaşımı ve dış ticaretin yoğunlaşması, insan hakları ve demokrasinin yeniden yorumlanması, devletlerin eskiye kıyasla pasif görev üstlenmesi, coğrafi sınırların eskiye kıyasla önemini kaybetmesi vs. gibi bir takım değişiklikleri sıralaya biliriz.

Küreselleşme bir çok kavramsal tartışmalara konu olmuştur. Sürecin sosyal, kültürel, teknolojik boyutuna da dikkat edilmiş fakat en fazla ekonomik ve siyasal boyutuna vurgu yapılmıştır. Bu yaklaşıma göre küreselleşme ekonomik alanda liberal politikaların geri dönüşümüne, siyasi alanda ise demokrasinin daha da ön plana çıkmasına yol açan bir süreç olarak ifade edilmektedir.

Dünya Bankası'nın yorumuna göre küreselleşme, kişilerin ve firmaların diğer ülkelerde gönüllü olarak ekonomik işlemler gerçekleştirebilme özgürlüğü; sermaye ve işgücünün yükselen hareketliliği aynı zamanda dış ticaretin artması sayesinde dünya ekonomisinin bütünleşme sürecidir.²

Küreselleşmenin bir diğer aktörü olan IMF ise süreci teknolojik gelişmeler sayesinde üretim faktörlerinin uluslararası dinamikliğinin yükselmesi, buna paralel olarak da ülkeler arası bağımlılığın artması gibi tanımlamaktadır.³

Neo-Marxist düşünürlere göre küreselleşme, kapitalizmin bir gelişim ve yayılma aşamasıdır. Böyle ki küreselleşmeyi, sınırlı dış ticaretin ortaya çıkardığı

¹ Şahin Ahmetoğlu, **Yenileşen Dünyada Azerbaycan İktisadiyatı**, Bakü 2006, s. 27

² Branko Milanovic, **“Can We Discern The Effect Of Globalization On Income Distribution? Evidence from Household Budget Surveys”**, (Çevrimiçi), <http://129.3.20.41/eps/it/papers/0303/0303004.pdf> , 05.01.2008

³ **“Meeting the Challenges of Globalization in the Advanced Economies”**, (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/pubs/WEOMAY/chapter3.pdf> , 08.01.2008

sermaye birikimi ve kapitalizmin dünya pazarı oluşturma ihtiyacı doğurmuştur. Bu fikrin öncülleri olan Marx ve Engels, kapitalizmin ticaret yoluyla toplumların bütünleşmesine ve ortak bir dünya kültürünün oluşturulmasına yol açacağına işaret etmişler.⁴ Dolayısıyla küreselleşme terim olarak yeni olsa da olgu olarak eskidir. Sürecin daha eskilere kadar uzandığını ifade edenler de var ama kapitalizmle paralel geliştiği fikri daha mantıklı gözükmemektedir. Çünkü gerçekten de kapitalizm ilkeleri zaten küreselleşmenin gelişmesine bir ortam hazırlamaktadır. Fakat zaman zaman kapitalizm içindeki yapısal değişimler ve önündeki engeller sürecin önünde tampon rolünü oynamıştır.

Soğuk Savaşın sona ermesiyle ideolojik kutuplaşmanın ortadan kalkması, kapitalist sistemin ve liberal iktisat politikalarının bütün dünyaya yayılmasını sağlamıştır. Bununla da uluslararası iktisadi ve siyasi ilişkiler yeniden organize edilmeğe başlanmıştır. Finans, mal ve işgücünün yükselen hareketliliği ile sınır ötesi ilişkiler yoğunlaşmıştır. Ülke ekonomileri dünya ekonomisiyle bütünleşme çabasına girmiştir. Bu süreçte çokuluslu şirketler önemli görevler üstlenmiş ve ekonomik faaliyetlerini dünya çapında yaymaya çalışmaktalar.

Küreselleşme, ulus devletin gücünü sarsan bir olgu olarak da izah edilmektedir. Devletler gelişen dünyanın koşullarına uygun olarak demokrasi, insan hakları ve çevreyi koruma, ticaret hukuku gibi birçok alanlardaki yetkilerini ulus üstü örgütlere devretmektedir. Bu, küresel çapta üyesi olan kuruluşlarca alınan kararlarla gerçekleştirilmektedir.⁵ Bundan başka yerel yönetimlerin güçlenmesi ve eskiden devlete has olan bazı yetkileri üstlenmesi, doğrudan global ağa bağlanabilme imkanları elde etme çabaları da devletin gücünü aşındıran gelişmeler olarak nitelendirilmektedir. Başka deyişle, küreselleşme devletin egemenliğine ortak güçler meydana getirmiştir. Bu gelişmelerle beraber devletin geleneksel politikalarının yeniden yapılandırılması meseleleri tekrardan gündeme gelmiştir.

Küreselleşmenin ekonomik ve politik tarafıyla beraber sosyal ve kültürel boyutu da mevcuttur. A.Giddens, küreselleşmeyi dünya çapındaki sosyal ilişkilerin derinleşmesi ve bir yerde ortaya çıkan hadiselerin çok uzaklarda baş veren olaylardan

⁴ Howard, Wright, Evans, **Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme**, “Marx ve Engels”, Çev. İçen Alp, Ankara, Siyasal Yayınevi 2007, s. 227

⁵ Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2005, s. 16-17

etkilenebilmesiyle izah etmektedir.⁶ İleri teknoloji, iletişim ve ulaşımdaki devrim artı düşük maliyet mesafeleri kısaltmış, dünyayı küçültmüştür. Son zamanlarda sık kullanılan “global köy” ifadesi de muhtemelen buradan kaynaklanmaktadır.

Teknolojik gelişmeler insan hayatını kolaylaştırma adına bir takım imkanlar sunsa da küresel çapta etkisi olan pek çok problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hatta eskiden ulusal sorun olarak bilinen olaylar bile şimdi sınırları aşarak diğer ülkeleri de etkileye biliyor. BM Uluslararası Hukuk Komisyonu üyesi Lukashuk, günümüzde insanlığın önünde duran sorunların özelliğinin küresel olmasında gördüğünü ve çözümün tüm devletlerin katılımıyla gerçekleşebileceğini söylemiştir.⁷ Gerçekten de küresel ısınma, terörizmle mücadele, AIDS, çevrenin korunması vs. gibi bir çok sorunların çözümü ülkeleri küresel çapta işbirliğine zorlamaktadır. Bunun kendisi de küreselleşmeye ivme kazandıran gelişmelerdendir.

1.1.1. Küreselleşmenin Tarihi Serüveni

Küreselleşmenin ne zaman başladığına dair farklı yaklaşımlar vardır. Fakat sürecin yeni olmadığı fikri küreselleşmeyle ilgili düşünceler arasında daha yaygındır. Çoğu yazarlar küreselleşmeyi kapitalizmin gelişmesi ve yayılması gibi tanımlamaktalar. Bu durumda da sürecin başlangıcına dair yeni tarihlerden söz etmek olanaksızdır.

Kapitalizmin doğuşundan başlayıp adım adım ilerleyen küreselleşmenin gelişmesinde sanayi devrimleri önemli rol oynamıştır. XVIII. yüzyılda buhar makinesinin keşfi ve ulaşım sistemine uygulanması sonucunda ülkeler arası ilişkiler genişlemeye başlamıştır. Bilimsel icatlara öncüllük eden İngiltere, ulaşabildiği yerlere serbest dış ticaret kurallarını yaymaya çalışmış, mal ve sermaye hareketlerinin dünya çapında serbest dolaşımını savunmuştur.⁸

19. yüzyılda dünya pazarlarının oluşma süreci başlamıştır. Sanayi üretimi karşısında ulusal pazarlar yetersiz kalmış ve dünya pazarlarının bulunması zorunlu hale gelmiştir. Böylece, XV. yüzyıldan süregelen sömürgecilik yerini emperyalizme

6 Klak Tomas, **Globalization and Neoliberalism: The Caribbean Context**, Rowman Littlefield 1997, s. 6

7 Ramiz Mehdiyev, **Azerbaycan: Küreselleşmenin Talepleri**, İstanbul, DA Yayıncılık 2005, s. 124

8 Kazgan, **a.g.e.**, s. 7

bırakmıştır. Bazılarına göre emperyalizm sözü geçen dönemin ekonomik ve sosyal sorunlarının çözümü için izlenmiş olan dış politika ilkesidir.⁹

I.Dünya Savaşı ve ülke ekonomilerinde devam eden gerilemenin devletleri harekete geçirmesi küreselleşme önünde bir engel rolünü oynamıştır. Kapitalizmin eleştiricileri artık sistemle milletin çıkarlarının uyuşmadığını ve bu çelişkinin savaş sırasında daha da belirginleştiğini ileri sürerek devletin görev ve yetkilerinin yeniden belirlenmesinin gerekliliğine dikkat çekmişler. Bu yaklaşım çoğu ülkeler tarafından benimsenmiştir. Böylece milli ihtiyaçların karşılanması üzere aktif görevler üstlenen devlet üretim ve dağılımın örgütlenmesi üzere kontrole geçmiş aynı zamanda dış ekonomik ilişkilere karşı korumacı politika izlemiştir. Devletin müdahaleciliği savaş sonrasında zayıflamış ve 1929 kriziyle bir az farklı boyutta tekrarlanmıştır. İlk başta bu müdahale, devletin krediler ayırmasıyla aslında kapitalist ekonomiye yardımı şeklinde gerçekleşse de sonradan devletin serbest piyasa ekonomisinin yerine geçmesiyle devam etmiştir.¹⁰ Aşırı büyümüş ve korumacı devlet II.Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda da varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde Doğu Avrupa, Çin ve Küba gibi bir çok ülkelerin kapitalist sistemden kopmasıyla başlayan Soğuk Savaş, küreselleşmenin önündeki en büyük engeli oluşturmaktaydı.¹¹

Savaştan sonra dünya ekonomisi için yeni bir dönem başlamıştır. 44 ülkenin katılımıyla Bretton Woods'ta imzalanan, Uluslararası Para Anlaşması (Temmuz, 1944), dünya ticaretinin gelişmesi açısından mühim rol oynamıştır. Anlaşmanın kararıyla kurulmuş olan Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası, bundan başka GATT ve OECD gibi uluslar arası kuruluşların faaliyete başlaması liberal politikaların yayılmasına ivme kazandırmıştır.

Savaş bir çok gelişmiş ülkeleri yıkıma götürürken, ABD bir güç merkezi olarak meydana çıkmıştı. Bu ülkeden kaynaklanan sermaye savaştan zararlı çıkan ülkelerin yeniden imarı için Avrupa'ya akmaktaydı. O dönemin diğer güç dengesi olan SSCB'nin başta Avrupa olmak üzere Orta Doğu ve Asya'ya doğru genişleme

⁹ Oral Sander, **Siyasi Tarih I**, İmge Yayınevi 1999, s. 201-207

¹⁰ Georges, Pierre, **Sosyalizm**, Çev., Yaşar Gürbüz, İstanbul, Remzi Kitabevi 1993, s. 66

¹¹ Anar Esedov, "Günümüzün Fenomeni: Küreselleşme, Azerbaycan Küreselleşme Sürecine Hazırlığa Nereden Başlamalı?", **Küreselleşmeye Doğru**, Haz. Şahin Ahmetoğlu, Bakü, GASİM Yayınları 2006, s.9

çabaları, savaş zamanı müttefiki olan Amerika'yı şaşırtmıştı. Komünizmi bir tehdit olarak görmeye başlayan ABD, anti-Sovyet ülkelerine mali ve askeri yardımı amaçlayan Truman Doktrini ve Marshall Planı'nı geliştirmekle SSCB'nin yayılmacılığına yönelik kontrol politikası izlemeye muvaffak oldu. Buna karşı SSCB'nin rehberliğiyle bir çok ülkelerin komünist parti liderlerinin 1947 yılında Polonya'da toplanarak Amerikan yayılmacılığına karşı Cominform'u (Communist Information Bureau) kurmaları, artık bundan sonra dünya sisteminin iki kutupta gelişeceğine işaret etmekteydi.¹² Savaş sonrası meydana gelen ve geniş zaman dilimini kapsayan ideolojik mücadele, adım adım ilerleyen bütünleşme sürecinin sadece batı kampıyla sınırlı kalmasına neden oldu.

1970'li yıllar küreselleşme açısından çok önemli gelişmeleri gündeme getirdi. ABD, Almanya, İngiltere, Japonya gibi bir çok gelişmiş ülkelerin sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaları kaldırması finansın küreselleşmesini büyük ölçüde hızlandırdı. 1973 yılında OPEC'in petrolü batıya karşı bir silah olarak kullanmaya karar vermesi ve bunun sonucu olarak petrol fiyatlarının bir yıl içinde 4 mislinden fazlaya yükselmesi batı dünyasında adeta şok yarattı. 1973 krizinin ardından tekrar 1978 petrol krizi yaşandı. Ardı ardına yaşanan ekonomik depresyonların finans piyasalarında yarattığı gelişmeler küreselleşme süreciyle yakından ilgilidir.¹³ Bu krizlerin atlatılmasına yönelik politikalar 1929 krizinin olumsuz sonuçlarının ortadan kaldırılmasına yönelik tasarlanmış politikalardan farklı boyutta gelişti. Dışa karşı korumacı ve müdahaleci devlet anlayışı zamanla artan ekonomik sıkıntılara yol açmıştı.¹⁴ Bu sıkıntıların 1970'lerde doruğa ulaşması tekrar serbest piyasa politikalarını gündeme getirdi. Liberalizme geri dönmeye başlayan ülkeler, devletin yetki ve görevlerinin yeniden belirlenmesi ve dış ekonomik ilişkilerin yoğunlaştırılması konularına öncelik veriyordular. Artan ihracat ve petrodolarlar hesabına zenginleşen batı piyasasından kaynaklanan sermaye hareketliliği ülkelerin dışa açılmasına olanak sağlamıştı. 70'li yıllar aynı zamanda ülkeler arası rekabetin hızlandığı bir dönemdi. Başta Japonya olmak üzere bir çok gelişmiş

¹² Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul, Alkım Yayınevi 2005, s. 437

¹³ Taner Timur, **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, Ankara, İmge Kitabevi 2000, s.12-13

¹⁴ Samuel, Herbert, **Demokrasi ve Kapitalizm: Mülkiyet, Cemaat ve Modern Toplumsal Düşüncenin Çelişkileri**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları 1996, s. 113

Ülkelerin retimde ABD ile yarışabilecek gücü yakalaması, ticaret hacminin artmasına ve rekabetin güçlenmesine neden oldu.

1970-80 yıllarda pek çok ülkelerin serbest piyasa kurallarını benimsemesi ve dünyayla bütünleşme çabaları küreselleşmeyi olağanüstü hızlandırmıştır. Kendi lkelerinde düşen talep ve yükselen işçi hareketleri karşısında, aynı zamanda karlılık, ucuz işgücü ve yeni hammaddeler arayışında olan büyük şirketlerin üretim alanlarını diğer ülkelere de yaymaları küresel bütünleşme için ortam hazırlamıştır.

Batı bu şekilde gelişirken, Doğu Bloğu'nun yoğun silahlanma harcamaları üretimi büyük ölçüde geriletmiş, tüketimde kıtlıklara yol açmıştır. Bundan başka dünya genelinde yayılmış ekonomik gerileme Sovyetler Birliği'ndeki mevcut bunalımı daha da derinleştirmiştir. Hızla gelişen bu nedenler, SSCB'nin dağılmasına sebep olacak sorunları üretmiş, fakat Gorbaçev'in reform politikalarıyla bu sorunların çözüleceğine inanılmıştır. Böylece, tüm Doğu Bloğu lkeleri için yeni dönem başlatılmıştır. Bu dönemde atılan adımlar sistemi köklü bir dönüşüme zorlamıştır. Artık eskiye ait her şey terk ediliyor, yeni bir ekonomik yapı, çok partili seçim düzeni ve yeni toplumsal davranış biçimi egemen oluyordu. Böylece Doğu Avrupa'nın ve ağır siyasal baskılarla özgürlükleri kısıtlanan Sovyet halklarının bağımsızlık talepleri, ve elektronik devrimde geri kalmış olan SSCB'nin artık silah sanayisinde de rekabet edebilirliğini kaybetmesi 1991 yılında Doğu Bloku'un ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasına yol açtı ve ülkeler tek tek bağımsızlık ilan ederek birlikten kopmaya başladı. Böylece, IMF ve Dünya Bankası'na da eski komünist cumhuriyetlerinin piyasa ekonomisine geçmelerini yönetmek gibi yeni bir faaliyet alanı ortaya ıktı.¹⁵

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, dünya sisteminin tek kutuplu ve Amerikan merkezli karakter almasını sağladı. Böylece 1990'lı yılları küreselleşme kavramını gerçek anlamıyla temsil eden bir dönem olarak algılamak mümkündür.¹⁶

¹⁵ Joseph E. Stiglitz, **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı**, ev. Arzu Taşığolu, Deniz Vural, Mart Matbaacılık 2002, s. 35

¹⁶ Westad, Odd Arne, **The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Times**, Cambridge University Press 2005, s. 387

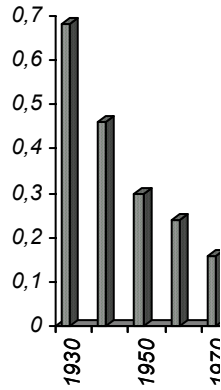
1.1.2. Küreselleşmeyi Ortaya Çıkaran Nedenler

Küreselleşmeye kapitalizm mantığıyla yanaşan yazarların fikirlerine göre küreselleşmeyi ortaya çıkaran neden kapitalist üretim tarzı ve liberal politikalar olmuştur. Biriken sermayenin daha büyük pazarlara olan ihtiyacı, ülkeler arası ilişkileri geliştirmiştir. Önce ekonomik ilişkilerin temeli koyulmuş, sonra ise bu etkileşim alanları büyüyerek siyasal ve sosyokültürel hayatı da kapsamıştır.

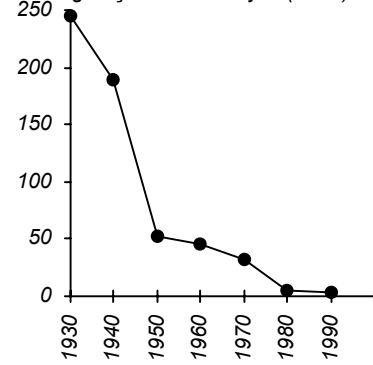
Küreselleşmeyi hızlandıran gelişmelerin başında teknolojik gelişme gelmektedir. İletişim ve ulaşım ağlarında elde edilen gelişmeler küresel bağları arttırmış, ülkeler arasında ekonomik dayanışma sağlamıştır. Para, mal ve hizmetin dolaşımı önündeki mekan ve zaman tipli engellerin ortadan kalkması kişiler ve firmaların işini kolaylaştırmıştır. XX. yüzyılın başlarından sonuna kadar ulaşım ve iletişim maliyetinde devam eden düşüşler (Tablo I) dünya ticareti ile ilgilenenlere yeni pazarlar ve yatırım alanlarına erişebilmek, daha sağlam ilişkiler kura bilmek için geniş olanaklar sağlamaktadır.

Tablo I. Ulaşım ve İletişim Fiyatlarındaki Düşüşler, 1930-1990.¹⁷

Mil başına ortalama ulaşım maliyeti (dc)

Londra-New York arasındaki üç dakikalık telefon görüşmesinin maliyeti (dolar)

1970'li yıllarda çıkmaza giren J.M. Keynes'in devletçi politikasının yarattığı boşluğu piyasacı yeni liberal politikalar doldurmaya başladı.¹⁸ Devletlerin

¹⁷ Can Aktan, "Globalleşmeyi Ortaya Çıkaran Nedenler", (çevrimiçi), <http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/nedenler.htm>, 15.01.2008

dışa açılması, ticaret ve sermaye üzerindeki kontrollerin kaldırılması ülkelerin daha da yakınlaşması için ortam sağlamıştı. Bu bağlamda IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar çok önemli hareketlere öncüllük etmiştir. Serbest piyasa ekonomisinin giderek daha çok ülkeler tarafından benimsenmesi uluslararası ekonomik ve buna paralel olarak da politik ilişkilerin derinleşmesine neden olmuştur.¹⁹

Şirket stratejilerindeki değişim ve hedeflerin büyümesi de küreselleşmenin gelişmesine katkı sağlamıştır. Üretim için birden fazla ülkenin tercih edilmesi, üretim sistemine küresel boyut kazandırmıştır. Örneğin, 1970 yılında sadece Almanya ve Fransa'nın birlikte kurmuş oldukları Airbus Şirketine, sonradan İngiltere, Hollanda ve İspanya da ortak olmuştur. Bu ülkeler uçakların değişik bölümlerini üretmekle sorumludurlar. Kanadı, gövdesi, kapısı, iniş takımları farklı farklı ülkelerde yapılan dev uçaklar, küresel üretim sisteminin bir ürünüdür. Bu tipli şirketlerin ortaya çıkması, hem ülkeler arası ilişkileri arttırmış, hem de günden güne gelişen rekabet ortamı oluşturmuştur.

Küreselleşmeyi ortaya çıkaran en önemli nedenlerden biri de soğuk savaşın sona ermesiydi.²⁰ Mücadeleden zaferle çıkan kapitalizmin dünyayı işgal etmesi gerçek anlamıyla küreselleşmeyi doruğa ulaştırdı. Önceden bütünleşme çabaları sadece batı kampında gerçekleştiriliyor, bunun bütün dünyayı kapsaması isteniliyorsa da bu bir şekilde gerçekleştirilemiyordu. Çünkü büyük bir coğrafyaya sahip Doğu Bloğu, dışa kapalı ve korumacı politika izlemekle beraber kendi ideolojisini bütün dünyaya yayma gayretindeydi. Uzun zaman dilimine yayılmış ideolojik savaş, Keynezyen politikalardan sonra küreselleşme önündeki en büyük engeli olmuştur. XX. yüzyılın sonları her iki engelin sonlanmasıyla kronik küreselleşmenin dominant hale gelmesine ortam sağlamıştır.

¹⁸ Sönmezoğlu Faruk, **Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Bakışlar**, İstanbul, Der Yayınları, 1998, s.477

¹⁹ Joseph E. Stiglitz, **a.g.e.**, 32-33

²⁰ Can Aktan, **a.g.e.**, <http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/nedenler.htm>, 18.01.2008

1.1.3. Küreselleşme Önündeki Engel: Devletçi Ekonomi

Küreselleşme süreci içerisinde politik ve ekonomik alanda farklı eğilimler ortaya çıkmış, farklı siyasal düzenler birbirini izlemiştir. Bu durumda doğal olarak devletin yapısal ve işlevsel açıdan aynı kaldığından söz etmek olanaksızdır. Çeşitli bakış açılarıyla kısa tanışlık onu göstermektedir ki devletin karakteri tarihi süreç içerisinde sabit sınırlarla çizilmemiştir.²¹

Devletin değişip değişmediğini, değiştiyse bu değişikliğin ne yönde olduğunu daha iyi anlayabilmemiz için bu değişimin esasını teşkil eden ana unsurlara kısaca değinmekte fayda vardır.

XIX. yüzyılda sanayi kapitalizminin ortaya çıkardığı toplumsal koşullar batı demokrasisinin benimsemiş olduğu hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmamaktaydı. Esasen insan kişiliğini korumayı hedefleyen hukuk devletinin, toplumun güçsüz kesimlerinin siyasal ve sosyal arenanın dışına itilmesine karşı kayıtsız kalması, bu sistemin teorik esası olan liberal dünya görüşüne yönelik ciddi eleştiriler getirdi. Bu eleştiriler kişiliğin korumasının sadece bireysel özgürlüğün güvence altına alınması ve devletin sınırlandırılmasıyla mümkün olmayacağını göstermekteydi. Dolayısıyla yeni anlayış içerisinde, insanın gerçek anlamda özgürlüğünü ve kişiliğini korumak için devletin müdahalesinin şart olduğu fikirleri yer almaktadır. Burada özgürlüğün bireysellikten toplumsallığa kaydırıldığı gözükmemekte, her insanın sırf insan olduğundan dolayı onuruna yakışır bir şekilde yaşama hakkı olduğunun altı çizilmektedir. Liberalizme sosyal içerik kazandıran bu fikir akının öncüsü olan Thomas Hill Green'in geliştirdiği teoriye göre, özgürlük sadece bireysel değil aynı zamanda toplumsal bir kavramdır ve devletin görevi özgür bir toplumun varlığını korumak ve sürdürmekten ibarettir. T.H.Green, aynı zamanda bu hedefin gerçekleştirilmesi için devlete aktif görevler yüklemektedir.²² Vatandaşa da bir takım sosyal ve ekonomik haklar tanıyan bu yeni görüş, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren anayasalarda yer almaya başlamıştır. Özgürlüğün yanı sıra eşitlik ve kardeşlik de ön plana çıkmış, eğitimin iyileştirilmesi ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasına yönelik reformlar öngörülmüş, insan hakları yeniden yorumlanmıştır.

²¹ Richard A. Falk, **Dünya Düzeni Nereye?: Amerikan Emperyal Jeopolitikası**, Çev. Neşenur Domaniç, Nusret Arhan, İstanbul, Metis Yayınları 2005, s. 39

²² Mustafa Erdoğan, **Liberal Toplum, Liberal Siyaset, Siyasal Kitabevi**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1998, s. 11

Bu ilkelerin yasallaştırılması ilk olarak Fransa, İngiltere ve Almanya'yla başlamış ve diğer ülkelere de yayılmıştır.

XX. yüzyılın başlarında kapitalizmin içerisindeki çelişmeler daha da artmaya başlamıştı. Ülkelerin güçlü olmaları ve rekabette diğer ülkelerden geri kalmamaları için sürekli olarak üretmesi gerekmektedir. Fakat üretim fazlalığı ise kar oranını düşürmesiyle sonuçlanınca, kapitalizm karını kurtarmak için üretimin sınırlandırılması yoluna baş vurdu. Bu durum da toplumsal çıkarlara ters düşünce milletin hukuki ifadesi olan devlet, üretimi örgütlendirmek, arz ve talep arasındaki dengeyi sağlamak için müdahale etmek zorunluluğunda kalmıştır.

I.Dünya Savaşı sonrası üretimin ve buna paralel olarak ihracatın önemli bir ölçüde azalması, aynı zamanda ortaya çıkan para istikrarsızlığı Avrupa ekonomisini çökertmişti. 1922 Cenevre Konferansı, Merkezi ve Doğu Avrupa ekonomisinin yeniden yapılanması için amaçlanmıştı.²³ Konferans politik, ekonomik, mali ve ulaştırma adlı dört komisyona bölünmüştü. Burada en fazla dikkatleri çeken politik faktör idi. Çünkü politik komisyon sırf Rusya'yla ilişkileri ele alacaktı. Avrupa ülkeleri özellikle de İngiltere ekonomik kalkınmada Rusya'yla işbirliğini çok önemsiyordu. Rusya'nın ideolojik prensibine zıt olsa da, buhranlı ekonomisi yüzünden Yeni Ekonomik Plan'ın şartlarını kabullenmeyi düşünüyordu. Genoa Konferansı katılımcı ülkelerde büyük umutlar yaratmaya devam ederken tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Rusya'nın yardımların devletten devlete ödünç olarak verilmesini savunduğu halde, Avrupa ülkeleri özel yabancı yatırımlara önem veriyor, bunun Rusya arazisinde de hayata geçirilmesi, yatırımların tam serbest koşullar altında gerçekleştirilmesi ve hiçbir şekilde devletleştirilmemesi için garanti istiyorlardı. Aynı zamanda batılı ülkelere Çarlık Rusyası'na yapılan yatırım borçlarının Sovyetler tarafından geri ödenilmesi talep ediliyordu.²⁴

Cenevre Konferansı başarıyla sonuçlansaydı, aslında küreselleşme sürecinin hızlanması yönünde de çok önemli bir adım olacaktı. Komisyon başlıklarından da bunu anlamak mümkün. Fakat ülkelerin ortak bir uzlaşmaya gelememesi konferansı hedefine ulaştıramadı. Rusya'nın batılı ülkelerin şartlarına

²³ Xenia Joukoff Eudin, **Harold H. Fisher, Rosemary Brown Jones, Soviet Russia and the West, 1920-1927**, Stanford University Press 1957, s. 98

²⁴ Néré Jacques, **1929 Krizi**, Çev. Toprak Vamık, Ankara, Kalite Matbaası, 1980, s 23-26

karşı çıkmasının esas sebeplerinden biri komünist sisteme geçmesi ve dış dünyayla bağlantılarını kesmesiydi. Bu, II.Dünya Savaşı'ndan sonra daha belirginleşen ideolojik kamplaşmanın temelleriydi aslında. Yani küreselleşmenin önündeki en büyük engel.

I. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan olumsuzlukların giderilmesi için yeterince önlemler alınamadığından, dünya büyük bir depresyonla karşı karşıya kaldı. 1929 yılının sonbaharında New York borsasında kurların birden bire düşmeye başlaması, çok geçmeden etkileri hemen hemen bütün dünyada hissedilen ekonomik krizi beraberinde getirdi. İlk mücadele girişimleri Amerikan hükümetinden gelmişti. Dönemin devlet başkanı Herbert Hoover, tam liberal koşullarla harekete geçilerek refah sağlanabileceğine inanıyor, devletin müdahaleci bir politika izleyerek özel girişimlerin yerine geçmesindense, onları teşvik ve koordine etmesini öneriyordu. Fakat onun bu adımları krizin çözümünde başarısız olmuş ve aksine eşi görülmemiş biçimde yayılmasına yol açmıştır. Günden güne yükselen işsizlik Hoover'in ciddi bir şekilde eleştirilmesine neden olmuştur.

Amerikan görüşü karşısında İngiliz tezini savunan John Maynard Keynes, devletin müdahaleci ve düzenleyici görevler üstlenerek, krizin oluşturduğu işsizlik ve toplam talepteki yetersizliğin giderilmesinde etkili olabileceği fikrini ileri sürüyordu.²⁵ Londra İktisat Okulunun, Cambridge Grubu mensuplarının ve İsveç Ekolünün fikirlerinden beslenen Keynes, kendisinden önceki biraz dağınık olan fikirleri sistemleştirerek kaleme aldığı eserleriyle ekonomi biliminde bir devrime imza atmıştı. Onun genel teorisinin temellerini mikro ekonomideki bireysel tercihlere karşılık, toplam gelir ve onun harcamalarına dayalı makro ekonomik denge ve bütün toplumca arzulanan bir kontrol düzeni oluşturmaktadır. Özellikle 1929 krizinden sonraki yılların etkisinde kalan Keynes, klasik görüşü ve bu görüşe dayalı devlet sistemini kökünden eleştirerek yeni bir politikanın şart olduğunu ileri sürmüştü. Yeni politikaya göre devlet önce sosyal, sonra ekonomik, daha sonra ise mali ve para yönünde müdahaleci politika izleyecekti.²⁶

²⁵ Aktan Can Coşkun, **Yeni İktisat Okulları**, Ankara, Seçkin Yayınları, 2004, s. 11

²⁶ Süleyman Barda, **Ekonomik Doktrinler ve Sistemler**, İstanbul, İktisadi ve Ticari Yüksek Okulu Yayınları, 1968, s. 223

I.Dünya Savaşı arifesinde devletin belirginliği artsa da, savaş sonrası İngiltere hariç hemen her yerde gerilemiştir. 1920'li yılların sonunda ortaya çıkan ekonomik burhanla tekrar kontrolünü arttıran devlet Keynes'in politikasıyla şekillendi. Devletin müdahaleci pozisyona geçmesinin başlıca nedeni krizin vurduğu zararı ortadan kaldırmaktı. Bunu sırf kapitalizm kuralları çerçevesinde yapmak imkansızdı. I.Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeler denemiş fakat buhranın derinleştirilmesinden başka bir şey elde edememişlerdi. Bu yüzden de devletin ekonominin yönetimi eline alması gerekiyordu. Bununla beraber anayasalarda sosyal ağırlıklı hükümler de yer almaya başlamıştı.

1.1.4. Küreselleşme ve Gelişmeler: Finansın Küreselleşmesi

II. Dünya Savaşı'ndan sonra sermayenin hareketliliği önem kazanmaya başlamıştı. Fakat bu kısıtlı olarak gerçekleştiriliyordu. Yatırımlar esasen devlet kontrolünde bağış veya ödünç şeklinde yapılıyordu. O dönemin sermaye ihracatçısı olan ABD, yatırımları altına dayalı Bretton Woods sistemiyle hayata geçiriyordu. 1971'e gelindiğinde krizin etkileri sebep gösterilerek Bretton Woods'a son verilmiştir.²⁷ Geçici olarak yabancı yatırımlara ara verilse de, krizden dolayı OPEC ülkelerinin petro-dolarlar hesabına biriken paralarının sisteme dahil olmasıyla sermayenin hareketliliği tekrar gündeme geldi. 1973 petrol krizinden sonra Keynezyen iktisat politikalarının çökmesi ve devlet müdahalelerinin adım adım rafa kaldırılması finansal serbestleşmeye ışık tuttu. 1970'li yılların başında yükselen maliyetler ve talepte ortaya çıkan farklılıklar nedeniyle sermayenin karlılığını yitirmesi ve yatırım alanlarının daralması yeni arayışlara neden oldu. O zamanlar sermaye hareketleri çok kısıtlı olduğu bir dönemdi. ABD ve İngiltere başta olmakla gelişmiş batı ülkeleri dışarı yatırım yapmanı pahalılaştırarak sermayenin ülke içinde kalmasını, istihdam ve büyümeye katkı sağlamasını istiyorlardı.

Kapitalizmin sağlıklı devam edebilmesi için sermayenin kar haddini yükseltmeye ve ekonomini canlandırmaya çalışan firma yöneticileri ve hükümetler yeni politikalar üretmeye çalışırken, temelde finansın serbestleşmesi ve ülkelerin

²⁷ Şule Daldal, "Kıskaç Altında Neo-liberalizm", **Yeni Toplum Yeni Siyaset**, İstanbul, Kalkedon Yayınları 2008, s. 142

dışa açılması duruyordu. Gelişmekte olan ülkelerin artan talebi, ucuz iş gücü, gelir düzeyi bu ülkelere cazip pazar niteliği kazandırmıştı. Merkez ülkeler büyümeyi tekrar yakalaya bilmek için bu yolları denerken, petrol krizinden en fazla etkilenen çevre ülkelerinde ise dışarıdan gelen paraya ihtiyaç vardı. Böylece petrol ihracatçısı ülkelerin bankalarda biriktirdiği paraların bu ülkelere akması sağlandı. Kısa sürede bol krediler ve yatırımlarla durgunluğu atlatan çevre ülkeleri, borç faizlerini düzenli ödeyememekten dolayı biriken borçlar yüzünden 1980’li yılların ortalarına 845.6 milyar dolar borçla geldi (1970’te bu rakam 60.2’ydi). Borç krizlerinden merkezin, özellikle de ABD’nin etkilenmemesi imkansızdı. Çünkü ABD ihracatının önemli kısmı çevre ülkelere gidiyorken, kredi dağıtan bankaların da çoğu Amerikan menşeliydi. Çevrenin borç kriziyle sarsılması merkezde de duraklamaya neden olmuştu.²⁸ Buhranı atlattmak için IMF, yapısal uyum programlarını uygulamaya koydu. Bu programlar aynı zamanda serbest dolaşıma uyum sağlamak, dışa açılmak, sermaye hareketlerinin teşviki ve dış borçların ödenilmesinin sağlanması amaçlıydı.

Şikago Okulunda başarıyla tamamlanan neoliberalizmin politik uygulayıcıları olan R.Reagan ve M.Thatcher gibi liderlerin²⁹ iktidara gelmesiyle liberalleşme hareketleri Kuzey Amerika’ya oradan da Avrupa’ya yayılmış ve bu ise serbest piyasa önündeki engellerin zamanla ortadan kaldırılmasını sağlamıştı. Çevre ülkeleri de bu gelişmelerin içerisinde yer alıyordu. Merkez ülkeleri, dünya ekonomisini bir şekilde kendi çıkarları doğrultusunda düzenlemek için seferber olmuştu. Hakim anlayışa göre ülkelerin küreselleşmeye ayak uydurabilmeleri için sermayenin serbest dolaşımının sağlanması uygulamaları gereken şarttı. Finans için her türlü serbestlik, 1989 yılında John Williamson’un Washington Consensus’u için önerdiği ve ekonomide reforma giden ülkelerin uygulaması gerektiği kurallarca da güvence altına alınmıştır.

²⁸ Gülten Kazgan, **a.g.e.**, s.88-94

²⁹ Jan Nederveen Pieterse, **Globalization Or Empire?**, Routledge, 2004, s.2-4

1.1.4.1. Üretimin Küreselleşmesi

Küreselleşme süreci çerçevesindeki gelişmelerden biri de üretimin uluslararası arenaya kaydırılmasıdır. Küresel üretim olarak nitelendirilen bu gelişme, çokuluslu girişimler, onların kurduğu şebekeler ve partnerleri tarafından gerçekleştirilen sınır ötesi bir üretim biçimidir.³⁰ 1990 yılında dünya üretiminin %22'si çokuluslu şirketlerin payına düşmektedir. Bu göstericinin içerisinde, sınır ötesi üretim %6.5 teşkil etmektedir. 1995 yılına gelindiğinde ise %7.5'e yükselen bu rakam 1970'te %4.5 idi.³¹

Üretimin küreselleşmesinin temel kaynağını ticaretin liberalleşmesi, yeni yatırım politikaları, özelleştirme vs. faktörler teşkil etmektedir. İletişim ve ulaşımdaki yeni fırsatlar da firma politikalarının şekillenmesine neden olmuştur. Maliyet ve üretim faktörünün elverişliliği, karar alma süreçlerinde daha geniş alanların dikkate alınmasına olanak sağlamıştı. Bu, üretimin belirli aşamalarının farklı ülkelerde gerçekleştirilmesi gibi sonuçlar doğurdu. Ülkelerdeki ucuz işgücü ve maliyet farklılıkları açısından diğer avantajlar, üretim faaliyetlerini küresel alana taşımıştır.

Firmalar karlarını maksimize edebilmek için küresel çerçevedeki bütün seçenekleri değerlendirmekte ve kararlarını ona göre vermektedir. Tercih edilen ise vergilerin düşük, ucuz iş gücünün olduğu vs. gibi yüksek gelir girdisinin sağlanması açısından önemli noktalardır.

Üretimin küreselleşmesi, gelişmiş ülkelerin tek bir dünya pazarında bütünleşmesine olanak sağlamakta, aynı zamanda dış ticaretin gelişmesi, işsizliğin azaltılması gibi olumlu sonuçlar doğurmaktadır.

Üretimin küreselleşmesinin mühim sonuçlarından biri de şirketler arası bütünleşmelerdir. Örneğin, 1960 yıllarında yaklaşık 60 otomobil firmalarının sayısı günümüzde 20'nin altına düşmüştür ve bu düşüşün devam edeceği beklenmektedir.³² Ulus ötesi ekonomik işbirliklerinin örneği olan bu durum, çokuluslu şirketlerin gücünü, aynı zamanda ülkeler arası bütünleşmeyi daha da arttırmaktadır.

³⁰ World Bank, **Global Economic Prospects and the Developing Countries: 1997**, World Bank Publications, 1997, s. 35

³¹ Hoekman, Khayr, **Trade Policy Developments in the Middle East and North Africa: in the Middle East and North Africa**, World Bank Publications 2000, s. 27

³² Şenatalar Burhan, "Küreselleşmenin Etkileri", **Yeni Toplum Yeni Siyaset**, Haz. Cem Erciyes, İstanbul, Kalkedon Yayınları 2008, s. 126

1.1.4.2. Dünya Ticaretinin Gelişmesi

İthalatın yerine geçecek sanayileşmenin birinci aşaması tüketim ürünleri sanayisinin gelişmesiyle sonlanır. Bundan sonra ise ülkelerin sanayileşme politikalarını geliştirmelerinin bir çok yolu meydana çıkmaktadır, bunlardan biri dış pazarlara açılmaktır. Bu, özellikle iç pazarı büyük olmayan ülkeler açısından çok önemlidir. Çünkü sadece dahili taleplere yönelik üretim, ülke ekonomisinin kalkınmasını hedeflendiği düzeye çıkaramaz.³³ Bu inancı taşıyanlar tarafından, dünya pazarlarına açılmanın gerçekleştirilmesi için dış ticaretin serbestleştirilmesine yönelik bütün sınırlamaların ortadan kaldırılması mühim şart olarak görülmeye başlandı. Bu düşünceler II.Dünya Savaşı'ndan sonra bir çok örgütlenmelerin alt yapısını oluşturdu.

1947'de kurulan ve sonradan yerini Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) bırakan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT) ana hedefi dış ticarete serbestleşmenin sağlanmasıydı. İlk yıllarda dar çerçevede hareket eden ve sadece merkez ülkelere dönük faaliyetlerde bulunan GATT, 1980'li yıllardan sonra gelişmekte olan ülkeleri de kapsayacak yeni düzenlemelere gitti ve dış ticarete serbestleşme politikaları çevre ülkelere de yayılmış oldu. Böylece dünya ülkeleri arasında ticaretin gelişmesi açısından da önemli açılımlar meydana geldi.

Aşağıdaki tablo, 1970 ve 1990'lı yılların başlarını kapsayan dönemde dünya ticaretinin, özellikle de toplam üretim ve ihracatını düzeyini yansıtmaktadır.

Tablo II. Dünya Ekonomisi: Ortalama Yıllık Gelişmeler (%).³⁴

Yıllar	Dünya Reel GSYİH	İhracat Hacmi	Yabancı Yatırım Akışları
1973-80	3,6	4,6	14,8
1980-85	2,6	2,4	4,9
1985-94	3,2	6,7	14,3

³³ Ekper Eldaroğlu, "Dünya Ticaret Örgütü ve Azerbaycan", **Yeni Dünyada Yenileşen Azerbaycan İktisadiyatı**, Haz. Şahin Ahmetoğlu, Bakü, GASİM Yayınları 2006, s. 67

³⁴Burhan Şenatalar, "Küreselleşme", (Çevrimiçi), http://www.sodev.org.tr/okullar/sdo/ders_notlari/kuresellesme.htm, 25.01.2008

Tablodan görüldüğü gibi, 1980’li yıllarda ister üretim isterse de ihracat bir yavaşlama dönemine girmiştir. Fakat 1980’li yılların ortalarından sonraki dönemin rakamları yeniden bir gelişmeyi göstermekte ve ihracatın hacminin ise toplam üretimden iki kat fazla geliştiği gözükmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, hızlı nüfuz artışının da etkisiyle gıda ürünlerinin en büyük ithalatçısıyken gelişmiş Avrupa ülkeleriye dünyanın en büyük ihracatçısı konumuna geçmişti.

Günümüzde de dış ticaret önündeki engellerin ortadan kaldırılmasına yönelik girişimler devam etmektedir. Ülkeler dünya pazarlarına daha hızlı entegre olma yolunda adeta yarış halindeler. Fakat her ülke bu yarışta beklenen performansı sağlayamıyor. Kimi ülkeler mevcut konjonktürden pozitif etkilenirken, kimileri için ise olumsuz etkiler kendini göstermektedir.

1.2. Eski Dünyadan Yeni Dünyaya Doğru

Eski dünya, Soğuk Savaş’ın gerekli kıldığı koşullar çerçevesinde belirlenmişti. O dönem siyasal sistemine damgasını vuran olgu dünyanın iki süper güç etrafında birleşmesiydi.³⁵ Dünya sisteminin ikili karakter alması, çok farklı ekonomik yapıyı ortaya koydu. Bir kutupta SSCB öncülüğünde merkez planlamalı ekonomik yapı hakimdi. Doğu Bloğu dış dünyayla bağlantılarını sınırlı düzeyde gerçekleştiren, korumacı ve ekonomiyi kontrolü altında tutan bir devlet yapısına sahipti.

Öteki kutuptaysa Amerikan merkezli kapitalist ekonomi mevcuttu. 1970’li yıllardan sonra gerçekleştirilen liberalleşme hareketleri devlet müdahalelerinin zamanla sınırlandırılmasına ve ülkelerin dışa açılmasına yol açmıştı. Sermaye ve dış ticaret üzerindeki kısıtlamalar adım adım rafa kaldırılıyordu. Böylece ülkeler arası finansal hareketlilik ve ticari ilişkiler günden güne yoğunluk kazanmakta ve dünya pazarları uğrunda rekabet artmaktaydı.

II. Dünya Savaşından sonra ABD’nin yardımıyla kalkınan ülkeler, özellikle de Almanya ve Japonya çok daha dinamik bir şekilde gelişerek dünya pazarındaki paylarını arttırırken, Amerikan ekonomik hegemonyası aşınma sürecini

³⁵ Nüvit Gerek, **Siyaset Bilimi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları 2004, s. 119

yaşamaktaydı.³⁶ 1945'te dünya üretiminin %57'ne sahip olan ABD, sonraki yıllarda nerdeyse 3 kat gerileyerek %20'ye düşmüştü. Aşağıdaki tablo ABD üretimindeki gerilemenin ve buna karşı olarak Almanya ve Japonya'nın ilerlemesinin ihracata nasıl yansıdığını göstermektedir. Bundan başka, İngiltere Amerika'yla aynı düşüşü izlerken Fransa çok büyük fark kaydetmemiştir.

Tablo III. Ülkelerin ihracatları: Toplam değerden alınan pay.³⁷

Yıllar	ABD	İngiltere	Batı Almanya	Fransa	Japonya
1950	27.3	25.5	7.3	9.9	3.4
1960	21.7	15.9	19.4	9.7	6.9
1970	18.5	10.8	19.8	8.7	11.7
1975	17.7	9.3	20.3	10.2	13.6
1980	17.1	10.2	19.8	9.9	14.7
1985	16.8	16.8	18.6	8.5	19.7

Amerikan hegemonyasına kaynaklık eden unsurların zaman zaman çökmesi sonucunda, bu ülke yalnızca elinde kalan kaynakları yeni politikalarla uygulayarak rekabet ortamında yürüyebilecekti. Bu da yalnız serbest piyasa kurallarıyla mümkün olacaktı.

1980'li yılların başı bu gelişmeler açısından çok önemlidir. ABD'nin öncüllüğünde piyasa ekonomisi üzerindeki müdahalelerin kaldırılmasına yönelik girişimler başlatılmıştır. Daha serbest dünya ekonomisini destekleyenler büyük devleti bireysel özgürlüğün garantisi olan serbest piyasanın önünde en etkili engel olarak görmekte ve piyasanın her türlü kamu müdahalesinden arındırılmasını önermekteydiler. Liberalizmin uzantısı olan bu politikalar Reagan-Thatcher-Kohl üçgeninin öncüllüğüyle batılı ülkelerce benimsendi. Gorbaçov iktidarından sonra SSCB'ye de kayan serbestleşme rüzgarı Doğu Bloku'nu krize götürdü, ve 1991 yılında SSCB'nin ve Doğu Bloku'nun çökmesiyle sonuçlandı. Soğuk Savaş sona erdi

³⁶ Aydın Aliyev, *Azerbaycan'ın İktisadi Siyaseti: Azerbaycan'ın Dış Ticari- Ekonomik İlişkileri*, Bakü, Kanun, 2003, s.84-85

³⁷ Şule Daldal, *a.g.e.*, s.162

ve eskiden iki kutupta gelişen dünya yerini tek ideolojinin egemen olduğu yeni dünyaya bıraktı.³⁸

1.2.1. Yeni Dünya Düzeni

Yıllardır adım adım bazen de hızla ilerleyen küreselleşme, 1990'lı yılların başında tam anlamıyla gerçekleşti. Evrensel düzeyde serbest piyasa ekonomisine geçiş, korumacı devlet politikalarının zamanla rafa kaldırılması, piyasanın her türlü müdahaleden arındırılması, kamu mülklerinin özelleştirilmesi, dış ticaretin serbestleşmesi, mal, hizmet ve sermayenin dünya çapında serbest dolaşımı ve ülkelerin dünya ekonomisiyle bütünleşme çabaları yeni dünya düzeninin temel unsurları oldu.

Ülkeler farklı ekonomik yapıya sahip olduklarından yeni düzene ayak uydurmaları da farklı oldu. Kapitalizmin doğasındandır ki, dünyanın kaderini güçlüler ve rekabette önde gidenler belirlemeye başladı. Ülkeler merkez ve çevre diye iki gruba ayrıldı. ABD öncülüğündeki merkezi, dünya ekonomisini yönlendiren, kurallar koyan, bu kuralların başka ülkeler tarafından kabulünü sağlayan ülkeler; çevreyi ise II.Dünya Savaşı'nın ardından eski sömürge topraklarında bağımsızlığını kazanarak uluslararası sermayenin emrine girmiş ve merkezin sunduklarıyla yetinmek zorunda olan diğer gelişmekte olan ülkeler oluşturmaktadır.³⁹

Yeni dünya düzeninin teorik zeminini oluşturduğu iddia edilen Fukuyama, Soğuk Savaşın doğurduğu sonucu, serbest piyasayı, özgürlüğü ve güvenliği destekleyen Batı değerlerinin zaferi ilan etmişti.⁴⁰ Ona göre, alternatif sistemler ve medeniyetler Batının büyük emeği sayesinde kazandığı değerlere yenilmek zorunda kalmıştı.

³⁸ Christophe Aguiton, **Bu Dünya Bizim: Başka Bir Küreselleşmenin Aktörleri**, Çev. Umut Konuş, Burcu Onar, İthaki 2005, s. 55

³⁹ Faruk Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 475-486

⁴⁰ Gearoid, Simon, Paul, **The Geopolitics Reader, Francis Fukuyama, "The End of History?"** **From the National Interest**, Routledge, 1998, s. 114

1.2.2. Liberal Politikalara Dönüş: Neoliberalizm

1970’li yıllarda tekrar canlanmaya başlayan çağdaş liberal düşünce müdahaleci devlet okullarını şiddetle eleştirerek devletin görevlerini sorgulamaya başlamıştır. Çünkü krizin temel sebebinin devlet müdahaleleri olduğu iddia edilmekteydi. Eleştiriler esasen devletin sosyal harcamalarına, aşırı vergi baskısı yaratan, sermayenin kazancını azaltan ve yatırımları engelleyen uygulamalarına yönelikti. Bu süreçte kriz etkilerinin ortadan kaldırılması için hükümet ve şirket yöneticileriyle bir dizi politikalar gerçekleştirilmesi önerilmiştir.⁴¹

II. Dünya Savaşı’ndan sonraki yıllarda egemen olan, siyasal özgürlüğün sosyal eşitliğe dayandığı düşüncesi giderek erozyona uğramıştır. Ekonomik özgürlük zamanla ön plana çıkmaya başlamış ve hatta siyasal özgürlüğün vazgeçilmezi olarak değerlendirilmeğe başlanmıştır. Milton Friedman’ın öncülüğünü yaptığı Şikago Ekolü tarafından temsil olunan ve dünya ekonomisine yeni biçim kazandıran bu düşünceyi liberalizmin rehabilitasyonu olarak nitelendirmek mümkündür.⁴² M.Fredman, serbest ve özgür toplumun yok oluşunun tek nedeni olarak refah devletinin ortaya çıkması ve sosyalizme benzer politikaların uygulanmasında görüyordu.

Şikago Ekolü’nde üretilen klasik iktisat ana fikirli düşüncelerin deney amacıyla uygulanması için, 1950’li yıllardan itibaren Latin Amerika’da uygun ortam hazırlanıyordu. Bunun için Şili Projesi ortaya çıkmış ve bu projenin gerçekleştirilmesinin uzun süren bir süreç olacağı düşünülerek, en uygun yolun Şilili öğrencilere Şikago Üniversitesinin İktisat Bölümünde burslu eğitim imkanlarının sunulması olarak görülmüştü. Böylece 1957-1970 yılları arasında Amerikan hükümeti ve fonları tarafından sağlanan finans desteğiyle yüz öğrenci Şikago Üniversitesinde ileri dereceli eğitim almıştır. 1965 yılında bu program genişletilerek Arjantin, Brezilya, Meksika gibi ülkeleri de kapsamıştır.⁴³ Öğrenciler klasik iktisat çerçevesinde eksiksiz eğitilerek devletçi düşünceye karşı muhalif olarak

⁴¹ Christophe Aguiton, **a.g.e.**, s. 43

⁴² Mertkul Sait Sahir, **Dünya Devleti ve Bir Düşünce Sistemi Olarak Yeni Demokrasi**, Ankara, Mertkul Yayınları, 2007, s.111

⁴³ Klein Naomi, **The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism**, Macmillan, 2008, s. 73

yetiştiriliyordu. Böylece, Latin Amerika liberal ideolojinin tekrar canlandırılması amacına hizmet için adeta bir laboratuvar haline gelmişti.

Şikago okulunun savunduğu düşünceye muhalif olan, BM’de Latin Amerika Ekonomisinden sorumlu Alberto Raul Prebisch, Keynesçi görüşleri savunarak bu düşüncenin, sözü geçen bölgede yaygınlaşmasına yol açmıştı. Kısa sürede çoğu politikacı ve iktisatçılar da devletin müdahalesinin gerekli olduğu görüşüne katılmışlar. Hatta bu fikirler 1973 krizinden kaynaklanan sıkıntıların ortadan kaldırılması ve yeni uluslararası ekonomik düzenin kurulması amacıyla gerçekleştirilen konferanslarda da seslendirilmiştir. Bu gelişmelerden hoşnut olmayan Şikago Ekolü, gündeme yeni bir bakış açısı getirmeği hedefliyordu.

Neoliberal düşüncenin savunucuları tarafından önerilen politikalar Latin Amerika’da uygulanmakta ve kendi etkilerini göstermekteydi. Böylece, Brezilya’da tam bir başarısızlık yaşanırken Şili’de durum başkaydı. Amerika’nın desteğiyle iktidarı ele alan Augusto Pinochet, M.Friedman’nın önerilerini birebir uyguladı. Böyle ki, devlet harcamaları azaltıldı; kamu mülkleri hızla özelleştirildi ve bunun sonucunda çok miktarda kamu işçisi işsiz kaldı; bütçe açıklarının kapatılması amacıyla gerçekleştirilen para basımını durduruldu; ithal vergileri azaltıldı, yabancı sermaye üzerindeki kısıtlamalar kaldırıldı vs.

Geçiş, Şili’de olumsuz etkileri de beraberinde getirdi. Ekonominin bütün alanlarında düşüşler izlendi, işsizlik doruğa ulaştı. Ülke ekonomisi yalnız 1970’li yılların sonlarında kendini toparlaya bildi, hatta sadece toparlamakla kalmayıp büyük bir ilerleme kaydetti. Ülke, bu dönemi altın çağ olarak yaşamıştı.

Dünyada petrol krizinin sıkıntıları sürdüğü halde, Şili’de ortaya çıkan ekonomik mucizenin şoku dünyanın dört bir yanına yayılmıştı. Bu gelişmelere tanıklık etmek için Santiago’ya akın eden iktisatçılar, politikacılar Şili’yi örnek alınması gereken bir model ilan etmişlerdi.

Santiago’yu ziyaret edenlerin içinde Friedrich Hayek de vardı. Şili’de şahidi olduğu gelişmelerden ilham alan F.Hayek ve onun gibi diğer yeni liberaller, büyük bunalımın etkilerinin ortadan kaldırılması için başarısı kanıtlanmış politikalara geçişin şart olduğu görüşündeydiler.

Keynezyen politikaları artık yetersiz bulan liberal düşüncenin savunucuları, esasen vergilerin azaltılması, işten çıkarma koşullarının, sosyal ve

çevresel korunmanın hafifletilmesini vs. içeren bir takım öneriler ileri sürürken devletin dışsal bir konuma yerleştirilmesinin uygun olduğu kanısındaydılar.⁴⁴ Neoliberaler, krizlerin ortaya çıkma nedeni ve süren olumsuz etkilerinin tek sebebi olarak piyasa işleyişi önündeki engelleri görmekteler. Onlara göre bu engellerin başında devlet gelmektedir. Bu yüzden de Keynes'in devlet güdümlü politikası yerine serbest piyasa mekanizmasına dayalı uygulamaların gerçekleştirilmesi talep edilmiştir. Böylece, 1930'lu yıllardan 70'li yılların başına kadar egemenliğini sürdüren Keynezyen politikalar yerini neoliberal yaklaşımlara bırakmıştır.⁴⁵

Toplumu soyut bir kavram olarak algılayan liberallere göre tek başına toplumun amacı veya iradesinden söz edilemez. Toplum, onu oluşturan bireylerin toplamından ibarettir. Her birey de kendi amacı ve isteği doğrultusunda iyi kabul ettiği gibi davranmakta serbest bırakılmalıdır. Toplumcu düşüncenin öngördüğü “bütün toplum için ortak iyi” anlayışına karşı çıkan yeni liberaller, her kesin kendi mantığı ve duyarlılığıyla değerli gördüğü şeyler bireyler arasında farklılık oluşturmaktadır; bu yüzden de tek iyinin devlet veya her hangi bir siyasal kurum tarafından zorla kabul ettirilmesinin özgürlüğün tahribine yol açtığını ve demokrasiyle bağdaşmadığını ileri sürmekteler. Neoliberal yaklaşım, eşitlikle özgürlük arasında çelişkiye dikkat çekerek eşitliğin artmasıyla özgürlüğün azalması, hatta kaybolması fikrini savunmaktalar. Özgürlüğün yeniden toplumdan bireye taşınması ve kişilerin bireysel amaçları doğrultusunda davranabilmeleri hukuki güvence altına alınarak insan hakları doktrininin temellerini oluşturmaktadır.

Serbest piyasanın değerini tekrar gündeme getiren yeni yöneliş, ekonominin bütünüyle devlet tarafından başarıyla kontrolünün imkansızlığına inanmaktadır. Neoliberal politikaların en büyük savunucularından olan F.Hayek, piyasada gerçekleştirilen milyonlarca işlemlerin devlet tarafından denetiminin ve akılcı bir şekilde planlanmasının mümkün olmadığı görüşündedir. Devletin piyasanın işleyişinde etkili olan bir çok faktör hakkında yeterli bilgiye sahip olamaması piyasayı düzgün yönetebilmesine olanak sağlamamaktadır.⁴⁶ Ekonominin bireysel

⁴⁴ Melda Yaman Öztürk, “Kapitalizmde Krizler: Dünden Bugüne”, **Kapitalizmi Anlamak**, Haz. Yılmaz, Akyüz, Ercan, Yılmaz, Akçay, Tören, Ankara, Dipnot Yayınları 2006, s. 119

⁴⁵ Burak Ülman, “Uzun Süreçte Küreselleşme: Bir Sihirli Kavramı Tarihte Yerine Koyma Denemesi”, (Çevrimiçi), <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale4.htm>, 01.02.1008

⁴⁶ Mustafa Erdoğan, **a.g.e.**, s.15

değerlendirmelerle yürütülmesinin daha anlamlı olduğunu iddia eden neoliberaler, devlet müdahalesinin istikrarsızlık oluşturan bir güçten başka bir şey olmadığı kanısındalar.

Neoliberalizm müdahale yetkilerinin kaldırılmasını ve tam serbest koşullar altında piyasanın işleyişini savunur, klasik iktisat da bu düşüncüyü destekler ve devletin tüm ekonomik faaliyeti kusursuz düzenleyebilecek kararlar almasının imkansızlığını ileri sürer.⁴⁷ Fakat neoliberalizm, klasik görüşten farklı olarak bazı istisnai durumların uygun olduğunu kabul eder. Örneğin, devlet serbest piyasa mekanizması içerisinde vatandaşının bazı ihtiyaçlarını karşılamak üzere müdahale edebilir.

Devletin kısmen etkinliğini normal karşılayan yeni yaklaşıma göre bu etkinlik yalnız hukuki çerçeve içerisinde gerçekleşeceği halde meşrudur. Bu durumda bireysel farklılık ön planda kalacaktır, tek ve ortak hedefe yönelik eylemler gerçekleştirilmeyecektir ve bireysel amaçlar karşısında tarafsızlık şarttır.

1.2.2.1. Neoliberal Görüşün Temel İlkeleri

Neoliberal yaklaşım klasik liberalizmle aynı temele dayanmaktadır. Rasyonel bireyi esas alan bu görüş tam serbest koşullar altında bireysel amaçların gerçekleştirilmesini savunur, meşru kabul ettiği bütün özgürlükleri güvence altına alır. Liberalizmin temel aldığı özgürlük negatif özgürlüktür. Burada esas olan şey bireye bir şey sağlanması değil onun dış zorlanmalara ve baskılara maruz kalmamasıdır.⁴⁸ Özgürlüğü insanın en doğal hakkı olarak gören Kant, onun sınırını başkasının özgürlüğünü tehdit ettiği noktada çizer.⁴⁹ Serbest piyasa mekanizmasına dayalı ekonomi, hukuk devleti, mülkiyet hakları ve sınırlı devlet neo-liberal politikaların ana unsurları olarak bilinmektedir.

⁴⁷ Süleyman Barda, **a.g.e.**, s. 263

⁴⁸ Atilla Yayla, **Liberalizm**, Turhan Yayınları 1992, s. 149

⁴⁹ Anthony de Jasay, **Tercih Sözleşme Rıza: Liberalizme Yeni Bir Bakış**, Çev. Alişan Oktay, Liberte Yayınları 1998, s. 31

1.2.2.2. Piyasa Ekonomisi

Klasik liberalizmin bir uzantısı olan neoliberalizm de serbest piyasa ekonomisini benimser. Fakat klasik ideolojinin “bütün bireysel isteklerin piyasada karşılanabileceği” gibi tutumuna karşı, neoliberal görüşte piyasanın karşılayamayacağı bireysel ihtiyaçların da olabileceği ileri sürülerek bunların karşılanması üzere devletin görevlendirilmesi önerilmektedir. Devletin müdahalesi bu sınırdaki kaldığı halde meşru sayılmaktadır.

Neoliberalizmin serbest piyasa anlayışında merkez planlamalı ekonominin başarısız olacağına işaret edilmektedir. Bireysel özgürlüğün bir ifadesi olan serbest piyasa mekanizması, ekonomik faaliyette bulunan kişi ve firmaların amaçlarını özgürce gerçekleştirebilmeleri için ortam sağlamaktadır. Liberallere göre serbest piyasanın olmadığı yerde özgürlükten söz etmek olanaksızdır.

1.2.2.3. Hukuk Devleti ve Mülkiyet Hakları

Hukuk, adaletsizliği önlemek amacıyla organize edilmiş, birey hak ve özgürlüklerinin güvencesini ifade eden bir güçtür. Anayasalcılık hareketinin sonucu olarak meydana gelen hukuk devleti ilkesi ise siyasi iktidarın keyfi olarak kullanılmasına izin vermez, vatandaşlarına kendi amaçları doğrultusunda ama meşru olarak yapabilecekleri eylemlere olanak sağlar ve yasaların egemenliğine dayanan güvenli bir hukuki düzen oluşturur.⁵⁰

Neoliberaler hukuk devleti ilkesine çok önem verirler. Çünkü serbest piyasanın kusursuz işleyişi için ekonominin devlet müdahalelerinden arındırılması gerekiyor. Neoliberal politikaların savunucuları, devletin müdahaleci yetkilerinin hukuki çerçevede sınırlandırılmasının gerekliliğini vurgulamaktalar. Onlara göre hukuk devletinin oluşturulması düzgün bir ekonomik yapı için önemli şarttır.

Hukuki düzenin geliştirilmesi mülkiyet haklarının da güvencesi açısından çok önemlidir. Mülkiyet hakları, kaçınılmaz olarak var olması gereken haktır.⁵¹ Çünkü piyasanın sağlam işleyişinin temelini sağlam mülkiyet hakları oluşturmaktadır. Özel mülkiyetin hukuki güvencesi piyasanın aktifliğini daha da arttıracaktır. Aksi

⁵⁰ Mustafa Erdoğan, **a.g.e.**, s. 28

⁵¹ Halis Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. II, No: 1, Nisan 2001, s. 226

halde serbest piyasanın işlemesi mümkün olmayacaktır. Bu yüzden de liberal esintili politikalara göre mülkiyet sisteminin geliştirilmesi ve mülkiyet haklarının hukukla korunması kaçınılmazdır.

1.2.2.4. Sınırlı Devlet

Liberal politikaların savunucuları sürekli olarak devletin sınırlandırılmasının gerekliliğine vurgu yaparlar. Bu düşüncenin babalarından olan John Lock'a göre bireyin özgürlüğü için en büyük tehdit devlettir. Devletin bireylerin özgürlüğünü hiçe sayan gücü önlenmelidir. Bunun da yolu devletin birey için var olduğuna inanmaktan geçer. Hiç kimse, ne tek tek kişiler, ne kilise , ne de devlet- insanların mallarına ve sivil haklarına tecavüz etme yetkisine sahip değil.⁵²

Bundan başka liberal düşünceye göre büyük devlet piyasanın işleyişini bozar, gerilemesine neden olur. Yani devletin büyüklüğü ekonomik özgürlük önünde tek engel olarak görülür. Devletin üretimi ve dağıtımı örgütlemek üzere etkin bir biçimde devreye girmesi piyasaya yönelik müdahale olarak değerlendirilmektedir. Bu yüzden de ekonomik faaliyette bulunan kişiler ve firmalar çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Liberal düşünürler ekonomik özgürlüklere ilk darbenin aşırı büyük devletten geldiğini iddia etmekte. Bu onu göstermektedir ki devletin büyümesiyle ekonomik özgürlük ve piyasanın ilerlemesi birbirine ters olarak gelişmektedir. Yani devletin büyümesinden piyasa ekonomisi olumsuz etkilenecek, piyasanın gelişmesi ise devleti küçülmek zorunluluğunda bırakacaktır. Burada devletin asıl görevi piyasaya müdahale etmek değil onu korumak, güvenli ve düzgün işlemleri için ortam hazırlamaktır.⁵³

1970'li yıllardan tekrar canlanan liberal politikalara dayalı piyasa ekonomisinin dominant hale gelmesi devletin büyüklüğünü azaltmaktadır. “Devlet etkin bir biçimde sınırlandırıldığı halde meşrudur” temel fikrinden yola çıkan neo-liberaller, devletin meşruluğunun sağlanması için görev ve yetkilerinin yeniden belirlenmesinin gerekliliğine dikkat çekmişler.

⁵² John Lock, **Hoşgörü Üstüne Bir Mektup**, Çev. Melih Yürüşen, Liberte Yayınları 1998, s.28

⁵³ Ayn Rand, **Kapitalizm Nedir?**, Çev. Atilla Yayla, C. II, İstanbul 1990, s. 11

1.3. Küreselleşmeden Devlete Yansımalar

Buraya kadar yazılanlarda belirtildiği gibi, devlet büyük bir zaman dilimine yayılmış küreselleşme süreci içerisinde farklı dönemlerde yapısal ve işlevsel açıdan değişik konumlara yerleşmiştir. Sürecin kapitalizmle paralel geliştiğini de vurgulamıştık. Kapitalizmin ilk aşamalarında liberal politikaların talebi üzere sınırlandırılan devlet, XX. yüzyılın başlarındaki ekonomik depresyonun aşılması amacıyla aktif görevler üstlenmiş ve korumacı ekonomi politikaları izlemiştir.⁵⁴ Devletin büyümesi II.Dünya Savaşı ve ondan sonraki yıllarda da devam etti. Hükümetler bu dönemlerde savaşın vurduğu zararı ortadan kaldırmak, altyapı alanlarındaki eksikleri doldurmak ve sosyal refah devleti ilkelerini uygulamak üzere harekete geçerek ekonomik ve sosyal hayatta etkin rol oynadılar. Bu gelişmeler 1970’li yılların sonuna kadar devam etti. Petrol krizinden kaynaklanan ekonomik durgunluğun 1980’li yıllarda da devam etmesi gösterdi ki aktif devletin yöneticileri bekledikleri sonuca ulaşamamıştı. Liberal görüşü savunan bir yazar, “Keynezyen kuramcılar bir gün işsiz kalacak.” şeklindeki hoş bir ironiyle Keynesçileri eleştirmişti.

Müdahaleci devleti öneren Keynezyen politikalar zamanla daha büyük eleştirilere hedef olmakta, klasik iktisada geri dönüşü ifade eden neoliberal politikalar ise ülkeler tarafından benimsenmekteydi. Bu çerçevede hükümetler, devletin rolünü yeniden belirlemeye ve devlet yapısını yeni koşullara uydurmaya yöneliyordular. Yıllardan beri ülkelerin devletin yeniden yapılandırılmasına yönelik çalışmaları sürmektedir. Ekonomi üzerindeki sınırlamalar kaldırılmakta, devlet yönetimindeki değişiklikleri öngören reformlar gerçekleştirilmektedir.⁵⁵ Bu çalışmalar ülkelerin farklı devlet yapıları, ekonomik, siyasal ve sosyal düzenleri nedeniyle değişiklik göstermektedir. Çağdaş dünyanın gereklerine cevap verebilmek için gerçekleştirilen reform işlemleri bazı ülkelerde doğal bir süreç olarak adım adım ilerlerken bazı ülkelerde köklü değişimleri beraberinde getiriyor. Genel olarak ise bütün ülkelerin dikkati devletin yetki ve sorumluluklarının daha net belirlenmesi, bazı yetkilerinin devri için doğru yön bulunması gibi önemli konulara yönelmişti.

⁵⁴ Sait Sahir Mertkul, **a.g.e.**, s. 151

⁵⁵ Reşadət Ahundov, “Dünyayı Azərbaycan’a Nasıl Getirmeli?”, **Globalleşmeye Doğru**, Haz. Şahin Ahmetoğlu, Bakü, GASİM Yayınları, 2006, s. 39

Reformlar kapsamında özelleştirme çalışmaları, kamu hizmetleri ve bütçe harcamalarında kısıntıya gitmek, merkezi yönetimin üstlenmiş olduğu bazı yetkilerin yerel yönetimlere devredilmesi vs. işlemler gerçekleştirildi. Bütün bu çalışmalar var olan farklı devlet yapıları nedeniyle ülkeden ülkeye değişmektedir. Örneğin özelleştirme çalışmaları bazı ülkelerde kamu kuruluşlarının tamamen özelleştirilmesiyle, bazı ülkelerde mülkiyeti kamunun elinde kalması koşuluyla belirli bir süre için işletmesinin özel sektöre devredilmesiyle, bazı ülkelerde ise serbest piyasa kurallarıyla çalıştırılan kamu kuruluşuna dönüştürülmesiyle hayata geçirilmesi uygun görülmüştü.

Hükümetler devletin bazı yetkilerinin özel işletmecilerin yanı sıra yerel yönetimlere de devrini kararlaştırdı. Bunu yapmakla devlet zamanın büyük kısmını daha önemli ve stratejik konularla ilgilenmek için ayıracaktı.

Sonuç olarak onu söyleyebiliriz ki XX. yüzyılın sonlarında ivme kazanan küreselleşmenin devletler üzerinde oluşturduğu baskı hükümetlerce hissedildi. Alınan kararlar büyük devleti öngören politikalarla çağdaş dünyanın şartlarına uyum sağlamanın olanaksız olduğunun göstergesidir. Biraz önce vurgulandığı gibi gerçekleştirilen reform çalışmaları farklı devlet yapıları, siyasi tercihleri ve ekonomik durumları nedeniyle ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir.

ABD’de, 1980’li yılların başından itibaren devletin rolünün yeniden belirlenmesi için ciddi reformlar gerçekleştirildi. Reform politikasında iki strateji izlenmekteydi. İlki az maliyetle iyi çalışmak, ikincisi ise devletin görevlerini yeniden belirlemek.⁵⁶

1990’lı yıllarda ABD başkan yardımcısı Al Gore, devleti yeniden kurmak için bir rapor hazırlamakla görevlendirilmişti. Bu raporda kamu kuruluşlarının görevleri daha açık belirlenecekti.

Yeniden yapılanmada en önemli konulardan biri de kamu yönetiminde verimliliği ve hizmetin kalitesini arttıran yeni tekniklerin geliştirilmesiydi. Bu bağlamda gereksiz işlemlerin ortadan kaldırılması öngörülmekte, aynı işin daha az masrafla ve kısa sürede yapılabilmesinin yolları araştırılmaktadır. Amaç büyük

⁵⁶ Luiz, Peter, **Reforming the State: Managerial Public Administration in Latin America**, Lynne Rienner Publishers 1999, s. 42

miktar iş saatinden tasarruf etmek ve bununla da devlete sağlanacak kazancı yükseltmektir.

ABD’de kamu reformu kapsamında gerçekleştirilen çalışmalardan bazı örnekler aşağıdaki gibidir:⁵⁷

Çalışma Güvenliği Dairesi, 2 yıl içinde 50 bin iş yerinde iş kazalarını %20 azaltacak önlemler alacak;

Sosyal Güvenlik Dairesi, sosyal yardıma hak kazanan özürhümlerin sayısını 1990’lı yılların sonuna kadar 690 binden 1 milyon 637 bine çıkaracak;

Çocuklara Yardım Programı, 30 bin çocuğa daha yardım götürecektir;

Ulusal Uzay ve Havacılık Dairesi, uyduları fırlatırken zamanlamada ve bütçede %10 kazanım elde edecek;

Örnekler yukarıda gösterilenlerle sınırlı değildir. Devletin vatandaşlara hizmetin iyileştirilmesine, yaşlı ve muhtaçlara bir takım kolaylıklarına sağlanmasına yönelik de bazı reformlar gerçekleştirmiştir.

Fransa’nın reform stratejisi XX. yüzyılın ortalarından itibaren şekillenmeğe başladı. Devletin temel işleyişiyle ilgili yasalarda değişiklikler yapıldı. 1950’lerden itibaren merkezi gücün dağıtılması ve yerel yönetimlerin bazı konularda önem kazanmasına yönelik küçük reform çalışmalarına yer verildi ve bu strateji 1980’li yılların başında yoğunluk kazandı.⁵⁸ Bu yıllarda Fransa’nın bakanlık sisteminde de bazı değişiklikler. Bakanların sayısı önemli derecede azaltıldı, bundan başka diğer kamu görevlilerinin de sayısı indirildi. Amaç gereksiz kamu harcamalarına karşı önlem almaktır.

Fransa başbakanı Lionel Jospin, bir toplantıdaki konuşması zamanı dünya ve toplumun değiştiğine ve yeni teknolojilerin ortaya çıktığına vurgu yaparak devletin de değişmesinin gerekliliğini ifade etmiş ve bütün kuruluşlar gibi devletin de en yüksek verimliliği en düşük fiyatla sağlamasının gerekliliğinin altını çizmiştir. Bu fikir Fransa’da gerçekleştirilen reform çalışmalarında önemli yere sahip olmuştur.

Fransa’da reform stratejisi kapsamında uygulama alanı bulan bir diğer konu yeni yönetim modeli olan ombudsmanların yetkilerinin arttırılması ve yerel

⁵⁷ Öymen Onur, **Geleceği Yakalamak, Türkiye’de ve Dünyada Devlet Reformu**, İstanbul, Remzi Kitabevi 2000, s. 368

⁵⁸ Vincent, Hoffmann, **State and Local Government Reforms in France and Germany: Divergence and Convergence**, VS Verlag 2006, s. 39-40

düzeyde ombudsmanlıkların kurulmasına yönelik olmuştur. Fransa’da merkezi yönetim kurumları, yerel yönetimler, kamu kuruluşları ve kamu hizmeti gören diğer kurumlar ombudsmanın denetim alanına girmektedir. 1974’te 2000 olan ombudsmanın baktığı olay sayısının 1996’da 43500 olması, Fransa’da adı geçen kurumun ne kadar saygın bir konumda olduğunu göstermektedir.⁵⁹

1.3.1. Devletin Büyümesinin Nedenleri ve Sonuçları

1970’li yıllara kadar pek çok ülkede uygulama alanı bulan devletçi ekonominin dayandığı ideolojik yaklaşımlar karşıt görüş olan piyasa ekonomisini eleştirirken, tam rekabet modelinin gerçekleştirilememesini ve ister içsel isterse de dışsal ekonomide amaçlanan başarının sağlanamamasını başlıca faktörler olarak ele almış ve Piyasa Ekonomisinin Başarısızlığı Teorisini ileri sürmüştüler. Fakat bu teori siyaset biliminin ekonomik analizi olarak tanımlanan Kamu Tercihi Teorisi çerçevesinde eleştirilmiş ve ona karşı Kamu Ekonomisinin Başarısızlığı Teorisi geliştirilmiştir.⁶⁰

Kamu tercihi teorisinin temelleri çok eskilere dayanmaktadır. Bu teoriyle ilk olarak matematikçilerin ilgilendiğini ve onlar tarafından oluşturduğu söylemektedir. Esasen XVIII. ve XIX. yüzyıla ait ve oylama mekanizmasının matematiksel analizini ortaya koyan bir çok çalışmalar XX. yüzyılın ortalarından sonra Kenneth Arrow ve Duncan Black ile tekrar gündeme geldi. Bu konudaki en iyi çalışmalarıyla James Buchanan ve Gordon Tullock anılmaktadır.

Genel olarak kamu tercihiyle ilgilenenler, oylama mekanizmasındaki olası problemlerden yola çıkarak devletin her zaman görevlerini etkili ve verimli şekilde yerine getiremediğini vurgulamaktalar. Böylece, kamu ekonomisinin doğasında var olan kusurlar olumsuz sonuçlar doğurmakta ve bu da kamu ekonomisini başarısızlığa götürmektedir.⁶¹

Kamu tercihi teorisyenlerine göre başarısızlığın nedenleri özel çıkarlar, geniş kitle oluşturan ve ilgisiz, habersiz ve bilgisiz seçmenler, oy ticareti vs. gibi

⁵⁹ Kemal Özden, **Ombudsman: Yeni Yönetim Anlayışı İçin Bir Model**, İstanbul, TASAM Yayınları 2005, s.59-60

⁶⁰ Aktan Can, **a.g.e.**, 2004, s. 87

⁶¹ McConnell, Brue, **Economics: Principles, Problems, and Policies**, McGraw-Hill Professional 2005, s. 584

faktörlere dayanmaktadır. Toplumun küçük grubunun seçimler, siyasi partiler hakkında bilgiye ve bireysel olarak kendilerine en iyi hizmet sunabilecek partileri veya politikacıları ayırt edebilme becerisine sahip olduğunu ve büyük bir grubunu ise esasen bu konularda bilgisiz olduğunu ileri sürülmektedir. Bu durumda politikacılar seçimleri kaybetmeme uğruna bilgili ve küçük gruba doğru değil, geniş kitleye yöneliyor ve kendi propaganda mekanizmalarını onlarla pazarlık edercesine kurarlar. Bilgisiz seçmenler ise oy karşılığı kendilerine fazla kamusal hizmet sunulmasını talep ederler. Bu da devletin büyümesine ve gereksiz harcamalara yol açar. Aslında seçmen bilgisizliğinin nedeni olarak da medyanın devlet tekelinde olması ve iktidarın daima müdahaleci davranışı olarak gösterilmektedir.

Devletçi ekonomide etkili bir kitleye sahip ilgisiz seçmenlerin olduğu da vurgulanmaktadır. Şöyle ki bireysel taleplere yönelik arz şeklinden uzak olan bu ekonomi sisteminde, bireysel taleple kamusal mal ve hizmetlerin arzı arasındaki ilişkinin pek yakın olmaması, bireylerin oy tercihlerini yaparken ilgisiz davranmasına yol açmaktadır.

Kamu tercihi teorisyenleri, devlet politikalarında yozlaşmaya yol açan bir başka neden olarak logrolling, yani basit tanımıyla “oy ticareti” metodunu göstermekteler. Kısaca olarak, parlamento üyelerinin yasama sürecinde birbirini desteklemeleri anlamını ifaden eden logrolling,⁶² seçimlerden sonraki aşamada seçmen tercihlerinden uzaklaşma, iktidar lehine kullanılan oyların yoğunluk kazandığı alanlara yönelik hizmetlerin daha fazla olması vs. gibi sonuçlar doğurabiliyor ki bu da adil bir politika yürütülmesini engellemektedir.

Yukarıda belirtilen sebeplerin milli ekonomi içerisinde devlet payının giderek büyümesine yol açtığı iddia edilmektedir. Kamu tercihi teorisi çerçevesinde gerçekleştirilen bir çok teorik ve ampirik çalışmalar devletin ekonomideki rolünün büyüme nedenlerini ve sonuçlarını ortaya koymaktadır.

Kamu tercihi teorisine göre devletin büyümesinin bir ayağını politikacı-bürokrat-seçmen ilişkileri oluşturmaktadır. Kamu ekonomisinin başarısızlığının nedenlerinden biri olarak gösterdikleri seçmenlerin politik bilgisizliği ve ilgisizliği bu ilişkilerde önemli faktördür. Çünkü bu nedenlerden dolayı seçmen devletten

⁶² Gordon, Arthur, Gordon, **Government Failure: A Primer in Public Choice**, Cato Institute 2002, s. 29

kendisine daha fazla hizmet talep eder. Ama bu hizmet bedeli olarak seçmenler tarafından vergilerin ödenmesi iyi karşılanmaz. G. Tullock’a göre politikacı siyasal iktidarın ona verdiği güç ve mali olanakların devamlılığını sağlamaya yönelir⁶³ ve tekrar seçile bilmek niyetiyle bütçenin ve kamu harcamalarının genişletilmesi için bürokrasiye emir verir. Harcamalarınsa mali kaynağını vergiler değil borçlanma teşkil eder. Devletin büyümesinin toplumun belirli kısımlarına çıkar sağlaması da istisna değil.

Devletin aşırı büyümesinden sadece politikacıları değil Kenyezci iktisatçıları da sorumlu tutan kamu tercihinin savunucuları, Keynezyen iktisadın çok ciddi hatalarından biri olarak devletin kamu hizmetlerini vergilendirmeden sunmasında ve harcamaları borçla karşılamasında görmekteler.

Kamu tercihi savunucuları yukarıda gösterilen gelişmelerin olumsuz sonuçlarını ekonomik ve politik boyutlarıyla irdelemeye çalışmışlar. Ekonomik olarak kamu harcamalarının milli gelirden fazla olması ve ortaya çıkan bütçe açıkları, vergi dışı harcama, açıkların kapatılmazı için zamanla vergilerin yükseltilmesi, enflasyonun artması, yatırımların azalması, işsizliğin artması vs. gibi olumsuzluklar ekonominin yozlaşması sonucunu doğurmaktadır.

Devletin büyümesinin politik alandaki olumsuz etkileri ise politika ve bürokratların artan gücü, çıkarıcı grupların çoğalması ve bunların ortaya çıkardığı rüşvet, torpil, politik yandaşlık vs. neticelerdir. Bunlar devletin ekonomiye aktif olarak müdahalesi ve ekonomideki payının arttırılmasının olumsuz sonuçları olarak ileri sürülmüştür.⁶⁴

3.2. Devlet Nasıl Sınırlandırılmalı?

Yeni yaklaşıma göre devletin büyümesiyle meydana gelen sorunların ortadan kaldırılması için politik ve ekonomik karar alma sürecinde yeniden yapılanma şarttır. Bu yapılanmanın temelinde devletin yetki ve görevlerinin sınırlandırılması durmaktadır. XIX. yüzyılda yaşamış liberal düşünür Fredric Batistat,

⁶³ Gordon Tullock, **Private Wants, Public Means: An Economic Analysis of the Desirable Scope of Government**, New York 1970, s 125

⁶⁴ Can Aktan, “Anayasal İktisat ve Ekonomik Anayasa”, (çevrimiçi), http://www.finanskulup.org.tr/assets/etkinlik/sunum/Can_Aktan_Anayasal_Iktisat_ve_Anayasa.pdf, 05.02.2008

devlet müdahaleciliğinden doğan siyasal yozlaşmanın ekonomik etkinliği azaltacağına vurgu yapmaktadır.⁶⁵ Peki devlet sınırlandırılmalı mı veya nasıl sınırlandırılır? Bu soruların yanıtını anayasal iktisat teorisi vermektedir.

Anayasal iktisat, temel insani değerleri ortaya koyan sosyal sözleşme teorisine dayanmaktadır. İyi bir toplumsal düzenin oluşturulması için sosyal sözleşme teorisinin benimsemiş olduğu ilkeler esasa alınarak belirli kuralların ve kurumların oluşturulması, politik iktisadın savunduğu ana prensiptir. Bu teori aynı zamanda, genel olarak devletin siyasi ve ekonomik yapısını, idari şeklini, devletin organlarını, onların işleyiş biçimini, kişilere ait temel hak ve özgürlükleri belirleyen kurallar toplusu olarak anlaşılan Anayasanın vatandaşların bilinçli gayretleriyle ideal şeklini alacağı fikrini savunmaktadır. Bu açıdan anayasal iktisat rasyonalizm ilkesine dayanmaktadır.⁶⁶

1970’li yılların sonundan önem kazanmaya başlayan anayasal iktisat devletin meşruluğu konusunu politik ve ekonomik olarak iki başlık altında incelemektedir. Amaç her iki alanda devletin hak, yetki, görev ve sorumluluklarının; bireyin hak ve özgürlüklerinin anayasal çerçevede net olarak belirlenmesidir.

Anayasanın politik teorisi devlete egemenlik hakkının bir göstergesi olan yasama yetkisi vermektedir. Devlete bu hakkın tanınması siyasi özgürlüklerin korunması amacına hizmet etmektedir. Bundan başka, bireylerin sahip olduğu temel hakların devlete bazı sorumluluklar yüklediği ve devletin de güvenlik, toplumsal barış ve huzurun sağlanması vs. gibi görevleri üstlenmesi gerektiği belirtilmektedir.

Tablo IV’te Anayasanın siyasi teorisi kapsamında devletin hak, yetkileri ve görevlerinin, aynı zamanda bireyin sahip olduğu hak ve özgürlüklerin genel çerçevesi çizilmiştir.

⁶⁵ Can, Ahmet, “Çıkar Grupları, Rant Kollama ve Yasal Soygun”, (Çevrimiçi), <http://www.canaktan.org/din-ahlak/ahlak/rant-kollama/bastiat.htm>, 7.02.2008

⁶⁶ Can Aktan, “Anayasal Politik İktisat”, http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/anayasalpolitik.htm, 7.02.2008

Tablo IV. Siyasi Anayasanın Kapsamı. ⁶⁷

Devletin siyasi hak, yetki, görev ve Sorumlulukları	Bireyin siyasi hak ve özgürlükleri
Devletin hak ve yetkileri: Yasa yapma Devletin görev ve sorumlulukları: Toplumsal barış ve huzurun sağlanması, Adaletin sağlanması, İç güvenliğin sağlanması, Dış güvenliğin sağlanması, Vs.	Kişi dokunulmazlığı, Mal dokunulmazlığı, Konut dokunulmazlığı, Özel hayatın dokunulmazlığı, Seçme ve seçilme özgürlüğü, Haberleşme özgürlüğü, Seyahat özgürlüğü, İkamet özgürlüğü, Din ve vicdan özgürlüğü, Düşünce özgürlüğü, Basın özgürlüğü, Vs.

Anayasanın ekonomik teorisi kapsamında devletin güç ve yetkileri anayasal düzeyde sınırlandırılmıştır. Tablo V'ten belli olduğu gibi bireyin hak ve özgürlüklerine kavuşması için devletin sınırlandırılması şarttır. Aynı zamanda bireyin sahip olduğu haklar devlete eğitim ve sağlık hizmetlerini sunması gibi bazı sorumluluklar yüklemektedir.

Anayasal iktisatçılar devletin ekonomik görevlerini mali, dış ticaret, parasal, yapısal-kurumsal serbestleşme ve rekabet adları altında incelemekteler. Mali anayasada devletin görevlerine yönelik genel hükümler getirilmiştir. Kamusal harcamalara yönelik ise savundukları fikir çok önemlidir. Çıkarıcı grupların politikacıları etkilemesinin, maliye politikalarına yön verdiği vurgulanmaktadır. ⁶⁸ Bu maliye politikalarındaki sorunların en önemli nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir.

Mali anayasaya göre harcamalar milli gelirle orantılı bir şekilde gerçekleştirilmelidir ve milli gelir azaldığı noktada harcamalar sınırlandırılmalıdır. Mali anayasanın diğer önemli kısmını ise devletin vergilendirme yetkilerinin, iç-dış borçlanma şartlarının ve sınırlarının iyi belirlenmesi, aynı zamanda denk bütçe ilkesinin benimsenmesi oluşturmaktadır.

⁶⁷ Can Aktan, **a.g.e.**, s. 107

⁶⁸ Kemal, Mustafa, **İktisat Teorisi**, Anadolu Üniversitesi 2003, s. 415

Tablo V. Ekonomik Anayasanın Kapsamı.⁶⁹

Devletin ekonomik hak, yetki, görev ve Sorumlulukları	Bireyin ekonomik hak ve özgürlükleri
Devletin hak ve yetkileri: Bütçe yapma, Vergileme, Para yatırma, Borçlanma. Devletin görev ve sorumlulukları: Kamusal malların arz edilmesi, Dışsal ekonomilerin düzenlenmesi, İçsel ekonomilerin söz konusu olduğu üretim faaliyetlerinde düzenleme yapılması, Rekabetçi piyasaların düzenlenmesi ve teşviki, Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması, Kaynak kullanımında ve kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması, Adil bir gelir ve servet dağılımının temini, Ekonomik istikrarın sağlanması, İşçi sağlığının korunması, vs.	Sosyal güvenlik, Sağlıklı yaşam, Eğitim ve öğrenim, Gelir dağılımının iyileştirilmesi, Tekellerden korunmayı isteme, Mülkiyet ve miras hakkı, Tercih özgürlüğü, Üreticinin üretim faktörlerini Serbestçe seçme ve kullanma özgürlüğü, Tüketicinin seçme özgürlüğü, Çalışma hakkı ve özgürlüğü, Gelir ve mal varlığını kullanma özgürlüğü, vs.

Anayasanın dış ticaretle bağlı hükümleri, devletlerin dış ekonomiye açık politika izlemesini savunur ve diğer devletlerle olan ekonomik ilişkilerinin genel çerçevesini çizer. Korumacı devlet politikasından uzak olan bu teori serbest dış ticaretin gerçekleştirilmesi ve kolaylaştırılmasına yönelik önlemler ileri sürer.

Anayasal iktisadın ekonomik teorisi devletin bu alandaki önemli yetkilerinden biri olarak para basma hakkını belirtmiştir. Parasal anayasa bunun nasıl gerçekleştirileceğine dair hükümleri içermektedir.

Devletin ekonomiye müdahalesini öngören yapısal-kurumsal serbestleşme, serbest piyasa şartları altında rekabetin gerçekleştirilmesine yönelik kuralları belirlemektedir. Anayasal iktisatçılar klasik liberal düşünceye geri dönüşümü savunur ve devletin hak ve yetkilerinin tam liberal şartlar altında

⁶⁹ Can Aktan, **a.g.e.**, s. 106

gerçekleştirilmesinin gerekliliğini ileri sürerler. Geliştirdikleri teoriye dayalı bir politikanın ekonomik ve politik yozlaşmanın ortadan kaldırılmasına yönelik en iyi çözüm olduğuna inanmaktalar.

1.3.2.1. Devletin Daraltılması

XX. yüzyılın sonlarında liberal politikaların tekrar gündeme gelmesiyle devlet müdahalelerinin aşındırılması süreci başladı. Bu süreçte ulus üstü ve ulus altı kurumlar devlet yetkilerine ortak konuma geçtiler. Ulus üstü denetimi küresel ve bölgesel örgütler üstlendi. Devlet kendini bir takım uluslararası kuruluşlarca imzalanan anlaşmalara bağlayarak kendi iç meselelerinde bile bazı ilkelere uymak zorunluluğunda bıraktı.⁷⁰

İhtiyacı olan ülkelere borç sağlamak amacıyla devreye giren IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların gösterdikleri finansal yardımların, esasen serbest piyasa normlarına uyma niyetiyle karşılıklı olarak gerçekleştirildiği açıktır. Bu fikri desteklemek üzere Robert Cox'un konuyla ilgili düşüncelerine baş vurmakta fayda vardır. R.Cox, geliştirdiği “devletin uluslararasılaştırılması” kavramıyla dış etkenlerin ulus devlet yapılarında dünya ekonomisinin gereklerine uyma gibi bir yükümlülük oluşturduğunu ileri sürmektedir.⁷¹ Egemen sistemin savunucuları olan kuruluşlar veya devletler tarafından, ekonomisi zayıf olan ülkelere yardım gösterilecek ve bu yardım koşullu olarak ulusal devlet politikalarının küresel ekonomiye uyarlanması için gerçekleştirilecektir.

Cox, uluslararası yükümlülük anlayışıyla ulusal politikaların artık diğer ülkeleri de etkilediğini ileri sürmektedir. Bu yüzden ülkelerin aldığı kararları önce dikkatle gözden geçirmeleri gerekiyor. Sözü geçen gelişmeler sistemin bir gereksinimi olarak algılanmaktadır. Ülkelerin küresel şebekeye uyum sağlamaları için ekonomi politikalarını karşılıklı olarak ayarlamaları gerekmektedir.

Devlet kendinin zorunlu olarak küresel sisteme adaptasyonu ile bazı yetkilerini bu sistemin aktörlerine devretmiştir. Aynı zamanda içeride oluşan yeni güç ilişkileri merkezi devletin görevlerinden pay almıştır. Giderek ekonomik ve bazı

⁷⁰ Kazgan, a.g.e., s. 16-17

⁷¹ Robert W.Cox, “Sosyal Kuvvetler, Devletler ve Dünya Düzenleri: Uluslararası İlişkiler Teorisinin Ötesinde”, **Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme**, Haz. Howard Williams, Moorhead Wright, Tony Evans, Ankara, Siyasal Yayınevi, 2007, s. 417-420

idari meselelerde özerkleştirilmesi amaçlanan yerel yönetimlerin, küresel pazarla doğrudan ilişkiye girebilmesi için olanak sağlanmıştır. Yerellerin devletten daha da bağımsız davranabilmeleri için bastıran global güçlerin gerekçesi demokrasiyi gerçekleştirmek, yani etnik ve kültürel çeşitliliği göz önünde bulundurularak onlara da söz hakkının tanınması, etkinliklerinin arttırılması vs. gibi söylemler olsa da asıl amaç serbest ticaretin önündeki engellerin bütünüyle ortadan kaldırılmasına yöneliktir.

Göründüğü gibi artık devletler 1970'li yıllara kadar devam eden ulusçu refah devleti ilkelerine çok zıt pozisyonlardalar. Önceleri ulusal pazara ve sermayeye yönelik korumacı politika izleyen, ekonomiyi yerel ihtiyaçlar doğrultusunda yönlendiren ulus devlet, artık bu gibi işlevlerinden vazgeçmek üzeredir. Aynı zamanda devletin demokrasi, insan hakları, ticaret hukuku vs. gibi alanlardaki sorumlulukları da ulus üstü düzeyde denetlenmektedir.

Ulus devlet, her ne kadar tepeden tabana bir baskının kısılcasına girmiş olsa da kendi varlığını sürdürmekte ve uluslararası ilişkiler sistemindeki etkinliğini korumaktadır. Devletin kendine yönelik baskıların etkisiyle arka planda kalıp kaybolmaması için yeniden yapılanması kaçınılmazdı.

1.3.3. Küreselleşme ve Devlet Egemenliği Sorununa Genel Bakış

Siyaset teorisinde yeni bir eğilim, uluslararası etkileşimi ve hükümetler üstü ilişki şebekelerini öne sürerek devletin hareket alanını daralttığına yönelik iddialar ileri sürmektedir.⁷² Bu görüşlere göre artık dünya sistemi o kadar sıkça birleşmiştir ki bu bağlantılar devletlerin yetkilerini azaltmıştır.⁷³ Bu düşünceye göre yakın gelecekte küresel organizasyonda ulus devlet egemenlik açısından daha az fenomen olacaktır. Oysa eskiden liberalizmin yükselişiyle Orta Çağ imparatorluklarının yerini ulusal egemenliğin dayanılmaz gücüne bıraktığı anlatılmaktaydı. XX. yüzyılın sonlarına doğru tekrar canlanan liberalizmle ise tersine, devlet gücünün aşındırıldığına yönelik görüşler yayılmağa başladı. Şimdi düşüncenin kaynağını teşkil eden olayların nasıl geliştiğine bakalım.

⁷² Timur, **a.g.e.**, s. 20-21

⁷³ Cox, **a.g.e.**, s. 393

XX. yüzyılın başlarında iktisatçıların sermayenin dünyanın her tarafına yayılacağına yönelik iddiaları, yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşti ve sermaye küresel nitelik kazandı. Bu durumda sermayenin yayıldığı yerlerde işleyebilmesi için bir takım hukuki düzenlemelerin yapılması zorunluluğu da gündeme geldi. Ülkelerin hukuki düzeni açısından dünya çapında bir benzeşme süreci başladı. Devletçilik gelenekleri ne olursa olsun, ülkeler bu düzenlemelerin içinde yer almaya özen göstermekteler. Çünkü mevcut gelişmelerin dışında kalmak sermayenin küresel hareketliliğinin dışında kalmakla, dolayısıyla gelişmişlik seviyesine göre diğer ülkelerin gerisinde kalmakla aynı anlamı ifade etmektedir.

Sermayenin küreselleşmesi hukukun da küreselleşmesini beraberinde getirdi. Hala uluslararası ilişkiler sistemindeki önemini koruyan Westphalia Anlaşması'nın sağlamış olduğu, devletlerin iç hukuktaki bağımsızlığı ilkesinin⁷⁴ temelini sarstığı iddia edilmektedir. Böyle ki artık devletler, kanun koyarken artık eskisi kadar bağımsız değil, yani bu süreçte bazı ilkelere uymak zorunda, sadece kendi ülkesinin çıkarlarını değil küresel çıkarları göz önünde bulundurarak ona göre davranmalıdır. Dolayısıyla devletlerin iç işlerinde küresel koşullara uyum göstermesi gibi bir zorunluluk söz konusu olmuştur.

Hukukun küresel nitelik kazanması çeşitli alanlarda kendini göstermektedir. Bunun bir ayağını ekonomi oluşturmaktadır. Örneğin, ulusal ekonomilerin uluslararasılaştırılması yolunda mülkiyet unsurlarının güvence altına alınması, şeffaf rekabet sistemin kurulması vs. gibi durumlarda iç hukukta bazı düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bir diğer alan ise evrensel değerler adına korunan insan haklarıdır. BM, İnsan Hakları İzleme Örgütü, Uluslararası Af Örgütü vs. gibi bir çok uluslararası kuruluşlar bu konuda aktif olarak faaliyette bulunmakta, Uluslararası Ceza Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi vs. güç kullanma durumuna gelmekteler. Artık devletler kendi iç işlerindeki uygulamalarından dolayı yargılanmakta ve buna karşı itiraz edememektedir.

Devletin egemenliğinin zayıflaması sadece ulus üstü unsurlardan kaynaklanmamaktadır. Aynı zamanda kendi içinde olan yerel birimleri ve etnik

⁷⁴ Meghnad Desai, **Paul Redfern, Global Governance: Ethics and Economics of the World Order**, Continuum International Publishing Group, 1995, s. 192

kökenlerinden dolayı kendisini farklı gören grupları tanıma zorunda kalması,⁷⁵ onun “egemen güç” mantığı çerçevesinde hareket etmesine karşı bir direnme oluşturmaktadır.

Yukarıda bahsedilen faktörlerin devletin gücünü aşındıran bir nitelik taşıdığı iddia edilmektedir. Fakat karşıt görüşler, sürekli olarak sosyal güçlere ve süreçlere gerekli dikkatin verilmesini ve onların devletlerin ve dünya düzeninin gelişimiyle nasıl bağlantılı olduğunu görmezlikten gelinmemesini önererek, devletin gücünün hafifsenmekten kaçınılması yönünde uyarıda bulunmaktalar.

Devlet egemenliğinin azaldığı yönündeki tartışmalarda muhalif pozisyonda yer alan A.Giddens, devlet sınırlarını aşan küresel bağlantıların gitgide artmasının, devletlerin egemenliklerinin azalmasına sebebiyet vermediği görüşündedir. Ona göre küreselleşmeyle beraber kapitalizmin yükselişi ve ulus devletin artan gücü paralel gelişmektedir. Ama A.Giddens, aynı zamanda mevcut sistemde bazı devletler açısından geçerli olan egemenlik aşınmalarının nedenlerini de açıklamıştır. Bunlardan birini bazı devletlerin küresel sisteme her tür genel politik kontrolden kopuk olarak entegre olmasıyla izah ederken, bir başka nedeni de dünya askeri düzeniyle bağlamaktadır. A.Giddens’e göre, her ülke kendi çapında belli bir kuvvete sahiptir fakat endüstriyel güç ve teknolojik inceliğe sahip süper güçlerin varlığı ve belli bölgelerdeki doğrudan etkisi, diğer ülkelerin askeri güç kapsamını sınırlamaktadır.⁷⁶ Bu da doğal olarak süper güçlerin diğer ülkeler üzerindeki ağırlığını gündeme getirmektedir. Bazı akademisyenlerce zayıf devletlerin var olması ve bir veya birkaç devletin liderlik rolü üstlenmesi dünya düzeninin egemen ulus devlet niteliğinin zayıflaması anlamı taşımaktadır.⁷⁷

⁷⁵ Öymen, **a.g.e.**, s. 220

⁷⁶ Anthony Giddens, **Ulus Devlet ve Şiddet**, Çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları 2008, s.369-370

⁷⁷ Richard A. Falk, **a.g.e.**, s. 33

2. BÖLÜM. DOĞU BLOKU'NDAKİ GELİŞMELER: DAĞILMA SÜRECİ VE YENİ SİSTEME GEÇİŞ

2.1. XX. Yüzyılın Sonları: Doğu Bloğu'ndaki Gelişmeler

Küreselleşmenin hız kazandığı XX. yüzyılın sonları batı için başta ekonomik olmakla politik, kültürel vs. alanlarda bir bütünleşme sürecini ifade etmektedir. Ama bu gelişmeleri doğu için söylemek mümkün değildir. Çünkü o dönemde sosyalist ülkeler yıkılma sürecine girmişti. Ortaya çıkan koşullar dünyanın artık bu düzen içerisinde aynı şekilde devam edemeyeceğinden haber vermekteydi. Uluslararası çapta yeni siyasi ve ekonomik politikaların gerekliliği yavaş yavaş gündeme gelmekteydi.

Batı dünyasında krizler ve bu krizlerin ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar sürerken doğudan büyük bir felaketin sinyalleri gelmekteydi. Krizlerle mücadele edip toparlanan batı ülkelerinin gelişmişlik düzeyini yakalayamayan Doğu Bloğu ülkeleri, 1980'li yılların sonlarında ardı ardına çözülmeğe başladı. İlk olarak Macaristan'ın komünizmi terk etmesiyle başlayan bu süreci Berlin Duvarı'nın yıkılması, Doğu Bloğu ülkelerinin ekonomik işbirliğini sağlayan Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi'nin (COMECON) feshedilmesi, Varşova Paktı'na son verilmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması izledi. Bu gelişmelerin sonunda da Doğu Bloğu çökmüş bulunuyordu. Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla birlikte Soğuk Savaş da sona erdi.⁷⁸

Sovyetler Birliği'nin çökmesi batı dünyasını adeta şok etti. 1992 yılında ABD devlet bakanı Lawrence Eagleburger, SSCB'nin dağılmasına yönelik şaşkınlığını şöyle ifade etmişti: “Bu sürpriz oldu. 1980'lerin sonunda SSCB'deki hızlı değişimlerden haberdardım ama bunun Sovyetlerin sonunu getireceğini düşünmedim.”. 1980'li yıllarda iki süper güç ve müttefikleri silahlanma yarışıyla meşgulken ortaya çıkan sürpriz gelişmeler yeni dünya düzenini doğurdu.⁷⁹

⁷⁸ Armand, Yoshikazu, Richard, **The International System After the Collapse of the East-West Order**, Martinus Nijhoff Publishers, 1994, s. 106

⁷⁹ Keith Suter, **Global Order and Global Disorder: Globalization and the Nation-state**, Greenwood Publishing Group, 2003, s. 5

Bütün bu gelişmeler Doğu ve Güneydoğu Avrupa’da, Orta Asya’da, Kafkaslarda siyasi ve ideolojik değişimlere neden olurken dünya haritası da yeniden şekillendi. Doğu Bloğu’nun çökmesiyle bozulan güç dengeleri yerini ilk zamanlarda belirsizliğe bıraktı. Ama geçen zaman içerisinde dünya, küreselleşme kavramı içinde yeniden yapılanma sürecine girdi.

Büyük parçalanmalar sonucunda ortaya çıkan ülkelerin amaçları istikrarlı rejimlerin kurulmasına yönelik olmuştur. Uzun bir dönemi totaliter ve merkez planlı sistemin gerektirdiği koşullarla yönetilen ülkeler sosyalizmi terk ederek demokratik ve piyasa ekonomisine geçmişler. Bunun için devletin küçültülmesi, ekonominin etkin yönetilmesi, dış ticari ilişkileri güçlendirilmesi, yabancı sermaye teşvik edilmesi, gerçek sivil toplumun oluşturulması vs. gibi meseleler önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Fakat, bağımsızlıklarının ardından ülkeler iletişim, ulaşım, piyasa ekonomisini uygulama, finansal yapılanma ve açıklık gibi bir çok konuda deneyim yetersizliğinden kaynaklanan sıkıntılarla yüz yüze kaldılar. Bu yüzden yeni bir sisteme geçiş ve politik yapılanma aşaması oldukça sancılı geçmiştir.

Sovyetler Birliği’nin parçalanmasıyla kopan ülkelerin, bugünkü durumlarından çok farklı bir devletçilik geleneği olmuş, on yıllarca sosyalist sistemin gereklerince yönetilmişler.⁸⁰ Fakat 1991’de gerçekleşen planlı ve totaliter bir yapıya sahip ve farklı etnik grupları içeren bir sistemden kopuş, yeni modele dönüşümün başlangıcını koydu. Bu süreç bir çok bilim adamının da kabul ettiği gibi, tarihin hiçbir aşamasında görülmemiş bir geçiş evresiydi.⁸¹ Çünkü devletin bütün mekanizmasında bir dönüşüm söz konusuydu. Sovyet coğrafyasında çoğu ülkenin tarihinde hiç tanışmadığı bir sistem benimseniyordu. Hem de Sovyetlerden miras kalmış her alandaki istikrarsız şartlar altında. İşte geçiş sürecinde yaşanan sıkıntıların temel kaynağı bu nedenlerdi.

Bu bölümde, benimsenmiş olan yeni modelle eski sistem arasındaki farkı daha da belirginleştirmek açısından önce Sovyetler Birliği’nin genel yapısına kısaca

⁸⁰ United States Congress, Joint Economic Committee, **The Former Soviet Union in Transition**, Haz. Richard F. Kaufman, John Pearce Hardt, M.E. Sharpe, 1993, s. 58

⁸¹ Küreselleşme Sürecinde Kafkasya ve Orta Asya: Ekonomik ve Uluslararası İlişkiler II. Uluslararası Kongresi’nden Materyaller, Bakü 2-5 Mayıs 2007, Bölüm I, s. 584

yer verilecektir. Sonra Birliği çöküşe götüren süreç aşama aşama irdelenecek ve geçiş süreci çalışmanın ana örneği olan Azerbaycan üzerinden ele alınacaktır.

2.2. Sovyetler Birliği

XIX. yüzyılın sonlarına doğru teorik düzeyde olgunluğa ulaşan sosyalist sistem, 1917 yılındaki bolşevik devrimiyle Rusya’da hayat bulmuştur. Sonradan Avrupa’nın ve Asya’nın yarısını işgal eden ve 22 milyon kilometrekarelik alanı kapsayan devasa bir ülkenin hakim ideolojisine dönüşmüştür.⁸² Söz konusu modelin hareket noktasını oluşturan planlı kalkınma cazip bir ekonomik kalkınma modeli haline gelmiştir. Rusya’da başlayan sosyalizm ve planlı kalkınma modeli kısa zamanda dünya ekonomi sisteminde önemli bir yer kazanmıştır.

Bu sistemde devlet, sınıf çıkarları arasında uzlaşa yaratan, genel çıkar ve ortak iyiyi gerçekleştirme amacını taşıyan bir sosyal kurum olarak ele alınsa da veya devlet için bu ilke benimsenmiş olsa da aslında Sovyet yöneticiler tarafından devlet, hakim sınıfın hakimiyetini gizlemek için ve sömürülen sınıfın da bu hakimiyeti kabul etmesini sağlamak için bir araç olarak kullanıldı.

Sovyet modeli sosyalist toplumda, sınıf mücadelesinin nedeni ekonomik ilişkilerde görölmekteydi ve yeni düşünceye göre bu mücadelenin giderilmesi için üretim araçlarından özel mülkiyetin kaldırılması gerekiyordu. Bununla da bir sınıfın üstün olanakları elinden alınacak ve sınıflar arası çekişmeler sona erecekti. Bireyler tek tek değil toplum halinde, ekonomide, sisteme uygun gerekli ilerlemeler gerçekleştirebilecekti. İşte bu doğal gelişmenin son aşamasında komünizme varılacağı fikrine inanılmıştır.

SSCB’ye has otoriter nitelik, özellikle hürriyetlerin son derece kısıtlı olması, muhalefet partilerinin yokluğu, tek bir partinin bütün ülkeye egemen olmasıyla ortaya çıkmaktaydı. Siyasi sistem ideolojik sistem olarak görüldüğünden, siyasi arenanın bütün güçleri ve karar alma gücü ideolojiyi gerçekleştirmekle görevli tek bir partide somutlaşmaktaydı. Parti gerek alt gerek üst kademelerde mutlak

⁸² Michael Kort, **The Handbook of the Former Soviet Union**, Twenty-First Century Books, 1997, s.11

şekilde tek egemen olarak görünmekteydi. Bu yeni devlet tipi Marksist ideolojiye dayandırılrsa da fiiliyatta Marks'çı komünizmden uzaktı.⁸³

Bolşeviklerin ülkenin ekonomik gelişim yolunda her hangi bir somut pozisyonu yoktu. Sağ kanadı temsil eden Buharin ve sol kanadı temsil eden Trotsky'yi çeşitli yollardan susturan Stalin, sağ ve sol eğilime sahip gruplaşmayı tasfiye etmeyi becermiştir. Trotsky, bu gelişmeyi Stalin bürokrasisinin kitleler üzerindeki zaferi olarak değerlendirmiştir.⁸⁴ 1930, XVI. Komünist Parti Kongresinde ilk defa sağ ve sol kanatları temsil eden kesim bulunmamıştır. Böylece, SSCB'de belirli bir süreç başlanmıştı. Sanayileşme konusunda bütün görüşler birleşmişti. Bu dönemde farklı bir ekonomik kalkınma modeli uygulanıyordu. Lenin'in başlattığı yeni ekonomik politikalara, Stalin döneminde son verilmiş ve ağır sanayiye üstünlük veren sanayileşme programları başlatılmıştır. Uygulanılmasına başlatılan beş yıllık planların asıl gayesi, gelişmişlik düzeyine göre kapitalist ülkeleri geride bırakmak olmuştur. Beş yıllık programlar sonunda özel sermaye tamamen kaldırılmış, yeni kadrolar yetiştirilmiş, yeni iş yöntemleri uygulanmış ve tarımsal sektör için özel bir kollektifleştirme şekli uygulanmıştır. Aslında yöneticiler, bu ekonomi tipiyle SSCB'ye sanayileşmiş bir ülke görüntüsü de kazandırılmak istemişler.⁸⁵

Kollektifleştirme iki biçimde, kolhoz ve sovhozlarla gerçekleştirilmekteydi. Kolhozlar üyelerin gönüllü katılımıyla oluşmuş ve üyelerin oluşturduğu meclis tarafından yönetilmekteydi. Üretim araçlarının kooperatif mülkiyetinde kollektifleştirilmesi ve tüketimin serbest bırakılması öngörülmüştür. Kolhozlarda bütçe üyelerin oluşturduğu meclis tarafından belirlenmekteydi. Aynı zamanda üyelere küçük tarımsal işletme hakkı verilmişti ki bu da kendilerine ait ürünleri kendilerinin piyasaya arz edebilecekleri anlamına gelmekteydi. Kolhozlarda çalışanlar köylü niteliği taşımakta ve maaşları kooperatif fondan ödenmekteydi.

Devlete ait bir çiftlik anlamına gelen sovhoz'da⁸⁶ üretim ve üretim araçlarının örgütlenmesi ve yönlendirilmesi devlete aitti. Bütçe hükümet tarafından saptanmakta ve ödemeler devlet tarafından gerçekleştirilmekteydi.

⁸³ Süleyman Barda, **a.g.e.**, s. 292

⁸⁴ Mehdiyev, **a.g.e.**, s.31

⁸⁵ Karl-Eugen, Everett, **Agrarian Policies in Communist Europe: a Critical Introduction**, Rowman & Littlefield, 1982, s. 17-29

⁸⁶ Katherine Bliss Eaton, **Daily Life in the Soviet Union**, Greenwood Publishing Group, 2004, s.14

Sovhoz'da çalışanlar işçi niteliği taşımakta ve maaşları devlet tarafından ödenmekteydi.

Sovyet ekonomisinde büyük öneme sahip tarımsal sektörün böyle ikili karakter alması SSCB'nin tamamıyla sosyalist olmadığı ve olamayacağı yönünde eleştiriler getirmiştir. Bolşevikleri eleştirenler bu durumdan, devlet kapitalizmi olarak bahsederler. Bazı sosyalist teorisyenler, “bir rejim hakkında da kendi yöneticilerinin fikirlerine bakılarak karar verilemez” düşüncesinden yola çıkarak, Sovyetler Birliği'nin komünistlerin söylediği gibi bir sosyalist ülkesi olmadığı, ama devletçi ekonomik yapıya sahip ülke olduğu görüşündeler.

II. Dünya Savaş'ı sonrasında devletin ve toplumun gelişmesi, askeri alanda devam etmekteydi. Bu durum toplum için ek zorluklar çıkartıyordu. Uzun zaman uygulamada olan beş yıllık planlara rağmen üretim sektörü yeterince gelişmemişti.⁸⁷ İşte Sovyet Rusya, bu yönüyle daha çok eleştiri hedefi olmuştu. Özellikle sosyalistler, sosyalizmin mümkün olabilmesi için, üretim araçlarının yüksek bir gelişmişlik seviyesine vardırılması; bununla da sadece karşılanabilen ihtiyaçlar değil, bütün ihtiyaçların karşılanması gerektiğini ifade ederek SSCB'ni ABD veya İngiltere gibi devletçi ekonomiye sahip bir devlet olarak adlandırmışlar. Üretimini bütün ihtiyaçları karşılayabilecek kadar geliştiremeyen toplumda sosyalizmden söz etmek olanaksızdır. Çünkü bu durumda yine işçi sınıfının sömürülmesi söz konusu olacaktır.⁸⁸ Aslında uygulamaya konulmuş planların tamamen başarısız olduğunu söyleyemeyiz. Fakat savaştan sonra askeri sanayiye dönüş ekonomik ilerlemeyi önemli ölçüde aksatmıştır. Hammadde kaynaklarının büyük oranlı ihracatına yönelik politika izlenmiş ve sonuçta yeterince geliştirilmiş olmayan üretim sektörü daha da gerilemiştir.

Sanayileşme temposunun yüksek olmamasında korkulacak bir şeyin olmadığına yönelik Sovyet zihniyeti, ilerleyen yıllarda SSCB'ni dış faktörlere daha çok bağımlı hale getirmekteydi. Gelişmişlik düzeyine göre kapitalist ülkeleri geride bırakmak hayali Sovyetler Birliği'ni bir sonraki beş yıllık ekonomik kalkınma planına sevk etmiş ve ABD ekonomik göstergelerini yakalamak, ulaşılması gereken bir hedef olarak karşıya konulmuştur. Bu program N.Krutçev dönemine tesadüf

⁸⁷ Mehdiyev, a.g.e., s.32

⁸⁸ Georges, Pierre, a.g.e., s. 82-83

etmektedir. Stalin'in ölümünden sonra iktidarı ele geçiren Kruşçev, Stalin'in uyguladığı politikaları eleştirmiş, halkın daha fazla serbest olmasını, parti ve halk arasındaki ilişki ve bağların kuvvetlendirilmesini, korku yerine güvenin yerleştirilmesini, eğitimin daha da geliştirilmesini istemiştir. O komünizmi inkar etmemek koşuluyla rejime getirmek istediği liberalleşme ile halkın desteğini de elde ederek kuvvetlenmek istemiştir. Kruşçev dönemi ile eğitim alanında ilerleme, liberalleşme ve batı ile ilişkilerin artırılması paralel gelişmiştir. Kruşçev aynı zamanda ABD'yi ziyaret eden ilk SSCB başkanıdır. 1964 yılında istifaya zorlanan başkan Kruşçev'in yerine iktidara gelen Berjnev hükümeti, kendi mantığı çerçevesinde, o döneme kadar uygulanan SSCB politikalarının hatalı taraflarını atarak doğru buldukları noktadan devam etmiştir. Anayasada değişikliği öngören iktidar, esas hatları kalmak suretiyle ekonomik ve politik gelişmelere uydurulması amacıyla 1936 Anayasasının üzerinde bazı düzenlemeler yapmıştır. 6 Ekim 1977 yılında SSCB'nin yeni anayasası kabul edilmiştir.⁸⁹

2.2.1. 1977 SSCB Anayasası: Temel Siyasi İlkeleri

1977 Anayasasında Sovyetler Birliği'nin ekonomik, politik ve hukuki yapısı, SSCB vatandaşlığı ve vatandaşların eşitliği, yetkileri, görevleri düzenlenmiştir. Birinci madde, SSCB'de devletin mahiyetini açıklamaktadır. Sözü geçen madde aynen aşağıdaki gibidir:

“Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, ülkenin bütün uluslarının ve halk topluluklarının işçilerinin, köylülerinin, aydınlarının ve çalışanlarının çıkarlarını dile getiren bütün halkın sosyalist devletidir.”⁹⁰

Bu madde SSCB'nin bir çok ulusu barındıran federal organizasyon yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Hemen sonrasında, yani ikinci maddede, bütün iktidarın halka ait olduğu ve halkın bu iktidarı Sovyetler Birliği'nin siyasal temelini oluşturan halk vekilleri Sovyetleri aracılığıyla kullanabileceği belirtilmiştir.

Madde altıda “Sovyet toplumunun yol gösterici ve yön verici gücü, siyasal sisteminin, bütün ve toplum örgütlerinin çekirdeği Sovyetler Birliği Komünist

⁸⁹ Rett R. Ludwowski, **Constitution-making in the Region of Former Soviet Dominance: With Full Texts of All New Constitutions Ratified Through July 1995**, Duke University Press, 1996, s. 24

⁹⁰ Yaşar Gürbüz, **Anayasalar**, Filiz Kitabevi, 1981, s. 190

Partisi'dir" ifadesi kullanılarak, birliğin tek partili sisteme sahip olduğu tekrar vurgulanmıştır.

2.2.1.1. Sovyet Vatandaşının Hakları, Özgürlükleri ve Görevleri

Anayasanın altı ve yedinci bölümü Sovyet vatandaşlarının haklarını, özgürlüklerini ve görevlerini belirlemektedir. Altıncı bölümde, SSCB'de tek çeşit vatandaşlık tanınmış ve birlik cumhuriyetlerinden her kesin SSCB vatandaşı olduğu ileri sürülmüştür. Aynı zamanda bütün vatandaşların kökenlerine, sosyal ve mülkiyet durumlarına, ırk veya milliyetlerine, cinsiyet, eğitim, dil, din durumlarına, işlerinin cinsine, ikametgah veya diğer statülerine bakılmaksızın yasalar karşısında eşit olduğu ve aynı haklara sahip olduğu ilkesi benimsenmiştir.⁹¹ Anayasaya göre vatandaşların temel hak ve özgürlükleri özetle aşağıdaki gibidir:

“İrkından, dilinden, dininden asılı olmayarak her bir SSCB vatandaşı çalışma, dinlenme, eğlenme, sağlık korunması, hasta veya yaşlı durumda bakımı olmayan kişilerin bakılma, ücretsiz eğitim, kültürel kazanımlarından yararlanma, komünizmi kurma ve sosyalizmi gerçekleştirme adına siyasal faaliyetlerde bulunma gibi vs. haklara sahiptirler.”⁹²

Anayasanın elli ikinci maddesi, din ve vicdan özgürlüğüne yöneliktir. Madde dini inancı serbest bırakarak, devletin ve okulun kiliseden ayrı tutulmasını hükmetmektedir.

Vatandaşlar, Sovyet Anayasasına uymak, Sovyet mülkiyetini gözetlemek ve Sovyet devletin çıkarlarını korumakla görevlendirilmiştir. İlgili maddelerde “Sovyet anavatanının savunulması ve askeri hizmetin yerine getirilmesi her SSCB vatandaşının kutsal görevidir” cümleleri yer almaktadır.

Sovyetler Birliği'nin vatandaşına ve birliğe dahil olan cumhuriyetlere tanıdığı hak ve hürriyetler yukarıda belirtilenlerle sınırlı değildir. Bu hükümlerin ne kadar yerine getirildiğini tarih ortaya koymuştur. Örneğin, her federe cumhuriyetlerine temel hak olarak tanınmış “birlikten serbest ayrılma”; SSCB'nin yetmiş yılı aşkın tarihi içerisinde hiçbir ülke bu hakkı kullanamamıştır. Azerbaycan, Sovyet tarihinin bütün aşamalarında bağımsızlığı için mücadele vermiş bir ülke.

⁹¹ SSCB Anayasası 1977, madde 34

⁹² SSCB Anayasası 1977, madde 39-59

SSCB'den ayrılması için bütün girişimleri dramatik bir sonlukla noktalanmıştır. Türklüğünü, dilini, dinini yaşayamama, ülkeyi bağımsızlığa zorlayan en başlıca nedenlerdendi. Sadece Azerbaycan'ın değil, eskiden SSCB çatısı altında birleşmiş bütün Türk Cumhuriyetlerinin etnik kimliklerinden dolayı ayrımcılığa maruz kaldığı, bir gerçek. Dolayısıyla, başta “birlikten serbest ayrılma” hakkı olmakla bazı, hatta çoğu belirtilenler sözde hak görüntüsüne sahipti.

2.2.1.2. Sovyet Modeli Ekonomi

SSCB ekonomik sistemin temel unsurları, üretim araçları üzerinde devlet mülkiyetini ve kolektif çiftçilikle kooperatif mülkiyet şeklindeki sosyalist mülkiyeti olarak belirtilmiştir.⁹³ Anayasaya göre hiç kimse sosyalist mülkiyeti kişisel geliri ve diğer çıkarıcı amacı için kullanma hakkına sahip değildir.

Kişisel mülkiyetin sınırları, on üçüncü maddenin getirdiği hükümlerle çizilmiştir. Şöyle ki emek verilerek elde edilen gelirler, Sovyet vatandaşlarının kişisel mülkiyetinin temelini oluşturur. Bu mülkiyetin ne ola bileceği de net olarak belirlenmiştir: günlük kullanılan eşyalar, kişisel tüketim ve ev eşyaları, küçük bir iş yerinin aletleri ve diğer eşyaları, ve gelirden yapılan tasarruflar. Kanun çerçevesinde vatandaşa küçük bir iş yeri için, bu hayvan besleme veya sebze yetiştirme olabilir, toprak parçası verilebilir. Vatandaş bu toprak parçasını rasyonel olarak kullanmak zorundadır.

Sovyetler Birliği'nde merkezleştirilmiş kumanda tipi bir sosyalist model egemendi.⁹⁴ Ekonomi politikaları tek parti yönetimi tarafından belirlenmekte ve mülkiyetin önemli bir bölümü kolektif-kamu mülkiyetine aitti. Merkezi planlama aynı zamanda ana koordine mekanizması görevini de üstlenmekteydi. Bu bağlamda birlik ekonomisinin çalışma mekanizması iki unsura dayanmaktaydı:

Piyasaya bağlı olan objektif unsurlara yasal kısıtların konması sonucu mal üretimin azaltılması ve kontrol edilmesi amaçlanmıştır;

⁹³ SSCB Anayasası 1977, madde 10

⁹⁴ Küreselleşme Sürecinde Kafkasya ve Orta Asya: Ekonomik ve Uluslararası İlişkiler II. Uluslararası Kongresi'nden Materyal Bakü 2-5 Mayıs 2007, Bölüm I, s. 626

Ekonomide proletarya diktatör rejimin bulunması ve ekonomik hayatın organizasyonunu sağlayan unsurlar üzerinde sonsuz bir güce sahip olması, ekonomik hayatın kusursuz bir şekilde çalışmasını sağlamış ve desteklemiştir;

Sosyalist ekonomik yapının diğer önemli bir özelliği de komünist parti monopolünün bulunmasıydı. Planlı bir ekonomik yapının varlığı, kolektif kamu mülkiyetinin bulunması, devletin ekonomide yegane güç olmasını sağlamaktaydı. Sosyalist ekonomik sistemin temelinde bilindiği üzere vatandaşların istek ve iktisadi ihtiyaçlarının karşılanması yatmakta, söz konusu ihtiyaçların önemli bir kısmı ise devlet tarafından karşılanmaktaydı. Bu nedenledir ki söz konusu ekonomilerde merkezi planlama ve denetim her zaman on planda tutulmuştur. Ancak bu çift denetim ve kurumsal yapı sistemin içinde belirli sıkıntıların yaşanmasına neden olurken çökmesini hızlandıran bir unsur da olmuştur.

2.2.2. Sovyetler Birliği'nin Dağılma Süreci: Milliyetler Sorunu

1980'li yıllarda hemen her alanında kriz sinyalleri belirmeye başlamıştı.⁹⁵ SSCB, büyük bir kara parçasına yayılmış ve kültürel, dini, ekonomik ve politik açıdan oldukça farklı etnik grupları bir arada tutan bir birlikti. Bu grupların birlikten ayrılma çabaları hep var olmuştur. Batılı yorumcular, etnik sorunları SSCB'nin varlığına son verecek en önemli tehditlerden biri gibi görüyorlardı. Mevcut tehdidin farkında olan Sovyet liderlerinin birlik çerçevesindeki homojenleştirme politikalarının her ne kadar mevcut durumu çözüme kavuşturulmuş gibi gösterilse de, tarihi boyunca devam eden bu sorun, Sovyetlerin dağılmasında en önemli nedenlerden biri olarak yorumlanmaktadır.⁹⁶

2.2.2.1. Bürokratik Etkenler

SSCB'nin gittikçe hızlanan gerileme sürecinin bir başka nedenini de idari yapı ve bürokratik etkenler oluşturmaktadır. Birliğin ekonomik yapısı, hem komünist parti hem de devlet organları tarafından temsil edilmekteydi. Dolayısıyla devlet

⁹⁵ Richard Sakwa, *The Rise and Fall of the Soviet Union, 1917-1991*, Routledge, 1999, s. 410

⁹⁶ Güngör Turan, *Sovyet Sonrası Orta Asya: Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş*, İstanbul, TASAM Yayınları 2006, s. 16

organları ve parti arasındaki karmaşık çalışma mekanizması, yoğun bürokrasiye neden olmakta ve zamanla iki yapı arasında kuşkunun oluşmasına neden olmaktaydı.

Sosyalist idari yapıda uygulanan iki farklı standart, sistemin etkinliğini azaltan önemli faktördü. Söz konusu standartlardan biri komünist parti tarafından oluşturulan normlar, diğeri ise devlet organları tarafından oluşturulan normlar idi. Bir taraftan parti kuralları diğerk taraftan hukuk kuralları; böyle bir ortamda ekonomik hayatın kusursuz çalışması beklenilemezken zamanla sistem içerisinde vatandaşların güvенеbileceğı ve saygı duyacakları bir hukuksal bütünü bulmak da zorlaşmaya başlamıştı. Sosyalist ekonomi mekanizmasının etkin çalışmamasının nedenleri arasında belki de en önemlisi ekonomide devlet ve parti monopolünün bulunmasıydı. Söz konusu yapı ekonomik sistem üzerinde “görünmez el” görevini üstlenmekte, ekonomik sorunları da bu yönde çözmeye çalışmaktaydı.

Ancak piyasada devlet monopolünün bulunmasının olumsuz etkileri sosyalist krizinin başlamış olduğu 1980 ile 1990 yılları arasında daha net görölmeye başlandı. Diğerk yandan sosyalist ekonomilerin yapıları rasyonel değildi, ekonomik hayatın büyük bir kısmı toplumun bir parçası olan bireyler tarafından oluşturuluyordu. Daha doğrusu ekonomideki iş gücü, siyasi veya hukuki nitelikler taşıyan etkenler olmaktan oldukça uzaktı. Günümüzde ise ekonomik hayattaki iş gücü, ekonomik hayatın gelişimini sağlayan siyasi veya hukuki nitelikler taşıyan bireyler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yolsuzlaşmaya neden olan diğerk bir başka unsur da merkezi sistemin ekonomik sistemde planlamacılığa dayalı yetersiz öngörüleridir. Bu durum zamanla kronik istikrarsızlık kaynağı olmuş, söz konusu eski sosyalist ülkelerin çoğunda bürokrasi faaliyetlerin maliyetlerini arttırmıştır. Böylece önce ekonomik büyümede düşüşler, daha sonra ise refahta gerileme ve buna bağlı olarak sosyal tansiyonun yükselmesi kaçınılmaz olmuştur, sistem ise yıpranmaktan ve çöküşten kurtulamamıştır.

2.2.2.2. Ekonomik Gerileme

II.Dünya Savaşından sonraki yıllarda ekonomide kronik gerileme hissedilmekteydi. Bu yüzden zaman zaman Sovyet liderler çeşitli reformlara gitmeyi denediler. Yeni düzenlemeler içerisinde merkezin gücünü dağıtma çalışmaları da yer almaktaydı. Fakat piyasa güçlerinin işlemediğı bir ortamda başarılı olamayacağı ve

birliğe dahil ülkelerin gücünü arttıracak inancıyla sözü geçen reform çalışmaları yarım bırakılmıştır.

Devletin gelişmesi askeri alanda devam etmekteydi.⁹⁷ SSCB, Amerika ile askeri yarışlarda geri kalmama çabası yüzünden devlet kaynaklarının önemli bir kısmını savunma sanayisine ayırıyordu. Silahlanmaya yönelik harcamalar GSMH'nin %15'ni teşkil etmekteydi.⁹⁸ Öteki taraftan da temel ihracat ürünlerini teşkil eden petrol ve diğer ham maddelerin üretim maliyetlerinin artması doğal olarak ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Bütün bu sebepler, aynı zamanda SSCB'nin yayılma programı çerçevesinde üçüncü dünya ülkeleri için gerçekleştirdiği yardımları da zorlamaya başlamış, hatta kendi sınırları içerisindeki bölgelerin ihmaline yol açmıştır. Bu durum, bütün SSCB coğrafyasına yayılmış Rusların, diğer cumhuriyetlerde ekonomik açıdan güvenli ve istikrarlı bir geleceğin olmadığı inancıyla tekrar Rusya'ya dönmesiyle sonuçlanmıştır. Beklenmedik göçle artan nüfus da merkezi zayıflatan etkenlerden biriydi.

Azeri bilim adamı Ramiz Mehdiyev, SSCB'nin gerileme sebeplerine sadece piyasa ekonomisinin değil, uluslararası siyasetin her alanındaki analizlerin temelini oluşturan Kondratieff Dalgaları çerçevesinde açıklama getirmeye çalışmıştır. Kondratieff Dalgaları'nın başlangıç noktasını tekstilin makineleşmesi oluşturmaktadır. İkinci yerde ulaşımda ucuz kömür ve buharlı lokomotif, üçüncüde metalürji ve makine sanayisinin gelişimi, dördüncüde ucuz petrol ve petrol sanayisi, makine sanayisinin gelişimi, beşincide ise mikro elektronığın, yeni iletişim teknolojilerinin ve bunlara bağlı olan üretim alanlarının gelişimi yer almaktadır. Sonuncu dalganın bir başka mühim özelliği de vasıflı iş gücü talebini doğurmasıydı. Her biri önemli bir süreci oluşturan bu dalgaların kısa özeti aşağıdaki gibidir:⁹⁹

Tekstilin makineleşmesi;

Ulaşımda ucuz kömür ve buharlı lokomotif;

Metalürji ve makine sanayisinin gelişimi;

Ucuz petrol ve petrol sanayisi, makine sanayisinin gelişimi;

Mikro elektronığın, yeni iletişim teknolojilerinin ve bunlara

⁹⁷ Mehdiyev, a.g.e., s. 32

⁹⁸ Sheey Ann, "A Bankrupt System, Nationalism and Personal Ambitions", **The Demise of the USSR: From Communism to Independence**, Haz. Tolz Vera, Elliot Iain, Great Britain 1995, s. 6

⁹⁹ Mehdiyev, a.g.e., s. 33

bağlı olan üretim alanlarının gelişimi;

Her yeni dalga önemli bilimsel icatlar ve yeniliklerle başlamıştır. Bu dalgaların hareketine bağlı olan dünya ekonomisi, günümüzde dördüncü ve beşinci aşamayı yaşamaktadır: çağdaş sanayi ülkeleri dördüncüye, lider ülkeler ise beşinci dalgaya geçmiş durumdadır. SSCB'nin durumuna bu kriterler açısından bakarsak, 70'li yılların başında dördüncü dalgaya uyum sağlayan en iyi örneklerdendi. Petrol üretimi, makine-kimya ve demir-çelik sanayisi hızlı bir şekilde gelişmekteydi. O dönemde diğer gelişmiş ülkelere kriz dönemini yaşamaktaydı. Fakat köklü reformlar batı ülkelerinin kalkınmasını ve aynı zamanda beşinci dalgaya geçmelerini sağlamıştı.

1970'li yılların ortalarından itibaren SSCB yükselen tempoyu devamlı kılamadı. Ekonomi yıldan yıla gerilemeye başlamıştı. Böylece birlik, gelişmiş batı ülkelerini bir dalga geriden takip etmek zorunda kaldı. Aşağıdaki verilere dikkat edersek, sözü geçen dönemler için Sovyet ekonomik performansını daha iyi anlayabiliriz.¹⁰⁰

Tablo VI. Sovyet Ekonomik Göstergeleri (1976-1991)

Gösterge	1976-80	1981-85	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Gayri Safi Ulusal Üretim	4.8	3.7	3.7	2.9	5.5	3.0	-2.3	-17
Ulusal Gelir	4.8	3.2	2.3	1.6	4.4	2.4	-4.0	-15
Sanayi Üretimi	4.4	3.6	4.4	3.8	3.9	1.7	-1.2	-7.8
Tüketim malları Üretimi	4.4	3.7	4.4	5.5	5.1	5.9	6.0	...
Tarımsal üretim	1.7	1.0	5.3	-0.6	1.7	1.3	-2.9	.7
Sermaye yatırımı	3.7	3.7	8.4	5.6	6.2	4.7	0.6	...
Emek verimliliği	3.3	2.7	2.1	1.6	4.8	2.3	-3.0	...
İstihdam seviyesi	1.9	0.9	0.6	0.1	-1.1	-1.5	-1.6	-1.7

¹⁰⁰ Turan Güngör, a.g.e., s. 20

1985’de iktidara gelen M.S.Gorbaçev, kendisinden önce gelen yöneticilerin yetersiz kaldığını ve o zamana kadar uygulanan yöntemlerden vazgeçilmesi gerektiği fikrini giderek benimsemeye başlamıştı. O, dünyadaki gelişmelerin gerisinde kalmamak için radikal değişikliğe gidilmesinin zorunluluğu inancıyla yeni programlar uygulamaya koymuştur. Perestroyka ve glasnost bu amaca hizmet etmekteydi. Ekonomik büyüme ve gelişmeyi hızlandırmaya yönelik bu yeni politikaların ana hatları aşağıdaki gibi özetlenebilir:¹⁰¹

Üretimin verimliliği paralelinde emeğin verimini, üretimin kalitesini ve etkinliğini geliştirmiş Batı dünyası düzeyine erişirme;

Yeni Batıcılık çerçevesinde yapıya uygun olan Batı üstünlüklerini taklit ederek benimseme;

Sovyet toplumunun liberalleştirilmesi;

Merkeziyetçilik ve ademi merkeziyetçilik arasında yeni bir dengeleme;

Halkın sağlığı için alkolizmle mücadele;

Çok yetkili ve yaygın olan rüşvetçi bürokrasiyi düzeltme;

“Çürüyen kapitalizm her şeye rağmen iyi bir koku yaydığından” piyasa ekonomisine yönelme;

Sosyal yaşama dinamik bir görünüm kazandırma;

1 Aralık 1988 yılında yukarıda vurgulanan yeni ilkeler benimsenerek köklü değişimlere gidildi. Fakat Perestroyka ve glasnost’un ne kadar geç kaldığını tarih kendisi gösterdi. Toplumun büyük kısmına hakim olan oldukça düşük yaşam seviyesi, milli gelirin çoğu kısmının orantısız şekilde yatırımlara harcanması, kalkınmayı sağlamak için ağır sanayinin gelişimine üstünlük verilmesi gibi yanlış yöntemlerden dolayı ekonomide arzu olunan hedefe ulaşamıyordu bir türlü. SSCB, batı ülkelerini nerdeyse 10 yıl geriden takip ediyordu ve bu ülkelerle kendi arasındaki farkı kapatmak Sovyetler Birliği için imkansızlaşmıştı.

1989 yılının Ekim’inde SSCB Bakanlar Konseyi Ekonomik Reform Komisyonu tarafından düzenlenen konferans, ülkeyi krizden çıkaracak yeni politika

¹⁰¹ Cam Esat, **Devlet sistemleri: I.İngiltere, II.Amerika Birleşik Devletleri, III.Fransa, IV.Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, V. Federal Almanya Cumhuriyeti**, İstanbul, Der yayınları 1993, s. 250

arayışlarına yönelikti. Bu konferansta hazırlanan ekonomik program mülkiyet ilişkileri, vergi sistemi, bankacılık sistemi vs. gibi alanlarda reformları içermektedir. Esasen bütçe açıklarının en aza indirilmesi, bankalara verilen kredi kısıtlamalarına yönelik önlemlerin alınması, serbest ticaretin giderek arttırılması, zarar eden ve gereksiz devlet teşebbüslerinin kapatılması gibi planlar yeni politikaların temel hedefiydi. Fakat ekonomi öyle bir hale gelmişti ki bu programı uygulamak çok zordu. Örneğin, zarar eden ve gereksiz devlet teşebbüslerinin kapatılması 20 milyon kişinin işsiz kalmasına yol açacaktı.¹⁰² Oysa Anayasa, Sovyet insanının işle teminatını garanti altına almaktaydı.

Sözü geçen programın doğuracağı sonuçlar dikkate alınarak yenisiyle değiştirildi. 1991 yılına gelinceye kadar bir takım programlar hazırlandı ama hiçbir program bir türlü sisteme uyarlanamadı.

Gorbaçev'in reformlarıyla gerçekleştirilmeye çalışılan politikalar yöneticilerin kendilerinin bile tahmin edemeyeceği sonuçları gündeme getirmişti. Birey lehine kısmen elde edilen özgürlük, hemen iktidara karşı memnuniyetsizlik doğurmuştu. Sadece totaliter hayat tecrübesine sahip olan Gorbaçev, liberalleşmeye yönelik politikalar gerçekleştirmeye çalışsa bile o da tipik bir Sovyet insanı idi. Onun da düşüncesi kumanda tipi sistemin ekonomik sorunları çözebileceğinden, belli bir grup çıkarlarının üstünlüklerinden, milliyetçilikten, bölgesellikten yana idi.

Gorbaçev dönemi aynı zamanda siyasi ve etnik tansiyonun doruğa ulaştığı bir dönemi karakterize etmektedir. Özellikle, Ermenilerin Karabağ'a yönelik iddiaları nedeniyle, Ermenistan ve Azerbaycan arasında çıkan çatışmalar, Rusya ve Ermenistan birliklerinin Azerilere karşı gerçekleştirdiği katliamlar, Karabağ'ın Ermeniler tarafından işgali, yıllarca sözde birlik ve beraberlik görüntüsü yatmaya çalışan SSCB ve Komünist Partisinin gerçek simasını ortaya koymuştu.

Yukarıda sayılanlar SSCB'nin çöküşünü hızlandıran nedenlerdir. 1970'li yıllara kadar başarılı bir ekonomik performans sergileyen Sovyetler Birliği'nin, 1980'li yıllarda ortaya çıkan siyasal, ekonomik sorunlar ve dünyadaki değişikliklere ayak uyduramaması, bugün eski sosyalist ülkeler olarak adlandırdığımız

¹⁰² Galeotti Mark, **Gorbachev and His Revolution**, New York 1997, s.76

ekonomilerin çökmesine neden oldu.¹⁰³ Aralık 1991’de Gorbachev, Sovyetler Birliği’nin sona erdiğini ilan etti.¹⁰⁴ Sosyalist sistem ile planlı ekonomik kalkınma modeli ise tarih olmaktan kurtulamadı. Rusya, söz konusu sosyalist sistemin başladığı, dünyaya yayıldığı yer olmakla kalmayıp, bu sistemin çöküşünün başladığı yer olarak da iktisat tarihinde yerini aldı.

Dünya sisteminde şok etkisi yaratan bu çöküş kısa zamanda diğer sosyalist ekonomileri de etkilemekte geç kalmadı. 1991 yılında Yugoslavya’da başlayan iç savaş, eski sistemin çöküşünün habercisiydi. Eski sosyalist sistemden piyasa ekonomisine yönelik programları devreye sokmaya başlayan ve bir bütün olarak kumanda ekonomisi sisteminden piyasa ekonomisine yönelen söz konusu eski-sosyalist ülkeler literatürde geçiş ekonomileri olarak adlandırılmaya başlandı. Eski sosyalist ekonomilerde yaşanan bu kapsamlı değişim ve serbest piyasa ekonomisi modeline doğru yapılan hızlı geçiş, 20. yüzyılın en önemli deneyimlerinden biri olmayı başardı.

2.3. Yeni Sisteme Geçiş Süreci

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden eski sosyalist ülkelerde siyasal, ekonomik ve toplumsal bir dönüşüm süreci ivme kazanmış, merkezi planlı ekonomiden liberal ekonomiye geçiş süreci başlatılmıştır. Sosyalist ekonominin en belirgin özellikleri olan dışa kapalı ekonomik yapının elimine edilmesi, üretim araçları mülkiyetinin önemli ölçüde özel mülkiyete devredilmesi geçiş ekonomisi için olmazsa olmaz şartlar içinde yer almaktaydı. Piyasa ekonomisinin işlerlik kazanması yolunda adımlar atan eski birlik ülkeleri ekonomilerini dışa açarak pek çok ülkeyle ticari ilişkiler kurmaya başlamış ve ekonominin genelinde olduğu gibi dış ticarete de liberalleşme sürecini başlatmışlar. Dış ticarete gerçekleştirilen serbestleşme hareketi küreselleşen dünya ile bütünleşme açısından önemli bir gelişme olmuştur.

Geçmiş Sovyet ülkeleri bağımsızlıklarının ardından gerek ekonomide, gerekse de siyasi ve sosyal alanlarda ciddi problemler yaşamıştır. Piyasa

¹⁰³ Aydın M Kemal, “Neoliberal Dağla yada Küreselleşme”, **Sakarya Üniversitesi İİBF Sosyal Bilimler Dergisi**, C. II, No: I, 2001, s. 16

¹⁰⁴ David Arbel, Ran Edelist, **Western Intelligence and the Collapse of the Soviet Union, 1980-1990: Ten Years that Did Not Shake the World**, Routledge, 2003, s.176

ekonomisine geçiş sürecinde eski sistemin uzun zaman diliminde geçerli olmuş bütün ilişkilerini yeniden düzenlemek ve büyük bir sosyal değişimi başlatmak kolay olmamıştır. Bazı yorumcular geçiş sürecinin temel unsurlarını dört kategoriye ayırmaktalar: fiyat düzenlemeleri, özel sektörlerin oluşturulması, devlet mülklerinin özelleştirilmesi ve makro-ekonomik sabitliğin sağlanması.¹⁰⁵

Geçiş ekonomilerinde, özellikle devletin dönüşümü en zor konulardan birisini oluşturmuştur. Kurumsal düzenlemelerden ekonomik yapılanmalara, kültürel içeriklerdeki arınma eğiliminden toplumsal düşünüş biçimine kadar her alanda izini sürdüren bu dönüşüm süreci, 1991 yılına kadar süre gelen KP yönetimi ve denetimindeki devlet geleneğini de biçimsel ve işlevsel yönleriyle etkilemiştir.

Sürecin amacı devlet teşebbüslerinin yeniden yapılandırılması ve özelleştirilmesiyle devletin yeni işlevlerinin tanımlanması olmuştur. Devletin ekonomideki rolünü azaltmak, ekonomik etkinliği yükseltmek, büyümeyi sürdürmek ve makro ekonomik istikrarı sağlamak vs. gibi faktörler de geçiş sürecinin temel elemanları arasında yer almaktadır. Geçiş stratejisini özetle üç kısma ayırmak mümkün: özelleştirme ve özel sermaye birikimi için kapitalist sınıfın oluşturulması, ekonomik etkinliğin yükseltilmesi amacıyla yurt içi ve yurt dışı fiyatların serbestleştirilmesi ve nihayet yabancı sermayenin teşvik edilmesi.

Piyasa ekonomisine geçişin bir çok zorlukları da beraberinde getirmesi geçiş stratejisinin bütün ayrıntılarıyla uygulanması yolunda büyük bir engel oluşturmuştur. Örneğin, yeterli yabancı sermayenin sağlanamaması, sağlıklı özelleştirilmenin gerçekleştirilememesi, yeni özel sektör işletmelerinin oluşturulması için gerekli ortamın bulunamaması gibi sıkıntılar kısa zamanda beklenen sonuçları verememişti. Bu açıdan çalışmanın ana konusu olan Azerbaycan'ın durumu daha da zordu. Ülke, bir taraftan geçiş sancılarını yaşarken öteki taraftan da savaş ve dahili çekişmelere sahne olmuştı. Aynı zamanda Sovyet tarihi boyunca tarımcılık sektöründe gelişen ülke, Karabağ'ın işgaliyle topraklarının %20'sini kaybedince tarım ürünleri üretimi yarıya kadar azalmıştır.¹⁰⁶ Bu sebepten hem ihracatı önemli

¹⁰⁵ Spulber Nicolas, **Redefining the State: Privatization and Welfare Reform in Industrial and Transitional Economies**, Cambridge University Press 1997, s.112

¹⁰⁶ Ersen Şen, "Azerbaycan Ülke Profili", **İGEME Raporu**, 2005

ölçüde daralmış, hem de temel gıda ihtiyaçlarını bile karşılayamama durumuna düşmüştür.

Serbest piyasa ekonomisine uyum için gerekli kurumsal ve yasal altyapıların olmaması eski birlik ülkelerinin merkez planlamalı ekonomiden devraldığı en önemli olumsuz etkenlerdendi. Sovyetler Birliği, her ne kadar 1980’li yılların ortalarından itibaren bir takım serbestleşme hareketi başlatmış olsa da mülkiyet haklarının yeterince açık olamaması, özel teşebbüsü düzenleyecek yasaların eksikliği, etkin bir ticari bankacılık sisteminin olmaması, finansal piyasaların yetersizliği vs. serbest piyasa ekonomisine işleyişine ve geçiş sürecinin tamamlanmasına engel oluşturan en önemli sebeplerdi.

2.4. Yeni Devletin İşlevleri

SSCB’nin dağılmasıyla, birlikten ayrılan ülkelerin kaygıları sadece kendi bağımsız devletlerini kurmak değildi. Aynı zamanda bu ülkeler dünyanın mevcut koşullarına kendini uyarlama zorunluluğundaydılar. Bir devlet olarak kendi görevlerini bu koşullar çerçevesinde belirlemeliydiler. Devletler dünyadaki gelişmelerin gerisinde kalmamak için eski sistemden tamamen kurtulup yeni sistemin gereklerini benimsemişlerdir. Yeni devletler rolünü SSCB tarihi boyunca hakim olmuş geleneksel devletçilik anlayışı çerçevesinde değil, küreselleşen dünyanın taleplerine uygun olarak şekillendirmekteydiler. Piyasa mekanizmasının iyi çalışması için alt yapının oluşturulması, sözleşme ve mülkiyet haklarının korunması, kamu gelirinin verimli alanlara harcanması, kamu hizmetlerinin finanse edilmesi için gerekli kamu gelirinin sağlanması vs. gibi faaliyetleri üstlenmesi devletin değişen rolünü ifade etmektedir.¹⁰⁷

Yeni işlevleri çerçevesinde devletin üstlendiği sorumlulukları kısaca şu şekilde özetleye biliriz: makro-ekonomik istikrarın sağlanması, fiyat mekanizmasının sağlamlaştırılması, enflasyonun ve kamu sektörü açıklarının önlenmesi, özel sektörü harekete geçirecek teşvik sisteminin ve rekabet koşullarının oluşturulması, piyasa güçlerinin örgütlenmesi.

¹⁰⁷ Hasan Selçuk, **Sovyet Sonrası Orta Asya: Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş**, İstanbul, TASAM Yayınları 2007, s. 68

Devlet aynı zamanda bazı kamu mal ve hizmetlerinin sunulmasından sorumludur. Devletin piyasaya müdahalesini gerekli kılan önemli nedenler olabiliyor. Örneğin, bazı hizmetlerden toplum geniş ölçüde faydalanır ama bu maliyetler piyasa fiyatlarına yansıtılmamaktadır. Hava kirliliğinin önlenmesi, eğitim ve sağlık için yapılan harcamalar bu türlü faaliyetlerdendir. Burada yararlı çıkan genelde karşı taraf oluyor. Dolayısıyla kullanımı için her hangi bir ücretin ödenmediği durumlarda piyasa başarısızdır ve bunlar devletin müdahalesini gerektiren önemli nedenlerdir.¹⁰⁸

Yeni görevler içerisinde mülkiyet ilişkilerine yönelik düzenlemeler de yer almaktaydı. Burada devlet mülkiyetinin transferi, yeni özel teşebbüslerin oluşturulması ve bu faaliyetler çerçevesinde mülkiyet ilişkilerinin belirlenmesi esasa alınmaktadır. Geçiş ekonomilerinde bazı hizmet sektörlerindeki küçük devlet işletmeleri özelleştirilmiştir. Bundan başka toprak mülkiyetinin özel sektöre devredilmesi de gündemde olmuş fakat bu girişim toprağın devlet mülkiyetinde kalması gerektiği inancında olan bazı ülkelerde politik bir dirençle karşılaşmıştır. Örneğin, Kazakistan'da toprağın özelleştirilmesinin yerine, kullanıcıya sözleşme aracılığıyla kira karşılığında verilmesi uygun görülmüştür. Toprak mülkiyetinin özelleştirilmesine gerek görülmemiş ama piyasanın işlev görebilmesini sağlayacak kullanım haklarının belirlenmesi ön planda olmuştur.

2.5. Azerbaycan'da Yeni Sisteme Geçiş Süreci ve Aşamaları

Parçalanmalar sonucunda ortaya çıkan ve geleneksel rejimi terk ederek bağımsızlıklar geçidine katılan ülkelerden biri de Azerbaycan olmuştur. 1918 yılında Müslüman dünyasında ilk laik ve demokratik cumhuriyeti kuran Azerbaycan,¹⁰⁹ o dönemin mevcut koşullarına yenik düşmüş ve bağımsız olarak varlığını sadece 2 yıl sürdürme bilmişti. 1920 yılında Azerbaycan'ı Rusya ve İran arasında ikiye bölen Araz nehrine kadar, Rusya'nın sınırında bulunan bütün Azeri topraklarının işgaline yönelik aldığı emri yerine getiren XI. Ordu, Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığına

¹⁰⁸ United Nations Development Program, **Human Development Report for Central and Eastern Europe and the CIS**, New York, 1999, s.35

¹⁰⁹ Cengiz Çağla, **Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Politika**, Ankara, Bağlam Yayınları, 2002, s. 47

son vermişti.¹¹⁰ Böylece Azerbaycan da SSCB'nin bir parçasına dönüştürülmüş ve 70 yıl sosyalist ideolojiye dayalı komünist sistem içerisinde yönetilmiştir.

Azerbaycan, Sovyet tarihi sürecinde özellikle ülkenin toprak bütünlüğünü tehdit eden kararlar alınmış ve bu kararların icrasına yönelik adımlar atılmıştır. Böyle ki, 1920-21 yıllarında, tarihi Azeri toprakları olan Göyçe, Zengezur, Nahçıvan'ın bir kısmı koparılarak Ermenistan'a birleştirilmiştir. Bundan başka, Bolşevik liderlerin girişimiyle 7 Temmuz 1923 yılında yine tarihi Azerbaycan toprağı olan Dağlık Karabağ'a özerklik verilmiş ve söz konusu özerklik 1936 SSCB Anayasasında da güvence altına alınmıştır. Özerklik meseleleri ve buna paralel olarak Ermenilerin kitle halinde Karabağ'a yerleştirilmesi, Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesini hedeflemekteydi.¹¹¹ Azerbaycan, arazi bütünlüğüne yönelik zıt karar ve uygulamalarının yanı sıra milli kimliğinden dolayı da sürekli ayrımcılığa uğramıştır. Bahsi geçen bu gelişmeler, daima milliyetçi hareketleri alevlendirmiş ve milli mücadeleye dönüştürmüştür.

Azerbaycan, birlik içerisinde etnik kökeninden dolayı sürekli olarak ayrımcılığa uğrayan ülke olmuştur. İktidarı ele alan her yeni lider, Bolşeviklere has olan kin ve nefret gibi özellikler sergiliyordu. Azerbaycan bu hırsla en çok kurban veren ülke olmuştur.

Komünist Parti'nin Azerbaycan'a karşı yürüttüğü politika sonucunda toplumda oluşmakta olan anti-komünist fikirlerden doğan halk hareketi zor kullanılarak bastırılmaya çalışılıyordu. 1980'lerin sonuna gelince SSCB'de ekonomik ve siyasi alanda olduğu gibi sosyal ve ulusal ilişkilerde de krizler artmaktaydı. Özellikle, Ermenistan ve Azerbaycan arasında çıkan çatışmalarda Moskova'nın Azerbaycan'a karşı adaletsiz tavır sergilemesi karşısında önce mitingler şeklinde canlanan halk hareketi sonradan kuvvetlenerek devlet karşıtı çıkışlara dönüşmüş ve toplumsal bilincin oluşumuna olumlu katkı sağlamıştır. Azerbaycan'ın, etnik temizleme sonucu kendi tarihi vatani olan Batı Azerbaycan ve Dağlık Karabağ'dan kovulan yüz binlerce Azerinin vatandaşlık hukukunun iadesi talebini, ekstremizm olarak adlandıran Sovyet yönetimi, 20 Ocak 1990'da tarihin en

¹¹⁰ Cemil Hasanov, **Azerbaycan Uluslararası İlişkiler Sisteminde: 1918-1920**, Bakü, Azərneşr, 1993, s. 360

¹¹¹ The Second Republic: The Azerbaijan Soviet Socialist Republic (1920-1991), (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.az/eng/azer/history.shtml>, 17.03.2008

kanlı katliamlarından birini gerçekleştirdi. Ocak faciası, Bakü’de bir gece içerisinde yüzlerle kişinin ölümü ve çok sayıda kişinin ise yaralanmasıyla akıllarda kaldı. Bundan başka, Karabağ savaşında da Ermenistan’a destek veren Moskova, bu savaşın Ermenilerin lehine gelişmesine olanak sağlamıştır. Sonuçta Karabağ’ın işgali gerçekleştirilmiştir.

1990’lı yılların başında bir taraftan geçiş döneminin sancılarını yaşayan Azerbaycan, öteki taraftan da Rus ve Ermeni birliklerinin gerçekleştirdiği işgaller ve katliamlarla sarsılmıştı. Bu yüzden, SSCB’nin özölüşünün ardından yeni sisteme geçiş sürecinin diğer eski birlik ülkelerinden daha zor şartlar altında gerçekleştiğini söyleye biliriz. Ülke, bağımsızlığın ilk üç yılı oldukça çalkantılı geçmiştir.¹¹² Fakat özėür bir seçimle demokrasiye geçiş yapmıştır.¹¹³

1992 yılında halk harekatıyla hükümetin başına geçen Azerbaycan Halk Cephesi (AHC), iktidarda olduğu ilk yıllarda bir taraftan ekonomide liberalleşme ve dışa açılma, diğer taraftan da demokratik ilkeler üzerine kurulu yeni bir devlet kurma hedefine yönelik adımlar atmaya çalışıyordu. Fakat hükümetin, dönemin ihtiyaçlarına henüz hazır olmaması ve ortaya çıkan siyasi düşünceler arasındaki aşırı karşıtlıklar, ülkenin geçiş sürecinde karşılaştığı en önemli sorunlardan birini oluşturdu. Demokrasi ve liberal geleneğin bulunmadığı bu ülkede demokratik değerlerin farklı algılanması, yeni kurulacak devlet için hangi ilkelerin benimsenmesi gerektiğine yönelik farklı görüşler, dış ilişkilerde hangi ülkelere önem verileceğine yönelik karşıt bakış açıları, iktidar ve muhalif güçler arasında gerilimi yükseltmekteydi. Tarih boyu yaşanan farklı siyasal tecrübeler, politik istikrarın sağlanması ve geçiş sürecinin en önemli kıstaslarından biri olduğunu ispatlamıştır. Bu, Azerbaycan’da sağlanamamıştı. Mevcut durum sebebiyle geçiş sürecinde ülkenin temel sorunları kısaca aşağıdaki gibi özetleye biliriz:

Sosyo-ekonomik politikalar: Devletin ekonomideki rolü ile ilgili farklı yaklaşımlar;
Meşruluk sorunu: Ülkenin hangi ilkeleri benimseyeceği ve nasıl yönetileceğine yönelik farklı yaklaşımlar;

¹¹² Stanley Escudero, “Political Environment: Risk Analysis”, **Azerbaijan Investment Guide** 2001, s.10

¹¹³ Freedom House, “Freedom in the World-Azerbaijan”, <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=22&year=2005&country=6689>, 2.03.2008

Etnik-kültürel sorun: Devleti kurmaya yönelik çoğunluk kültürün temsilcileri ve bu kültürün üstünlüğüne karşı azınlıkların direnmesi ve bu amaçla örgütlenmesi;

Dış İlişkiler: Hangi ülkelere üstünlük verilmesine yönelik farklı yaklaşımlar;

Din: Dinin toplum üzerindeki yerinin ve rolünün belirlenmesi.

1990'lı yılların başında ülkede hakim olan siyasal istikrarsızlık, aynı zamanda savaş hali ekonomik sorunları da ağırlaştırıyordu. Diğer Sovyet ülkeleri gibi Azerbaycan'ın da bağımsızlığın ilk yıllarında olumsuz koşullarla karşılaşacağı, ancak bu sürecin kısa zaman oluşturacağı beklenirken, ekonomik ve siyasi düzensizlik yüzünden süre konusundaki bu beklentilerin gerçekleşemediği görülmektedir.

2.5.1. Ulusal Geçiş

Dünyada cereyan eden serbestleşme rüzgarı, 1980'li yılların sonunda SSCB'ye yansınca, 70 yılı aşkın sürede hakları elinden alınan insanlar demokrasi ve bağımsızlık arzularını dile getirmeye başladı. Bakü meydanlarını dolduran protesto mitingleri, yıllarca süren Rus emperyalizmine olan nefretin boyutunu göstermekteydi. 1988'de Azerilerin kendi tarihi toprakları olan Erivan'dan kovulması,¹¹⁴ belli bir tarihi süreçte Karabağ'a yerleştirilen Ermenilerin Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a birleşmek istemeleri ve bu ayrılıkçı hareketlerin Rusya'dan destek görmesi, Azerbaycan milliyetçiliğini alevlendirdi. Halk, bütün adaletsizliklere göz yuman ve Ermenilerin yanında yer alan Rusya'nın karşısında, korkmaz ve sesini duyura bileceği bir siyasi teşkilatın kurulmasını talep ediyordu. İlk önce milli demokratik isteklerle başlayan halk hareketi milli bağımsızlık arzularıyla devam etti. Olaylar çok hızlı bir şekilde gerçekleşiyor, halk

¹¹⁴ Rusya ve İran arasında imzalanan 1828 Türkmençay Anlaşması, (Azerbaycan'ı ikiye bölen anlaşma) gerek Rusya gerekse de İran topraklarından yaşayan halklara istedikleri yere göç etmek hakkı tanınmıştır. Rusya, bu anlaşma sonucu İran Ermenilerini teşvik amacıyla onları uzun süreli vergiden muaf tutmuş ve gelen 70.000 Ermeni'yi o zamanki Azerbaycan hanlıkları olan Erivan, Karabağ ve Nahçıvan'da yerleştirmiştir. Bu politika sonucu olarak Çar I. Nikola, Ermenilerin yerleştirildiği Erivan ve Nahçıvan'ı içine alan Ermeni bölgesi kurduğunu ilan etmiştir. Bkz. Afgan Veliyev, **Azerbaycan'da yenileşme ve Milliyetçilik Hareketi**, İstanbul, Çetin Matbaacılık 2005, s. 34-47

oldukça aktif rol oynuyordu. Bu sebeple 1989 yılında BM, Azerbaycan halkını “Yılın Halkı” ilan etmişti.¹¹⁵

Halkın talepleri üzerine 16 Temmuz, 1989’de küçük teşkilat ve grupların bütünleştiricisi Azerbaycan Halk Cephesi’nin kuruluş konferansı düzenlendi. O zamanlar küçük derneklerde insanlarda milli şuurun uyanmasına yönelik faaliyetlerde bulunan Ebülfez Elçibey, kuruluşun başkılığına seçildi. AHC’nin asıl amacı Azerbaycan’ın arazi bütünlüğünün korunması ve bağımsızlığı.¹¹⁶ Bunun yanı sıra, demokrasi ve hukuka dayalı devlet kurmak, ekonomiyi canlandırmak, siyasi faaliyetlerinden dolayı tutuklu bulunan Azerilerin serbest bırakılmasını sağlamak, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’yle ilgili bütün gerçekleri topluma aşılama,¹¹⁷ Türk dünyası özellikle Türkiye ile ilişkileri güçlendirmek vs. gibi meseleler AHC’nin temel hedefleri içerisinde yer almıştır.

AHC, 1989 yılının Temmuz ve Eylül aylarında protesto amacıyla mitingler düzenledi. Her iki eylemde de, Bakü Azatlık meydanını dolduran yüz binlerce insanın oluşturduğu kalabalık kitle, o dönemki Azerbaycan başkanı Abdurrahman Vezirov yönetimini, AHC’nin siyasi bir kuruluş olduğunu resmen kabul etmeye zorladı. Böylece, halk hareketinin örgütlenmesine öncüllük eden AHC, 5 Ekim 1989 yılında hükümet tarafından tanındı.

7 Ocak, 1990 yılında AHC’nin II.Kurultayı yapıldı. O zaman kuruluşun faallerinden olan bir kaç kişinin toplantıya katılmaması, AHC’nin içinden kaynaklanan sorunları yavaş yavaş yüzye çıkarmaktaydı. Fakat henüz direncini kaybetmediği görülen partiyi, aynı zamanda halk arasında itibar kaybına uğratmak için provokasyon amaçlı eylemlere girişildi. AHC’nin içinden de destek bulan komünistler, Ermeni olaylarını kullandılar. Kendi ajanları tarafından bir kaç Ermeniyi öldürtmekle ve Azerilerin işyerlerine baskınlar düzenlettirmekle aslında bekledikleri olayları gerçekleştirmeye çok yakındılar. Bunun üzerine, Rus Ordusu, “Ermenileri

¹¹⁵ ASAM, **Avrasya Dosyası: Azerbaycan’a Özel**, Ankara, ASAM Yayınları 2001, C. VII, No: I, s. 163

¹¹⁶ Ronald, James, Darrell, **Armenia Azerbaijan and Georgia: A Country Study**, DIANE Publishing 1996, 129-130

¹¹⁷ Çarlık Rusyası döneminden ateşlenen Azerbaycan milli mücadelesi XX. yüzyılın başlarında (1918) Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin (ADC) kurulmasıyla sonuçlanmış ve cumhuriyet iki yıl sonra SSCB’nin kontrolüne geçmiştir. Sovyet tarihi boyunca ADC hakkındaki bütün gerçekler saklanmış ve iki yıllık cumhuriyet tarihi tahrif edilmiştir.

kurtarmak” ve “ülkede istikrar sağlamak” bahanesiyle Bakü’ye girdi ve 20 Ocak 1990 yılında yakın tarihin en kanlı faciasını gerçekleştirdi. Ama asıl amaç Azerbaycan’da yükselen halk hareketini bastırmaktı.

1990-91 yılları Azerbaycan’da siyasi gerilimin daha da yükseldiği bir dönemdi. AHC ile hükümet arasındaki mücadele doruğa ulaşmıştı. 8 Eylül 1991 tarihinde düzenlenecek olan başkanlık seçimlerine katılmayacağını önceden ilan eden AHC, belirlenmiş şartlarla düzenlenecek olan seçimlerin sonucunu da tanımayacağını bildirmişti.

Komünist Parti adayı Ayaz Mütellibov mühalefetsiz geçirilen 1991 seçimlerini kazandı.¹¹⁸ Fakat anti-demokraik koşullarla seçimleri kazanması üzerine, yaptıkları hileden dolayı KP’nin kapatılması gerektiğini ileri süren ve bu konuda halkın da desteğini alan AHC, mücadeleden zaferle çıktı. Mart 1992 yılında Azerbaycan KP tasfiye edildi.¹¹⁹

Bu arada Karabağ savaşı da şiddetlenmekteydi. Ruslardan destek alan Ermenilerin ilerlemesi ve Sovyet Ordusunun kayıtsız kalması, AHCP millet vekillerini milli ordunun oluşturulması için kanun teklifi ileri sürmeye sevketti. Uzun süren zorluktan sonra bu kanun kabul ettirildi. Hemen ardından, bağımsızlık hakkında kanun sunuldu meclise. AHC, parlamentoda azınlık olarak temsil olunmasına rağmen bir başarıya daha imza attı. Büyük tartışmalar sonucunda, 18 Ekim 1991 tarihinde “Azerbaycan Cumhuriyetinin Bağımsızlığı Hakkında” Kanun mecliste kabul edildi. Ama SSCB varlığını hala sürdürmekteydi. 21 Aralık 1991’de Rusya, Ukrayna ve Belarusya başkanlarının Minsk’teki toplantısında Sovyetler Birliği’nin sona erdiğine yönelik karar alındı. Bu karar az önce de vurgulandığı gibi sadece üç ülkenin katılımıyla alınmıştı.

Azerbaycan 31 Aralık 1991’de bağımsızlığını bütün dünyaya resmen ilan etti ve ilk kez Türkiye tarafından tanındı. Mart 1992’de BM’ye üye olunan Azerbaycan’ın bağımsızlığı uluslararası kuruluşlarca ve ardı ardına diğer ülkelere de tanınmaya başlandı.

¹¹⁸ Federal Research Division, **Azerbaijan a Country Study: A Country Study**, Kessinger Publishing 2004, s. 96

¹¹⁹ ASAM, **a.g.e.**, s. 164

Bu gelişmelerin ardından halkın dikkati bağımsız Azerbaycan'ın cumhurbaşkanına yöneldi. Savaşın Azerbaycan'ın aleyhine devam etmesi, ülkenin bir şekilde demokratikleşememesi, ekonominin giderek çökmesi ve bütün bunlara rağmen çözüm yollarının bulunmaması, A.Mutellibov'un görevden gitmesi istemlerini gündeme getirdi. Bakü'de itirazlar sürürken, Ermenilerin Hocalı'da gerçekleştirdiği büyük katliamın haberi, yüz binlerce insanı cumhurbaşkanlığı ikametgahının ve milli meclis binasının önüne döktü. "İstifa" sloganlarıyla hükümete karşı protesto gösterisi yapan halkın, dağıtılması için alınan bütün önlemlerin başarısızlıkla sonuçlanması, önce meclis başkanını, sonra da cumhurbaşkanını görevlerinden istifaya zorladı. Mart 1992'de A.Mutellibov görevinden istifa etti.¹²⁰

Azerbaycan yasalarına göre cumhurbaşkanı gittiğinde, yeni cumhurbaşkanı seçilene kadar onun görevlerini meclis başkanı üstlenir. Bu durum üzerine yeni meclis başkanı olan Yakup Memmedov, aynı zamanda cumhurbaşkanı görevlerini üstlendi. Onun başkanlığıyla, 26 Mart 1992 tarihinde toplanan meclis, cumhurbaşkanlığı seçimlerinin 7 Haziran 1992 tarihinde gerçekleşeceğine yönelik karar aldı. Fakat, 18 Mayıs 1992'de Y.Memmedov da istifa etti ve onun yerine meclis başkanlığına, AHC'li millet vekili İsa Kanberov geçti. 7 Haziran cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de %59.4 oyla rakiplerine galip başkan E.Elçibey, bağımsız Azerbaycan'ın seçimle iktidara gelen ilk cumhurbaşkanı oldu. Böylece, Azerbaycan iktidarı fiilen el değiştirerek diğer Türki cumhuriyetlere demokrasi örneği oldu.¹²¹

AHC, iktidara geldiği dönemde Azerbaycan, çözülmesi zor olan sorunlarla yüz yüze idi. Bir taraftan Karabağ savaşı, çöken ekonomi, azınlıkların bölücü eylemleri, diğer taraftan da demokratik ilkeler üzerine kurulu yeni bir devlet kurma ve ekonomide liberalleşme hareketleri, bunlar iktidarın önünde duran ve en kısa zamanda halledilmesi gereken meselelerdi. Fakat AHC, bu sorunların üstesinden gelebilecek kadroya sahip değildi. Hem hükümette ortaya çıkan önemli görüş

¹²⁰ "Azerbaycan Tarihi Hakkında Genel Bilgiler", (Çevrimiçi),

http://www.azerbaijan.az/_History/_GeneralInfo/_generalInfo_a.html, 15.04.2008

¹²¹ Nihal İncioğlu, "Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Bölünmeler, Siyasal Güçler ve Yeni Siyasal Yapılanma", **Bağımsızlığın ilk yılları: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan**, Haz. Büşra Ersanlı Behar, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi 1994, s.109-110

ayrılıkları, siyasi ve iktisadi yeniden yapılanmada bir türlü ortak fikir birliğinin sağlanamamasına, bu da Anayasanın geciktirilmesine yol açtı.

AHC'den 25, KP'den de 25 kişinin oluşturduğu Milli Meclis'in meşru sayılmadığını, Azerbaycan'ı bu 50 kişinin temsil edemeyeceğini, seçimlere gidilip yeni meclis oluşturulduktan sonra Anayasanın kabul edilmesi gerektiğini ileri süren muhalefet, iktidarın savaş halini esas getirerek geç kalmadan var olan meclis tarafından Anayasanın kabulü ve referanduma sunulması gerektiğine yönelik teklifine karşı çıkıyordu. O dönemde Azerbaycan'da siyasi kadrolar arasında ortaya çıkan önemli fikir ayrılıkları yeni karışıklığa yol açtı. Bahsedilen sorunlar, AHC'nin içinde de mevcuttu. Bu sebepten bazı üyeler ayrılıp kendi liderliğinde partiler kurmaya yöneldiler.

1993 yılına gelince ülkede durum daha da karışmıştı. 15 Haziran 1993'te, E.Elçibey'in daveti üzerine Nahçıvan'dan Bakü'ye gelerek Milli Meclis başkanı olan Haydar Aliyev, daha sonra E.Elçibey'in Bakü'yü terk edip Nahçıvan'a gitmesi üzerine cumhurbaşkanı görevlerini üstlendi.¹²²

E.Elçibey'in iktidarı döneminde bir takım olumlu adımlar atılmıştır. Ordu yaratılmış, Sovyetlerle beraber çöken bazı sanayi tesisleri kısmen işlerlik kazanmış, gümrükler kontrol altına alınmış ve Siyasi Partiler Hakkında Kanun (17.07.1992) çıkarılmıştır.¹²³ Fakat savaş ve ekonomik sıkıntılar hala sürmekte ve Azerbaycan'ın siyasal ve ekonomik kurumsallaşması ertelenmekteydi. Bağımsızlığını yeni kazanmış Azerbaycan'ın devlet yapılanması H.Aliyev iktidarından sonra gerçekleştirildi.

Komünizm sonrası dönemde ülkedeki siyasal yapılanmayı R.Mehdiyev, Rus siyaset bilimcisi V.Pastuhov'un "Rus Üçgeni" teorisi çerçevesinde incelemiştir. Bu teoriye göre Rus politik sistemi "iktidar", "toplum" ve "hareket" gibi üç istikamette gelişmiştir. Birincisi, düzenleyici rol oynayıp kanunu sembolize etmekte; ikinci, sosyal yapıyı ayakta tutan ve iktidar düşünceli pasif bir unsurdur.

Dinamikliğiyle dikkat çeken üçüncü, yani hareket ise iktidara rakip konumda olmakla, zaman zaman toplum üzerinde devletten daha fazla etkili

¹²² "Haydar Aliyev ve Azerbaycan Parlamentosu", (Çevrimiçi), <http://www.meclis.gov.az/?/az/content/158>, 18.04.2008

¹²³ Nihal İncioğlu, a.g.e., s. 109-110

olmaktadır. Bu kategori, sistemi daima değişime ve gelişime itmekte, hedefine ulaştıktan sonra ise toplum veya iktidar içerisinde erimektedir.

Azerbaycan siyasal sisteminin oluşumunun da bu üçgenin etkileşimiyle gerçekleştiğini ileri süren R.Mehdiyev, “hareket”in daha dinamik olduğunu, zamanla toplumda bazen de iktidarda etkili olmasıyla iyi devlet yönetimi mekanizmasının ve güçlü ekonomik sistemin kurulduğunu, bununla da sağlıklı geleneksel iktidar-toplum şemasının oluşturulduğunu vurgulamaktadır.

2.5.2. Çok Partili Sisteme Geçiş

Soysal, siyasi, ekonomik, dinsel, kültürel vs. boyutlara dayanan toplumsal bölünmeler, ülkedeki siyasal birliklerin oluşumunda en önemli faktördür. Bu yüzden de siyasal güçlerin nasıl konumlanmasını inceleyebilmek için önce toplum için geçerli bölünmeleri araştırmak ve siyasal birliklerin bu konular karşısında hangi düşünceyi savunduğunu belirlemek gerekmektedir.

Dolayısıyla siyasal sürecin yapılanmasında temel oluşturan önemli bölünmeleri aşağıdaki gibi sınıflandırarak, bağımsızlık sonrası Azerbaycan’da ardı ardına ortaya çıkan partilerin bu meselelerle bağlı hangi tutum sergilediğini, hangi ilkelere dayandığını belirleyebiliriz.¹²⁴

Sosyo-ekonomik boyut; bu konuda geleneksel olarak partiler sağ veya sol tarafta yer alırlar. Bu ayırımın temel niteliği, devletin ekonomideki rolüyle ilgilidir. Genelde sağ partiler devletin ekonomideki rolünün küçülmesinden, sol partiler ise bu yetkinin büyümesinden yana olurlar.

Dinsel boyut; din, zaman zaman toplum yaşamında etkili olmuş ve dinsel kaynaklı partilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bazı toplumlarda bu durum, ulus devletin kuruluş aşamasında önemli sorunları gündeme getirmiştir.

Kültürel ve etnik boyut; bir çok ulusu ve farklı kültürleri barındıran toplumlarda, devletin kuruluş aşamasında dominant olan hakim ulusa karşı direnişler, hakim kültüre karşı azınlık kültürlerinin korunmasına yönelik hareketler veya bu amaçla azınlıkların oluşturduğu partiler ortaya çıkmaktadır.

¹²⁴ Arendt Lijphart, **Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries**, Yale University Press 1984, s. 129-149

Dış politika boyutu; ülkelerin dünyaya entegre olabilmesi ve kendini gelişen koşullara uyarlayabilmesi için dış ilişkilerinin sınırlarını iyice belirlemesi gerekmektedir. Bu bağlamda hangi ülkelere öncelik verilmesine yönelik farklı yaklaşımlar ortaya çıkar.

Azerbaycan'da, devlet yukarıda belirtilen temel meselelerden kaynaklanan siyasal yapılanmanın sonucu olarak şekillenmiştir ve çok partili sisteme geçmiştir.¹²⁵ Fakat, önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, ülkede liberalizm ve demokrasi deneyiminin olmaması devletin yapılanması aşamasında zorluklar çıkarmaktaydı.

1992 yılında iktidara gelen AHC, liberal ve demokratik ilkeler çerçevesinde devleti kurmaya çalışırken içinden bile destek görememişti. Zamanla derinleşen siyasi düşünce ayrılıkları iktidar mücadelesini kişisel mücadeleye dönüştürmüştü.

Azerbaycan'da AHC'nin iktidara gelmesiyle gerçekleştirilecek programlar içinde siyasal sistemin çoksesleştirilmesi de en önemli konu olarak yer aldı. Böylece, parlamentoda “Siyasal Partiler Hakkında” Kanun çıkarıldı ve ülkenin çok partili sisteme geçişi süreci başlatıldı. Aşağıda bu süreç içerisinde ortaya çıkan partilerden en önemlilerine kısaca değinilecektir.

2.5.2.1. Azerbaycan Milli İstiklal Partisi

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin ilk siyasal partisi olan Azerbaycan Milli İstiklal Partisi (AMİP), “Siyasi Partiler Hakkında” Kanunun kabul edildiği gün (17.07.1992) resmen kurulmuştur. Partinin kurucusu, AHCP faallerinden olmuş, fakat sonradan yollarını ayırarak kendi partisini kurmuş olan Etibar Memmedov idi.

Piyasa ekonomisi, demokratik devlet ve vahit Azerbaycan kurmak gibi temel ilkeleri esas alan AMİP'nin sonradan Haziran Darbe'sine adını karıştırması imajına gölge düşürmüştür.¹²⁶ AHC ile aynı düşünceyi savunduğu görüntüsünü yaradan parti, devlet modeli olarak fikir ayrılığına sahipti. Böyle ki AMİP, Parlamenter Sistemin daha uygun olduğu görüşünü savunmaktaydı. Parti, politika

¹²⁵ “Siyasi Partiler”, (Çevrimiçi),

http://www.azerbaijan.az/_Society/_PoliticalParties/_politicalParties_a.html, 22.04.2008

¹²⁶ ASAM, a.g.e., s. 167

önceliklerine göre de iktidar partisi olan AHC'ye karşı çıkmaktaydı. Dış ilişkilerde Türkiye ve ABD'ye üstünlük verilmesinden yana olan Cephe yönetimine karşı İstiklal partisi, komşu ülkeler olan Rusya, İran ve Türkiye'ye aynı derece de önem verilmesi görüşünü savunmaktaydı. Genelde Türkçülüğüyle bilinen parti lideri E.Memmedov, bu kez Azerbaycancılık düşüncelerinden yana olduğunu belirterek, muhalifi olduğu AHCP lideri E.Elçibey'i Pantürkizm'le suçlamış ve iktidarın uyguladığı bazı politikaları da eleştiri hedefine dönmüştür.

2.5.2.2. Yeni Müsavat Partisi

Azerbaycan'da bağımsızlığın hemen ardından kurulan ilk partilerden biri, Yeni Müsavat Partisi olmuştur. Temel taşı 1911 yılında Memmed Emin Resulzade tarafından koyulmuş olan bu partinin, 1992 yılında düzenlenmiş Müsavat Partisi III.Kurultayında yeniden kurulmasına karar verilmiştir. Kurucusu ve başkanı İsa Kanberov'du.¹²⁷

Merkez-sağda yer alan parti, planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçişi savunmaktaydı ve ulus devletin kurulma aşamasında benimsenmesi gereken ilkeler açısından AHCP ile ortak fikre sahipti. Çoğunluk kültürü temsil eden Müsavat, ulus-devletin kurulmasına yönelik adımların hızlandırılmasından yana olmuş ve devlet modeli olarak Başkanlık Sistemi'ni savunmuştur.

2.5.2.3. Yeni Azerbaycan Partisi (YAP)

1992 yılının Aralık ayında Haydar Aliyev, tarafından kurulan YAP'ın temel hedefi, Azerbaycan'ın bağımsızlığını sağlam temeller üzerine oturtmak olmuştur. Partinin devletin yapılanması aşamasında benimsenecek ilkeler açısından savunduğu görüş, önceki partilerinkinden farklılığıyla dikkat çekmektedir. Önce onu belirtelim ki YAP'ın temel prensibi demokratik, hukuki ve laik devlet kurmak olmuştur.¹²⁸

Parti, sosyo-ekonomik ve kültürel programlar açısından farklı yaklaşıma sahipti. Küçük bir grubun zenginleştirilmesine ve sosyal eşitsizliğin arttırılmasına yol

¹²⁷ “Yeni Müsavat Partisinin Tarihi”, (Çevrimiçi), <http://www.isagambar.az/musavat-tarixi-gen.htm>, 27.04.2008

¹²⁸ “Tarihi Arayış”, (Çevrimiçi), <http://www.yap.org.az/az/index.php?rid=4>, 2.05.2008

açacağını ileri süren YAP, özelleştirmeye karşı çıkmaktaydı. Ayrıca, Azerbaycan'ın çok uluslu yapıya sahip olduğunu esas alarak parti, vatandaşlık, birlik ve Azerbaycancılık ilkelerine öncelik verilmesinden yana olmuştur. Burada amaç, çoğunluk kültüre karşı azınlıklarda doğan direnme çabalarını önlemek; ve bununla da Azerbaycan için olası tehlikeyi ortadan kaldırarak ülkenin geleceğini güvence altına almak olmuştur. Parti dış politika öncelikleri sadece Türkiye değil aynı zamanda Rusya ve İran'la da iyi ilişkilerin kurulmasından yana olmuştur.¹²⁹

2.5.2.4. Diğer Partiler ve Siyasal Gruplaşmalar

Sol muhalefeti oluşturan Sosyal Demokrat Partisi (SDP), 1993'te kurulmuş, başkanı Zerdüşt Alizade idi. Piyasa ekonomisine geçişte bazen iktidarla ortak, bazen karışık görüşte olan bu parti, kültürel politikalarda tamamen zıt görüşe sahipti. Böyle ki SDP, Türkçülüğün dominant olmasına, Türk dilinin resmi dil olmasına, Latin alfabesine geçişe karşıydı. Parti, aynı zamanda yeni kurulacak devletin, dış ilişkilerinde Rusya'yla Türkiye'ye aynı derecede önem verilmesinden yanaydı.

Azerbaycan'da yaşayan etnik azınlıkların ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel haklarının korunmasına yönelik cumhurbaşkanının 16 Eylül 1992 tarihli kararıyla, diğer etniklerin bu yöndeki faaliyetleri güvence altına alınmıştır. Bu kanun onlara, kültürlerini ve dinlerini korumaları ve geliştirmeleri için devlet desteğinden yararlanabilme hakkı da tanımıştır. Dolayısıyla azınlıklara karşı hiçbir ayrımcılık bulunmuyordu ama yine de iktidar, azınlıkları dışlayan bir politika izlemekle suçlanıyordu. Gerekçe Latin alfabesine geçiş ve Türk dilinin resmi devlet dili olarak kabul edilmesiydi.

1990'lı yılların başı Azerbaycan'da etnik azınlıkların hareketlendiği bir dönemdi. Türkçülüğe karşı kendi kültürlerini savunma görüntüsü yaradan azınlık temsilcileri, kendi partilerini kurmaya yönelik adımlar atmaya çalışmakta ve Azerbaycan'dan ayrılıp kendi cumhuriyetlerini kurmayı hedeflemekteydiler. Bu girişimler sonuç vermeyince, resmen kurulmamış olan bazı sözde partiler, SDP'nin

¹²⁹ Asim Memmedov, "Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Dış Politikası", **Haydar Aliyev ve Çağdaş Azerbaycan Devletçiliği**, Haz. Sayyad Salahlı, İstanbul, Kutup Yıldızı, 2007, s. 164

yanında yer alacaklarını belirtmiş ve ülkenin dış politikasında Rusya ve İran'a önem verilmesinden yana olduklarını vurgulamışlar.

Olayların gelişimi, Azerbaycan'da bulunan etnik azınlıkları temsil eden kesimlerin, kendi kültürlerini korumaktan çok Azerbaycan'ın arazi bütünlüğünü tehdit eden eylemlerde bulundukları izlenimi vermekteydi. Bundan başka Azerbaycan'da dini partilerin kurulmasına yönelik çabalar olmuş ve 1993 yılında Azerbaycan İslam Partisi kurulmuştur. Bu partinin öncelik verdiği konular içerisinde Azerbaycan'da İslam rejimi kurmak olmuştur. Ama sonradan bu partinin kanunsuz faaliyetleri tespit edilmiş ve kapatılmıştır.¹³⁰

2.5.3. Anayasalaşma Süreci

Bilindiği gibi demokratik sistem kurma yolundaki en önemli adım, siyasal iktidarı yönlendiren, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin güvencesini oluşturan bir Anayasanın oluşturulmasıdır. Bu bağlamda Sovyetlerin yıkılmasıyla bağımsızlığını kazanmış diğer eski sosyalist ülkeler gibi Azerbaycan da anayasalaşma sürecine girmiştir. Fakat 1990'ların başında yaşadığı sıkıntılardan dolayı bu süreç bayağı uzamış, nihayet 1995 yılında bağımsız Azerbaycan'ın ilk Anayasası kabul edilmiştir.¹³¹

Azerbaycan'da anayasalaşma süreci uzun sürmüştür. Bu gecikme, emperyalist yönetimden ulusal bağımsızlığa, diktatörlükten demokrasiye ve merkez planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş gibi köklü değişimlerden kaynaklanan sorunlar, aynı zamanda Karabağ savaşı yüzünden oluşmuştur. Bir sonraki bölümlerde de değineceğimiz gibi, bu kısaçta siyasal partilerin farklı görüş sergilemeleri Anayasanın hazırlanmasındaki ciddi sorunlar olarak bilinmektedir. Azerbaycan'da anayasalaşma sürecinin uzun sürmesi bir çok eleştirileri de beraberinde getirmişti. En çok siyasi parti liderleri arasındaki mücadelenin kişiselleşmesi ve ülkenin en zor anlarında bile ortak bir fikre gelinememesi durumu eleştiri hedefine dönüşmüştü.

¹³⁰ ASAM, a.g.e., s. 161-176

¹³¹ "Milli Meclisin Tarihi", (Çevrimiçi), <http://www.meclis.gov.az/?/az/content/158> , 18.05.2008

Nihayet 12 Kasım 1995 yılında halkoylamasına sunulmuş Anayasa taslağı büyük bir çoğunluk tarafından kabul edilmiştir.¹³²

2.5.3.1. 1995 Anayasası'nın Genel Yapısı

Evrensel değerleri esasa alan, özgürlük ve demokrasi kavramları çerçevesinde hazırlanmış Anayasanın genel kurallarını içeren ilk bölümü “Azerbaycan cumhuriyetinde devlet iktidarının tek kaynağı halktır” cümlesiyle başlayarak Azerbaycan'ın demokratik, hukuki ve laik bir cumhuriyet olduğunu vurgulamıştır. Bu bölüm devletin amacını da belirlemektedir. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın taraftar olduğu uluslararası anlaşmalara uygun olarak düzenlenmiş insan hak ve özgürlüklerinin korunması devletin temel amacı olarak belirtilmiştir.

Anayasanın ikinci bölümü, liberal-demokratik anayasalar kapsamında belirlenmiş olan temel hak ve özgürlüklerin nerdeyse tümünü içermektedir. Bu bölüm, öncelikle dine, diline, ırkına, cinsine, siyasi görüşüne bağlı olmayarak her kese dokunulmazlık, eşitlik ve özgürlük hakları tanımakta ve bu hakların korunmasına yönelik devlet güvencesi vermektedir. Bu bağlamda kadın, erkek ve çeşitli kategoriden olan insanlar arasındaki eşitlik, din ve vicdan özgürlüğü, mülkiyet hakları ve ekonomik özgürlükler güvence altına almıştır. İkinci bölüm, aynı zamanda bireye eğitim, sağlık, çevre temizliği, konut, çalışma, dinlenme vs. gibi geniş sosyal haklar da tanımaktadır.¹³³

Üçüncü bölümün ilk kısmı yasama organını belirlemektedir. Azerbaycan Cumhuriyetinde yasama yetkisi Milli Meclisin olarak belirlenmiştir. 125 milletvekilinden oluşan Meclis, 5 yıllık süre için seçilir. Seçim sonuçlarının ilanından sonraki üç gün içinde adaylara milletvekilliği belgesi verilir ve 83 adayın yetkilerinin onaylandığı zaman Meclis kurulmuş sayılır.

Azerbaycan Milli Meclisinin en önemli yetkisi yasamadır. Bu organ bazı konularda örneğin, cumhurbaşkanlığı seçimleri, belediye seçimleri ve belediyelerin statüsü, maliye faaliyetlerinin esasları, vergiler, uluslararası anlaşmaların onaylanması ve iptali vs., bir takım ilkeleri belirleyebiliyor. Azerbaycan

¹³² İsmayılov Araz, “Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Ekonomisi”, **Haydar Aliyev ve Azerbaycan'da Yeni Devlet Kuruculuğu**, Haz. Sayyad Aran, İstanbul, Kutup Yıldızı, 2008, s. 29-30

¹³³ 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, madde 35, 37, 39, 41, 42, 43, 48, 59

Cumhurbaşkanının takdimiyle diplomatik temsilciliklerin tesis edilmesi, bütçenin ve askeri doktrinin onaylanması, başbakanın göreve alınmasının onaylanması, Milli Bank İdare Heyeti üyelerinin göreve alınması ve uzaklaştırılması, savaş ilanı ve barışın sağlanması vs. gibi konularda ise kurallar koya biliyor.

Anayasanın üçüncü bölümün bir sonraki kısmı yürütme organını belirlemektedir. Buna göre Azerbaycan'da yürütme gücü cumhurbaşkanına aittir. Yaşı otuz beşin üstünde olan, ülkede on yıldan fazla daimi ikameti bulunan yüksek eğitilmiş her Azerbaycan vatandaşı Azerbaycan cumhurbaşkanı seçilebilir. Bazı önemli atamalarda bulunmak ve görevden almak, devlet ekonomik ve sosyal programlarını onaylamak, güvenlik konseyi oluşturmak, olağanüstü hal ilan etmek vs. cumhurbaşkanının görevleri kapsamında yer almaktadır.

Devlet sistemi ne olursa olsun, insanlar hep yerinden yönetim hakları kazanabilme mücadelesi vermiş ve bu, genelde demokratik toplumlarda gerçekleştirilebilmiştir. Azerbaycan devletçiliğinin tarihinde böyle bir model geleneği olmamıştır.¹³⁴ Yerel yönetimler hakkında kanun ilk kez 1995 Anayasasında kabul edilmiş, devlet emlakının, finans kaynaklarının, ekonomik ve sosyal mülklerin bir kısmı ve onlara ait mülkiyet hakları yerel birimlere devredilerek ilk kez yerel yönetim sistemi kurulmuştur. Anayasaya göre bu görevi yerine getirecek olan organ belediyedir. Yasanın dördüncü bölümü belediyelerin yetki ve görevlerini belirleyerek serbest faaliyetini güvence altına almıştır.

Azerbaycan Anayasası, Anayasanın üstünlüğü ilkesini kabul etmiştir. Anayasanın son bölümü hukuki ve yasal düzenlemeleri içermektedir. Anayasanın Azerbaycan Cumhuriyetinde en yüksek hukuki güce sahip olduğu ve yasama sisteminin temelini teşkil ettiği özellikle vurgulanmıştır. Bununla da bütün hukuki düzenlemelerin Anayasaya uygun olarak yapılması zorunluluğu getirilmiştir.¹³⁵

Özetle Azerbaycan Cumhuriyeti, 12 Kasım 1995 Anayasasıyla özel mülkiyet ve özel teşebbüs temellerine dayalı serbest piyasa ekonomisini kabul ettiğini ve ekonomik sistem içerisinde devletin düzenleyici görevleri yüklendiğini,

¹³⁴ Mehdi, Eldar, **Azerbaycan Cumhuriyetinin Belediye Yasaması**, Bakü, Elm Neşriyatı, 2000, s. 5-6

¹³⁵ ASAM, **a.g.e.**, s. 119

ülke içerisinde en üst yasal kurum olan Milli Meclis kararlarını uygulayacağını, dış ilişkilerde uluslararası hukukun öngördüğü kurallara uyacağını açıklamıştır.

2.5.4. Azerbaycan Ekonomisinin Genel Görünümü: SSCB Dönemi

Azerbaycan, Sovyetler döneminde merkez planlama stratejisi çerçevesinde tarım ülkesi olarak geliştirilmiştir. Başlıca tarım ürünü pamuk, tütün, sebze, çay ve meyvedir. II.Dünya Savaşı savaş zamanı ekilen toprak alanı 140 bin hektara ulaşmış, hayvan sayısı bir milyonun üzerine çıkmış, pamuk üretimi 500 bini bulmuştur. Ayrıca çalışan kadın ve gençlerin sayısı da artmıştır. O dönemde 25 bin kadın petrol sanayisinde, yetmiş bin genç ise çeşitli alanlarda çalışmışlar.

Azerbaycan az önce de vurgulandığı gibi tarım ülkesi olarak varlığını sürdürmüş, bu yüzden de sanayisini kuramamıştır. Sadece II.Dünya Savaşı süresince petrol ve gaz sanayisi hızla geliştirilmiştir. Savaş arifesinde, SSCB'nin başlıca yakıt üretimi ve silah yapımı merkezine dönüşen Bakü, 75 milyon ton petrol ve 22 milyon ton gaz üretmişti. Bu SSCB'de genel petrol üretiminin %70-75'ni oluşturmaktaydı.¹³⁶ Azerbaycan'ın sahip olduğu doğal kaynaklar, onu Kafkasya'nın en şanslı ülkesi yapmıştır.¹³⁷

Savaş sonrasında, Rusya yeniden güçlene bilmek için harekete geçti. Bu hareketliliğin temelinde ekonomik planlar öncelik teşkil etmekteydi. Fakat savaşın bıraktığı izleri kolay kolay ortadan kaldırmak mümkün olmadı. Hem var olan kaynakların savaş nedeniyle gereğinden fazla tüketilmesi, hem savaş zamanı çok sayıda insan kaybı SSCB ekonomisini en fazla etkileyen nedenlerdendi. Bu durum Azerbaycan için de geçerliydi.

Savaş sonrası Azerbaycan'ın ekonomik göstericileri epey gerilemişti. Bu gerileme 1950-60'lı yıllarda da devam etti. Sonuçta Azerbaycan Sovyet ülkeleri arasında Tacikistan dışındaki en düşük ekonomik verilere sahip ülke konumuna geçti. Fakat, 1970'li yıllarda ülke ekonomisi canlanma dönemini yaşamıştır. Bu yıllarda SSCB genelinde başlatılan yeni beş yıllık plan sonucunda Azerbaycan'da üretim

¹³⁶ Audrey L. Altstadt , **The Azerbaijani Turks: Power and Identity Under Russian Rule**, Hoover Institution Press, 1992, s.152

¹³⁷ United States Congress Joint Economic Committee, **a.g.e.**, s. 984

yükselmiş, tarım alanlarının geliştirilmesine tekrar dikkat verilmiştir. Özellikle, pamuk, üzüm, buğday üretimi artarak, ekonominin kalkınmasına önemli derecede katkı sağlamıştır.

2.5.4.1. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisinin Durumu

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, diğer SSCB ülkeleri gibi Azerbaycan da zor bir ekonomik dönüşüm sürecine girmiştir. Zira SSCB döneminde Azerbaycan ekonomisi, merkezi planlı bir ekonominin bir alt sistemi niteliğini taşımakta ve ülkenin ekonomik organizasyonu ve işleyiş mekanizmaları SSCB'nin planlama stratejisi doğrultusunda biçimlenmekteydi. Sanayi tesislerinin tümü Sovyetler Birliği'nin ihtiyaçlarına göre kurulmuş dev tesislerden oluşmaktaydı. Azerbaycan, bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte mevcut ekonomik yapının tasfiyesi nedeniyle çok önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.

Ülkenin merkezi planlamaya göre örgütlenilmesi nedeniyle birçok tesisin durması veya üretimin atıl seviyede kalması söz konusu olmuş; SSCB'deki işletmelerle bağlantıların kopması ve diğer ülkelerdeki pazar payını kaybetmesi, bunun yanı sıra merkezden sağlanan sübvansiyonların kesilmesiyle üretimde önemli düşüşler meydana gelmiştir. Siyasi bağımsızlıktan sonra ekonomik bağımsızlığını elde etmeye çalışan Azerbaycan, büyük enerji ve tarımsal üretim potansiyeline sahip olmasına rağmen, geçen sürede bu potansiyeli hayata geçirememiş ve böylece serbest piyasa ekonomisine geçişi yavaş olmuştur. Geçiş ekonomilerinin çoğunda olduğu gibi, Azerbaycan'da da özellikle ilk yıllarda GSMH büyük düşüşler kaydederek her yıl %13-20 kadar gerilemiştir.¹³⁸ Milli gelirin de büyüme hızı negatif olarak gelişmiş ve 1993'te -%23,1'e düşmüştür. Fakat, 1994 yılında, Azerbaycan-Ermenistan arasında ateşkes imzalandıktan sonra kısmen büyüme gerçekleştirilmiş, 1995'te -%11,8'e çıkmıştır. Bu büyüme 1996'dan sonra hızlanmış ve % 1.3 kadar pozitif büyüme hızına ulaşmıştır.¹³⁹ Savaştan dolayı toprakların %20'sinin yitirilmesiyle üretimin düşmesi ve bir milyona yakın nüfusun toprağından olması ekonomik gerilemenin esas sebeplerinin başında gelmektedir.¹⁴⁰

¹³⁸ "Milli Ekonomi", (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.az/az/azer/economy.shtml>, 29.05.2008

¹³⁹ Esin Şen, **a.g.e.**,

¹⁴⁰ Sally N. Cummings, **Oil Transition and Security in Central Asia**, Routledge, 2003, s.185

Ekonominin uzun süren buhranı, sanayi üzerinde de olumsuz etkisini göstermiştir. Geleneksel ekonomik ilişkilerin kopması ve geçmiş Sovyet ülkelerindeki pazarların kaybı sanayideki çöküşün en önemli nedenlerinden olmuş ve sonuçta 1990'ların başından ortalarına kadar sanayideki gerileme %70'i bulmuştur.

Azerbaycan'ın Sovyet ekonomisinin merkez planlamalı stratejisi çerçevesinde esasen tarım ülkesi olarak geliştirildiğinden ve sanayiye önem verilmediğinden birliğin çöküşü sonucunda, geriye verimliliği düşük ve eski teknolojiye sahip sanayi tesisleri kalmıştır. Bu sebeple de Azerbaycan, bağımsızlıktan sonra ihracatta tarım ürünlerine ve hammaddelere üstünlük veren ülke olmuştur.

1990'lı yılların başında, ülkenin siyasi ve ekonomik sistemindeki değişikliklerine uygun olarak, tarım sektörü önemli bir geçiş aşamasına girmiştir. Sovhoz ve kolhozların çözülmesiyle yeni birimler oluşturulmuş, aynı zamanda toprak alanları ve tarım ürünleri üzerinde devlet kontrolü zamanla kaldırılmaya başlanmıştır. Devletin mülkiyetinde olan topraklar için özelleştirilme çalışmaları başlatılmış ve yeni yaranmış özel girişimcilerin statüsü belirlenmiştir. Hükümet, makroekonomik ve siyasi düzenin kurulması amacıyla tarımsal sektörde yeni reformlara hız kazandırmıştır.

Zor durumda olan üretim alanlarının çökmesi yerli üretimi azaltmış ve iç pazarı ithalata bağımlı hale getirmiştir. Ülkenin 1991 yılından sonra, Sovyet döneminde sübvansiyonlu olarak temin ettiği ürünleri piyasa fiyatlarından ithal etmek zorunda kalması ve savaş nedeniyle ithalatının artması, dış ticaret açıklarıyla sonuçlanmıştır. 1996'dan sonra enerji sektöründe yapılmaya başlanan çalışmalar ve bu çalışmalar için gerekli malzemenin dışarıdan ithal etmesi nedeniyle bu açıklar daha da artmıştır. Ancak sonraki yıllarda çalışmaları büyük ölçüde tamamlanmış olması ve gerek üretim gerekse yüksek fiyatlar sayesinde petrolden sağlanan ihracat gelirlerinin artmasıyla bu açıklar kapatılmış, hatta dış ticaret fazlası verilmiştir.

SSCB döneminde Azerbaycan ekonomisi ağırlıklı olarak diğer Sovyet ülkeleriyle gerçekleştirilen dış ticarete bağlı idi. 1980'li yılların sonunda ihraç ve

ithalat GSMH'nin nerdeyse %40'nı oluşturunuyordu.¹⁴¹ 1990'lı yılların başında da Azerbaycan'ın dış ticareti, esasen eski Sovyet ülkeleriyle yapılan mal mübadelelerinden oluşmaktaydı. 1991-93 yılları arasında bu ülkelerle yapılan dış ticaret %80-85'i buluyordu.

Azerbaycan ihracatında petrol ve petrol ürünleri ağırlık teşkil etmektedir. Bu durum ticaretin ülkelere göre dağılımını etkilemiştir. Birçok Bağımsız Devletler Topluluğu ülkesi ağırlıklı olarak ihracatını topluluk ülkelerine yaparken, Azerbaycan'da ihracatın çoğu Topluluk dışı ülkelerle gerçekleşmiştir. 1990'lı yılların başında geniş ihracat yaptığı ülke Türkiye, Macaristan, İran, Rusya ve Ukrayna olmuştur. İthalatta ise makine ve ekipmanlar ilk sırada yer almaktadır. Bunu metaller ve gıda gibi ürünler takip etmektedir. Azerbaycan'ın ithalat yaptığı başlıca ülkeleri Türkiye, Rusya ve Ukrayna olmuştur.¹⁴²

Azerbaycan ekonomisinde geçiş döneminin ilk yıllarında yaşanan kötü gidişat, iktisat politikalarında bir takım önlemlerin alınmasını gerekli kılmıştı.¹⁴³ Sosyalist sistemden piyasa ekonomisine geçişin yaşandığı dönüşüm sürecinin ilk yıllarında ülke ekonomisi ekonomik küçülme, işsizlik oranındaki artış, enflasyon vs. gibi birçok iktisadi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu doğrultuda Azerbaycan dış yardıma sıcak bakmış ve 1992 yılında IMF'ye üye olmuştur.¹⁴⁴ Yürütülen sıkı işbirliği sonucu IMF programları devamlı olarak uygulanmaya başlanmıştır.¹⁴⁵ Bundan başka petrol alanında imzalanan anlaşmalar, sonraki yıllarda ülkenin ekonomik ve siyasi istikrarını iyiye doğru götürmüştür. 1997 yılında dış ticaret 1993'e kıyasla %16 artış göstermiş ve bu artış sonraki yıllarda da devam etmiştir.

¹⁴¹ Federal Research Division, **Azerbaijan a Country Study: A Country Study**, Kessinger Publishing, 2004, s. 122-123

¹⁴² **A.e.**, s. 84-85

¹⁴³ Sakit Samedov, "Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'da Ekonomik Kalkınma", **Haydar Aliyev ve Çağdaş Azerbaycan Devletçiliği**, Haz. Sayyad Salahlı, İstanbul, Kutup Yıldızı 2007, s. 242

¹⁴⁴ Küreselleşme Sürecinde Kafkasya ve Orta Asya:Ekonomi ve Uluslar arası İlişkiler Kongresi Materyalleri, Elçin Süleymanov, "Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan'ın Uluslararası Finans Kuruluşlarıyla İşbirliği", Bakü 2-5 Mayıs, s. 53

¹⁴⁵ ASAM, **a.g.e.**, s. 58

2.5.4.2. Ekonomik Sistemin Dönüşümü

Sosyalist sistemin yıkılmasıyla merkezi planlamanın işlevini kaybetmesi ortaya çıkmış olan boşluğun piyasa mekanizmasıyla doldurulmasını zorunlu kılmıştır. Piyasa, özel mülkiyet, girişimcilik vs. gibi kavramlara yabancı olmayan bazı ülkeler, örneğin Doğu Avrupa ülkeleri, ekonomik dönüşümde bir alt yapı oluşturmak için zorlanmadılar. Ama bu sisteme uzak olan Azerbaycan ve diğer Türk Cumhuriyetlerinin sahip oldukları tarihi devletçilik gelenekleri sözü geçen süreci bayağı zorladı. Uzun ve sancılı süren geçiş, kurumsal ve yapısal değişimlerle adım adım gerçekleştiriliyordu.

Sosyalist sistemin ortadan kaldırılması için yapılması gereken ilk düzenlemelerden biri eskiden devlete veya kamusal yerel yönetimler olan kolhoz ve sovhozlara ait mülklerin özel kurumlara devredilmesiydi. Özelleştirme, 7 Ocak 1993 yılında kabul edilmiş “Azerbaycan Cumhuriyetinde Devlet Mülkiyetinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun” çerçevesinde düzenlenmiş olan yasalarla, Devlet Emlak Komitesi tarafından yürütülüyordu. İlk olarak konutlar, kafeler, restoranlar, dükkanlar, ticaret yerleri özelleştirme kapsamına alınmıştır.

Azerbaycan’da özelleştirme hakkındaki kanun yürürlüğe girdikten sonraki üç yılda sadece konut ve taksiler özel mülkiyete devredilmiştir. Bu, sürecin yavaş ilerlediğini göstermektedir. Geçiş döneminde büyük bir bunalım geçiren ekonomi aynı zamanda yüksek işsizlik sebebiyle de sarsılmıştı. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra çoğu fabrikalar kapatılmış ve işsizlik oranı %20’ye ulaşmıştı. Buna rağmen kapatmalara devam etmenin veya devretmenin, tansiyonu daha da yükselteceği gerekçesiyle hükümet bu konuda temkinli davranmıştır.

Azerbaycan’da serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde makroekonomik gelişimin sağlanmasına yönelik girişimler uluslararası kuruluşlarca desteklenmiştir. IMF, Dünya Bankası bu yönde önemli projelere destek vermiştir.

1990’lı yılların ortalarından itibaren özelleştirilmeye hız verilmiştir. 25 Mart 1996 yılında, Azerbaycan cumhurbaşkanı, özelleştirmenin gerçekleştirilmesini ve bu süreçte özelleştirilecek devlet mülkiyetinin bir kısmının halka karşılıksız olarak verilmesini sağlamak amacıyla yeni bir yasa çıkarmıştır. Bu yasaya göre, 1996

yılı 1 Ağustos-1 Ekim tarihleri arasında her Azerbaycan vatandaşının özelleştirme payı çekler kendilerine dağıtılacaktı.¹⁴⁶

Halkın devlet mülkiyeti üzerindeki hakkını ifade eden senetler özel girişimcilere satılıyordu. Özelleştirmenin bir aşaması bu şekilde gerçekleştiriliyordu. Bu yasanın yürürlüğe girmesiyle özelleştirme çalışmaları da hız kazanarak daha geniş alanları da kapsadı. Örneğin, büyük kamu kuruluşları tekelinde olmasına rağmen, 1998 yılında inşaat sektörü de özelleştirme kapsamına alındı. Özelleştirme çalışmaları sonraki yıllarda özelleştirmeye yönelik devlet programlarıyla yürütülmeğe devam etti. Bu programlar gerçekleştirilerek devletin ekonomideki rolünün azaltılmasına çalışılmaktadır.

Kurumsal dönüşüm için diğer aşama rekabet ortamının oluşturulmasına yönelik düzenlemelerdir. Bellidir ki, sosyalist ekonomiye has üretim sistemi, maksimum kar yerine sosyal ihtiyaçların karşılanması yönündeki planlamaya uymaktadır. Azerbaycan bu tarzı terk ederek neyi nasıl ve hangi amaçla üretip tüketceğinin bir rekabet ortamında gerçekleştirilmesine karar vermiş ve bunun yasal zeminini oluşturmuştur.

Azerbaycan'ın ekonomik dönüşüm sürecinde yaptığı reformlardan biri de eski üretim araçlarının ortadan kaldırılmasına yönelik düzenlemelerdir. Bu bağlamda kabul edilmiş Mülkiyet ve İşletmeler Hakkında Kanun, eski üretim sisteminin kapitalizmin gereklerine uygun biçimde yapılandırılmasını hedeflemekteydi.

Piyasa ekonomisine geçiş yolundaki başka bir düzenleme, devlet tekellerinin ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmaların hukuki altyapısının oluşturulmasıydı. Bu amaçla 1993 yılında ülkede önemli yasalar kabul görmüştür. Antiinhisar Faaliyeti Hakkında Kanun, tekelciliğinin ortadan kaldırılmasını ve yeni tekelleşmelerin engellenmesinin yasal yollarını belirlemektedir. Devlet mülkiyetini kaybeden işletmelerin özel sektöre devredilmesi özelleştirilme programları çerçevesine gerçekleştiriliyordu. Bu işlemlerini yasal çerçevesini özelleştirme hakkındaki kanunlar belirlemekteydi.

¹⁴⁶ “Azerbaycan Cumhuriyetinde Devlet Özelleştirme Paylarının Devredilmesi Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Fermanı”, (Çevrimiçi), <http://www.stateproperty.gov.az/?/az/content/189/>, 2.06.2008

2.4.5.3. Ekonomik İstikrar Arayışları

Azerbaycan IMF ve Dünya Bankası'yla birlikte yürüttüğü mali disiplinin sağlanmasına, milli gelirin azalmasının önlenmesine, yatırım ve üretim artışının sağlanmasına, bütçe ve dış ticaret açıklarının önlenmesine yönelik istikrar programları 1990'lı yılların ortasında ekonomik buhranı hafifletmişti. Azerbaycan hükümetinin ülke ekonomisinin durumuna yönelik 1995-96 yılında hazırladığı rapora göre ilk kez 1996 yılında GSMH'daki azalma önlenmişti, ekonomi %1.3 değerinde büyüme kaydetmişti. Bütçe açıkları %13'ten %4'e inmiş ve açıkların kapatılmasına yönelik Merkez Bankası tarafından para basımı yasal olarak durdurulmuştur. Enflasyon %25'ten %0.5'e düşmüş, ülkenin milli para birimi olan manat dolar karşısında değer kazanmış, dış ticaret hacmi önceki yıllara %23'e artış göstermiştir.¹⁴⁷ Bu olumlu gidişattan sonra da geçiş sürecini ve ekonomik reformları hızlandırmak amacıyla yeni programlar uygulamaya koyulmuş, maliye ve yatırımlar konusunda düzenlemeler yapılmıştır. Azerbaycan'da ekonomik istikrarın sağlanması yolundaki çalışmalara IMF, Dünya Bankı, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası gibi kuruluşlar da mali destek sağlamışlar.¹⁴⁸

Yeni sisteme geçme çalışmaları kapsamında istikrarlı bir maliye politikalarının belirlenmesi ve uygulanması da önemli konulardan birini oluşturmaktadır. Azerbaycan'da Bütçe Sistemi Hakkında Kanun, Aralık 1992'de kabul edilmiş ve bu yönde çalışmalara başlatılmıştır. Sosyal ve ekonomik harcamaların karşılanması, yerel organlara mali desteğin sağlanması devlet bütçesinin temel görevleri olarak belirlenmiştir.

Devlet bütçesinin gelirlerini vergiler oluşturmaktadır. Azerbaycan'da en önemli vergi türlerini katma değer vergisi, gümrük vergisi, toprak vergisi, aksizler vs. teşkil etmektedir. Bütçe giderlerini ise savunma, sosyal güvenlik, eğitim ve devlet bütçesinden maliyeleşen kuruluşlar oluşturmaktadır.

Azerbaycan'da bağımsızlığın hemen ardından yatırım politikalarına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Yabancı sermayenin ülkeye girişini sağlamak

¹⁴⁷ Hasan Selçuk, **a.g.e.**, s.26

¹⁴⁸ Küreselleşme Sürecinde Kafkasya ve Orta Asya:Ekonomi ve Uluslar arası İlişkiler Kongresi Materyalleri, Elçin Süleymanov, "Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan'ın Uluslararası Finans Kuruluşlarıyla İşbirliği", Bakü 2-5 Mayıs, s. 53

amacıyla yatırım faaliyetini ve yabancı sermayeni güvence altına alan yasal düzenlemeler getirilmiştir.

3. BÖLÜM. BAĞIMSIZ AZERBAIJAN: KÜRESELLEŞMENİN TALEPLERİ

3.1. Dış Politika Yönelimleri: Küresel ve Bölgesel Kurumlarla İşbirliği

Sovyetler döneminde diğer birlik ülkeleri gibi Azerbaycan'ın da hiçbir dış politikası mevcut değildi. SSCB çatısı altında birleşen bütün ülkelerin dış politika mekanizması KP Genel Merkezinden yürütülüyordu. Fakat SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bu mekanizma tamamen çökerek yerini yeni ilişkilere bıraktı.

Uluslararası sistemin bağımsız aktörleri arasına katılan Azerbaycan'ın dış politika öncelikleri, dünya ekonomisine eklemlenmek, batıyla iyi ilişkiler kurmak ve geliştirmek, uluslararası topluma entegre olmak vs. gibi konulara yöneltildi. Bu gibi meseleler bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycanlı politikacılar ve siyaset bilimcilerinin önüne mühim vazifeler koymuştu. Örneğin, devlet olmanın mühim koşullarından biri olan devletlerarası ilişkilere katılabilme ve dış dünyayla bağlantıların yürütülebilmesi için iyi bir dış politikanın belirlenmesi ve dış politika mekanizmasının teşkili; diplomatik kadro, deneyim ve bilgi eksikliği sorununun giderilmesi için yeni yöneticilerin uluslararası siyasette eğitilmesi; Rus faktörünün baskıcı iç ve dış etkisinden kurtulup uluslararası ilişkilerini serbestçe kendi çıkarlarına göre belirleyebilme gibi konular üzerine ciddi tartışmalar başlatılmıştı.¹⁴⁹

Azerbaycan, dış politikasını milli güvenliğinin ve genel devlet politikasının güvencesi olarak belirlemeli ve uluslararası sistemde tüm ülkelerle karşılıklı ve güvenilir işbirliğine hazır olduğunu göstermeli, aynı zamanda ülkenin liberal, demokratik, laik ve hukuk devletine geçerek sivil toplum oluşturma yolundaki çabaları, yeni durumu ve pozisyonu hakkında doğru değerlendirme yapıp dünya kamuoyuna ulaştırabilmesi gerekiyordu.

Ülkenin dış politikasında dikkatli olmasını gerektiren en önemli faktör jeopolitik önemi ve sahip olduğu doğal kaynaklarından dolayı ortaya çıkan genel durumdur. Azerbaycan, büyük ülkelerin ilgilerinin kesiştiği bir bölgede yerleşmesi

¹⁴⁹ Mehdiyev, a.g.e., s. 214

nedeniyle kendi çıkarlarının yanı sıra diğer ülkelerin de çıkarlarını göz önünde bulundurarak dikkatli bir dengeleme politikası izlemeliydi.

Yukarıda sayılan bütün hususlarda öncelik milli çıkarlara dayanıyordu. Aslında doğal olarak bir ülkenin dış ilişkileri kendi milli çıkarları çerçevesinde yürütülmelidir. Bunun arzulandığı şekilde gerçekleştirilmesiyse dış politikanın başarısına bağlıdır. Fakat biraz önce vurguladığımız gibi, Azerbaycan bağımsızlığının ilk yıllarında diplomatik kadro ve deneyim eksikliği nedeniyle ülke dış politikasının başarısından pek fazla söz etmek mümkün değil.

İlk cumhurbaşkanı A. Mütellibov iktidarı (1991-1992), Rusya'ya siyasi bağımlılığı karakterize eden ve tek yönlü politikanın izlendiği bir dönemi kapsamaktadır. O, 21 Aralık 1991'de Alma Ata Deklarasyonunu imzalayarak Azerbaycan'ın BDT'ye üyeliğine onay vermekle bunu bir daha ispatlamış oldu. Fakat bu üyelik Mütellibov'un iktidarından sonraki E.Elçibey yönetimi süresince parlamentoda kabul görmemiş ve Azerbaycan'ın BDT'ye üyeliği gerçekleşmemiştir.¹⁵⁰

Elçibey döneminde (1992-1993) Rusya'dan tam kopma ve Türkiye öncelikli bir dış politikanın temeli koyulmuştur. Güney komşu İran'ı, hem iktidar partisi, hem yeni ortaya çıkan siyasi parti liderlerinin sık sık kullandığı "Vahit Azerbaycan" ifadesi tedirgin etmiş¹⁵¹ ve bu ülkenin de Azerbaycan'a karşı cephe almasına neden olmuştur. Böylece bölgede oldukça yalnızlaşan ve milli güvenliği tehlike altında olan Azerbaycan, kendi güvenliğini garantiye almak amacıyla Türkiye'yle güvenlik anlaşması imzalama girişiminde bulunmuştur. Fakat Ankara'nın bu konuyla ilgili mesafeli davranması sonucunda anlaşma imzalanmamıştır. Türkiye'nin bu tutumu ve aynı zamanda Ermenilerle çeşitli kanallardan temaslarını sürdürmesi Azeriler tarafından büyük hayal kırıklığıyla karşılanmıştır. Bazı Türk yazarlar bu hayal kırıklığının, Türkiye'nin yetersizliğinden

¹⁵⁰ Shirin Akiner, **Anne Aldis, The Caspian: Politics, Energy and Security**, Routledge 2004, s. 160

¹⁵¹ 1828 yılında Azerbaycan Çarlık Rusya'sı ve İran arasında kuzey ve güney olarak ikiye bölünmüştür. Kuzey Azerbaycan, Çarlık'tan sonra, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920), Azerbaycan SSCB (1920-1991) ve Azerbaycan Cumhuriyeti (1991-) dönemlerini yaşarken, Güney Azerbaycan 1828'den günümüze İran'a bağlı olarak kalmaktadır. Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra, "Bütün Azerbaycan" uğruna yapılan her adım İran'ın rahatsızlığına neden olmuştur. Hatta H.Aliyev tarafından ilan edilmiş, 31 Aralık Dünya Azerbaycanlılarının Birliği Günü'nü İranlılar kendi arazi bütünlüğüne, dolayısıyla uluslararası hukuka aykırı olarak görmekteler.

çok Azeri tarafının beklentilerinin gereğinden fazla olduğundan dolayı yaşandığını belirtmişler.

H.Aliyev dönemi Azerbaycan'da daha mantıklı bir dış politikanın başlangıcını ifade etmektedir. O, Rusya'ya rağmen bölgede var olmanın imkansızlığından hareketle iktidara gelişinin hemen ardından bu ülkeyle ılımlı ilişkiler kurmaya başlamıştır. Rusya'ya konusundaki endişelerin İran için de geçerli olması nedeniyle İran'a da bakış değişmiş ve normal bir komşuluk politikası çerçevesinde ilişkiler başlatılmıştır. H.Aliyev, Azerbaycan'ın dış ilişkilerinde daha gerçekçi ve pragmatik politika izleyerek önceliğin Türkiye olması şartıyla bütün bölge ülkeleriyle, aynı zamanda ABD ve gelişmiş Avrupa ülkeleriyle iyi ilişkilerin kurulmasından yana olmuştur.¹⁵²

1990'lı yılların ortalarına kadar SSCB'nin dağılmasına rağmen devam eden Rusya'ya siyasi bağımlılıktan kopuş, dünya ülkeleriyle ilişkilerin belirli bir stratejik hedefe ulaştırılması, Azerbaycan'ın gerçek milli çıkarlarının kavranılması, Karabağ sorununun Azerbaycan'ın arazi bütünlüğü çerçevesinde çözülmesine yönelik girişimler, ülke kaynaklarının işletilmesi amacıyla uluslararası kuruluşlarla işbirliği vs. Azerbaycan'ın dış politikasını karakterize eden başlıca konulardır.

3.1.1. Azerbaycan-BM İlişkileri

Azerbaycan'ın BM ile işbirliği 1992 yılından itibaren başlamıştır. Bu işbirliği çerçevesinde, uluslararası kamuoyunun dikkatini Ermenistan-Azerbaycan savaşına çekerek barışın sağlanması Azerbaycan-BM ilişkilerinin temel konusu olmuştur. Karabağ savaşının beşinci yılında Azerbaycan topraklarının %20'sinin işgali gerçekleşmiş, bir milyondan fazla Azeri kendi toraklarında mülteci durumuna düşmüş ve Ermeniler tarafından aşırı derecede insancıl hukuk ihlalleri gerçekleştirilmiştir. Bu durum üzerine 30 Nisan 1993 yılında BM Güvenlik Konseyi Ermenistan-Azerbaycan savaşına dair 822 No'lu karar kabul etmiştir. Bu karar Azerbaycan arazi bütünlüğünü onaylayarak savaşın derhal durdurulması ve

¹⁵² Azer Musayev, "H.Aliyev İktidarı Döneminde Azerbaycan'ın Dış Politikası: Dengeli Dış Politikanın Torik ve Pratik Esasları", Salahlı, **a.g.e.**, s.55

Ermenilerin işgal edilmiş Azerbaycan topraklarını terk etmesini hükmetmiştir.¹⁵³ Bunun dışında Güvenlik Konseyi'nde aynı yılda aynı amaçla üç karar (853, 874, 884 No'lu kararlar¹⁵⁴) daha kabul edilmiş, fakat ateşkes (Mayıs, 1994) dışında hiçbir hükmü yerine getirilmemiştir.

Savaş zamanı ülkede insancıl durumun aşırı derecede kötüye gitmesi üzerine BM Genel Kurulu, 20 Aralık 1993'te Azerbaycan'da kaçıklara olağanüstü uluslararası yardımın gösterilmesi hakkında yeni karar kabul etmiştir.¹⁵⁵ Bundan başka BM Genel Sekreteri ve Güvenlik Konseyi Başkanı, Azerbaycan'ın arazi bütünlüğünü destekleyen beyanatlar vermiş ve bu konuda AGİT Minsk Grubu'yla birlikte faaliyette bulunmuşlar. Fakat ateşkesten on dört yıl geçmesine rağmen bu konuda hiçbir gelişme elde edilmemiştir.

Azerbaycan BM'nin Kalkınma Programı, Çocuk Fonu, Kaçkınlar Üzere Yüksel Komiserliği, Kadınlar Fonu, Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilatı vs. gibi bir sıra kurumlarıyla işbirliği içerisinde çalışmaktadır.¹⁵⁶

3.1.2. AGİT'le İşbirliği

Avrupa'da barışın korunmasına ve ülkeler arası işbirliğinin geliştirilmesine hizmet eden ve dünyanın önde giden kurumlarında biri olan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'yla ilişkiler 1 Ocak 1992 yılından başladı. Ermenistan ve Azerbaycan'ın üyeliği aynı yılda gerçekleştirilmiştir. Üyeliğin hemen ardından AGİT temsilcileri bölgeye gönderilmiş ve bölgedeki durum tespit edilmiş, Şubat, 1992'de Prag düzenlenen toplantıda Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu onaylanmış ve Mart ayında Minsk'te barış üzerine yeni bir toplantı gerçekleştirileceğine karar verilmiştir. Toplantı zamanı Azerbaycan, Türkiye, Ermenistan, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Almanya, İtalya, Belarusya, İsveç ve ABD'nin oluşturduğu Minsk Grubu barışın sağlanması ve Karabağ'ın statüsüyle ilgilenecekti.¹⁵⁷

¹⁵³ Michael P. Croissant, **The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications**, Greenwood Publishing Group, 1998, s. 88-89

¹⁵⁴ "UN-Azerbaijan Relations", (Çevrimiçi), <http://www.un.int/azerbaijan/un.php>, 23.06.2008

¹⁵⁵ UN General Assembly, "Emergency international assistance to refugees and displaced persons in Azerbaijan", (Çevrimiçi), <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r14.htm>, 30.06.2008

¹⁵⁶ Azerbaycan Dış İşler Bakanlığı, "BM ve Azerbaycan", (Çevrimiçi), http://www.mfa.gov.az/index.php?option=com_content&task=view&id=594&Itemid=1, 7.07.2008

¹⁵⁷ Christopher, Jemera, *Azerbaijan: Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh*, Human Rights Watch, 1994, s. 81

Karabağ sorununun adaletle çözülmesi, Azerbaycan'ın arazi bütünlüğünün korunması umuduyla H.Aliyev, AGİT'le işbirliğine büyük önem veriyordu. Teşkilat, bölgede barışın ve istikrarın sağlanmasına yönelik bir takım girişimlerde bulundu ama bu, maalesef 1994 yılının Mayıs'ında, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki savaşın durdurulmasına yönelik ateşkes anlaşmasının imzalanmasıyla sınırlı kaldı.

1996 yılı, AGİT'in Lizbon toplantısında Azerbaycan yönetimi, ülkenin arazi bütünlüğünün korunmasıyla bağlı bir kararın kabulüne muvaffak olmuştur. Benzeri kararlar sonraki yıllarda da alınmış ama uygulanamamıştır.

2002 yılının Ekiminde Minsk üyelerini Bakü'de kabul eden Azerbaycan yönetimi, Karabağ sorununun barışçıl yönden çözülmesine dair bir görev üstlenen uluslararası kuruluşların çabalarının olumlu sonuç vermediğini bildirerek sorunun barışla çözüleceğine olan inancın Azerbaycan kamuoyunda giderek etkisini yitirdiğini bildirmiştir.¹⁵⁸ Fakat AGİT Minsk Grubu üyelerinin aslında kendi çıkarları peşinde olması, Koçaryan'ın izlediği politika vs. gibi sebepler Karabağ sorunun günümüze kadar devam etmesine neden olmuştur.

3.1.3. NATO'yla İlişkiler: BİO Programı

SSCB'nin dağılmasından sonra, Post-Sovyet ülkeleri ile ilişkiler ve dolayısıyla bu ülkeleri kontrol altında tutmak istemi Rusya dış politikasının temel hedeflerinden biriydi. İzlenen bu siyasetin Azerbaycan için oluşturduğu tehdit netti. Bunun için Azerbaycan, batı ülkelerinin askeri siyasi ittifakı olan, hem de bu ülkeler için mühim kararların alındığı bir örgüt olan NATO ile iyi ilişkilerin kurulmasına yönelik adımlar atmaktaydı.

1990'lı yılların ortalarından itibaren NATO ile ilişkilerde yeni safhalar açılmıştır. O dönemde izlenen politikanın temelinde, ilk olarak NATO'nun ilgisini çekmek, NATO'nun Karabağ sorununun çözümünde aktif katılımını sağlamak, bölgede güvenlik sisteminin oluşturulması zamanı Azerbaycan'ın yerinin ve rolünün kabul edilmesi vs. duruyordu. Bu bağlamda, Ocak, 1994 yılında Brüksel'de üye ülkelerin devlet başkanlarının toplantısında ABD'nin teşebbüsüyle kabul edilen Barış

¹⁵⁸ Şenol Kantarcı, "Karabağ Sorunu Diplomasi İle Çözülemez: Askeri Müdahale Şart", (Çevrimiçi), <http://www.turksam.org/tr/yazdir216.html> , 12.07. 2008

İçin Ortaklık (BİO) programı, ülkemize bir takım imkanlar sunmaktaydı. Mayıs, 1994'te Brüksel'de resmi ziyarette olan cumhurbaşkanı H.Aliyev, Azerbaycan'ın durumu, özellikle de Karabağ Savaşı ve onun sonuçları hakkında konuşarak NATO ile işbirliğine ilgili olduğunu ve BİO programını desteklediğini bildirmiştir.¹⁵⁹ Bundan sonra BİO programı “çerçeve dokümanı” imzalanmış ve “sunum belgesi” için çalışmalara başlanmıştır. Silahlı kuvvetler üzerinde demokratik kontrol, askeri bütçe, milli savunmanın programlaştırılması, askeri meselelerde şeffaflığın teminatı vs. hakkında bilgi içeren bu belge bir yıl içerisinde hazırlanıp 1995 yılı 23 Nisanda Brüksel'de H.Aliyev tarafından Javier Solana'ya sunulmuştur. Bununla, Azerbaycan NATO ile işbirliğini genişlendirmek imkanı elde etmiş oldu.

1997'de Madrid Zirvesi öncesi bölgedeki durumla tanışlık amacıyla bölgeye resmi ziyarette bulunan H.Solana, basın toplantısında ziyaretinin amacı hakkında konuşurken Azerbaycan'la BİO programı çerçevesinde ilişkilerin devam edeceğini söyleyerek bu ilişkilerin daha da derinleşmesine olumlu tavrını bildirmiştir. Belki bu yüzden ki 8-10 Temmuz 1997 yılında düzenlenen Madrid Zirvesinde Rusya, Dış İşleri Bakanı yardımcısı, Ermenistan, Dış İşleri Bakanı seviyesinde temsil olunurken, Azerbaycan'ın temsili cumhurbaşkanlığı seviyesinde gerçekleştirilmiştir. H.Aliyev, Madrid'de Azerbaycan toprakların %20'sinin hala işgal altında olduğunu, bir milyondan fazla insanın kendi topraklarını terk ettiğini ve kaçkın kamplarına yerleştiklerini tekrardan bildirmiş ve Azerbaycan'ın BİO programına aktif olarak katıldığını ve bu programın bölgede barış ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunacağına umut ettiğini bildirmiştir.¹⁶⁰

Mayıs, 1999'da Bakü'de NATO çerçevesinde Atlantika siyaseti üzerine Danışma Grubu'nun toplantısı işe başladı. İki günlük müzakerelerde, Avrupa-Atlantika bölgesinde tehlikesizliğin teminatı, işbirliğinin, ortaklığın daha da derinleşmesi, krizlerin çözümü yolları, örgütün yeni stratejik planları ve teşebbüslerinin yönünde fikir mübadelesi gerçekleştirilmiştir.

¹⁵⁹ “Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Brüksel'de yapılan NATO zirvesinde konuşması, 4 Mayıs 1994”, (Çevrimiçi),

<http://aliyevheritage.org/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=2249&n=000001&g=>, 22.07. 2008

¹⁶⁰ “Speech of the President of the Republic of Azerbaijan, Mr. Heydar Aliyev”, (çevrimiçi),

<http://www.nato.int/docu/speech/1997/s970709d.htm>, 29.07 2008

Azerbaycan'da NATO tedbirlerinin artması ilişkilerin daha da iyileştiğinden haber vermektedir.

3.1.4. Azerbaycan Avrupa Birliği İlişkileri

Azerbaycan'ın AB ile diplomatik ilişkileri Şubat, 1993 yılından itibaren gerçekleştirildi. İlk olarak bu ilişkiler ekonomik alanları kapsayarak ülkeye bir takım insani amaçlı yardımların gönderilmesi ile tamamlanıyordu. Yılın sonlarına doğru Avrupa Birliği'nin geçmiş Sovyet ülkelerine yardım programı çerçevesinde ülkeye 68 milyon ECU değerinde kredinin ayrılması, bir çok problemlerin çözümünde etkili ola bilmişti. Bu yardımlar sonraki yıllarda da devam etmiştir. Örneğin, 1995 yılının Ekim ayında Bakü'de Avrupa Topluluğu ile imzalanan karşılıklı anlaşmaya göre, kaçkınlar ve az gelirli aileler için 129 bin ton tahılın ayrılacağı planlanmış, fakat sonraki görüşmeler zamanı bu rakam 170 bin tona yükseltilmiştir. Bu yardımın realize olunması hesabına elde edilecek gelirle Ortaklık Fonu yaratılacaktı. Aynı yılın Kasım ayında taraflar toplanarak fonun yaratılması, bütçesi, işletilmesi hakkında karar kabul etti. Fon, esasen tarım sektörünün geliştirilmesi için oluşturulmuştu.

AB ile ilişkiler giderek siyasi, sosyal, kültürel hayatın bütün alanlarını kapsamıştır. Zamanla çok taraflı ilişkilerin hukuki altyapısı formalaşmağa başladı. 1996 yılında H.Aliyev'in Avrupa'ya ziyareti zamanı, Azerbaycan ile AB arasında Ortaklık ve İşbirliği hakkında anlaşma imzalandı. Anlaşma taraflar arasında politik ilişkilerin sağlanması, Azerbaycan'da demokrasinin güçlendirilmesi, piyasa ekonomisine geçiş, ekonomik büyüme, eğitim, ticaret, sosyal, kültürel vs. alanlarda işbirliğini hedeflemekteydi.¹⁶¹

AB ile imzalanmış anlaşmalar Azerbaycan'ın Avrupa'ya entegrasyon sürecini hızlandırmaktaydı. Bu anlaşmaları imzalamakla ülke serbest piyasa ekonomisinin oluşturulması, insan hakları ve milli azlıklarını hukuklarına saygıyla yanaşılması meselelerinin ulus üstü düzeyde kontrolünü AB organlarına devretmiş,

¹⁶¹ “Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Azerbaycan Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği arasında Ortaklık ve İşbirliği sözleşmesinin imza töreninde yaptığı konuşma (22 Nisan 1996, Lüksemburg) belgesine ilişkin tarihi vesika.”, (çevrimiçi), <http://aliyevheritage.org/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0453&n=000006&g=>, 29.07.2008

karşılığındaysa Azerbaycan'a karşı her hangi bir ayırıcı muameleyi içeren kanunun kabul olunmayacağına dair Avrupa güvencesi almıştı.

Azerbaycan'la AB ilişkileri günden güne güçlenmekteydi. 1998 yılının Haziran'ında AB Parlamentosu'nun Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dan sorumlu temsilcilerini kabul eden H. Aliyev, AB'in Azerbaycan'a olduğu kadar, Azerbaycan'ın da AB'ye gerekliliğine dikkat çekerek işbirliğinin daha da derinleşmesinin her iki taraf için mühim olacağını vurgulamıştı. Aynı zamanda AB'nin TRASECA programı çerçevesinde Tarihi İpek Yolu'nun onarımı ile bağlı uluslararası konferans düzenlenmesinin öneminden konuşmuştu. Böylece, 7-8 Eylül, 1998 yılında Bakü'de, İpek Yolu ile bağlı ilk uluslararası konferans düzenlendi. 9 ülke başçısı, 13 uluslararası kuruluş ve 32 ülke temsilcisinin katılımıyla gerçekleştirilen konferans, Avrupa-Kafkas-Asya Ulaşım Koridoru hakkında çok taraflı anlaşma ve Bakü Beyannamesi'nin kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁶² Anlaşmaya göre Azerbaycan Dış İşler Bakanlığı anlaşmanın depozitoru tayin edilmiş ve Bakü'de, TRASECA Hükümetlerarası Komisyonu'nun Daimi Temsilciliği oluşturulmuştur.

Azerbaycan'ın bu projeye katılımı büyük stratejik önem oluşturmakla, ülkenin uluslararası ulaşım ağının bir parçası olması ve Avrupa'nın yanı sıra dünya ekonomisine açılması yönünde de büyük imkanlar sunmaktadır.

3.1.5. Avrupa Konseyi'yle İşbirliği

Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi ile işbirliği bağımsızlığının ilk yıllarından başlamıştır. 1992 yılı 24 Ocak'ta Azerbaycan Parlamentosu "özel davetli misafir" statüsü almak için Avrupa Konseyi Parlamento Meclisi'ne baş vurmuş, olumlu sonuca ulaşamamıştır. Fakat 1994 yılında AKPM'de kabul edilen Reddermann Raporu'na göre Azerbaycan'ın da Avrupa sınırları içerisinde yer aldığı kabul edilmiş ve AKPM'ne özel davetlilik istemi yönünde olumlu süreç başlatılmıştır.¹⁶³ H. Aliyev'in girişimiyle 2 Haziran 1996 yılındaki başvuruya cevap olarak, aynı yılın 28 Haziranında AKPM, Azerbaycan'a özel davetli statüsünün verilmesi hakkında karar

¹⁶² "Azerbaycan Cumhuriyetinin TRASECA Projesine Katılımı", (çevrimiçi), http://www.mfa.gov.az/az/foreign_policy/inter_affairs/econom/regional/11.shtml , 30.07.2008

¹⁶³ "Azerbaycan Cumhuriyeti", (çevrimiçi), <http://www.dedekorkut.net/content/view/42/120/>, 3.08.2008

kabul etmiştir. Azerbaycan'ın AK ile işbirliği çerçevesinde en önde duran meseleler insan hakları, eğitim, spor, gençlik, çevre gibi bir çok alanlardı. Azerbaycan, demokratik ve sivil toplum kuruculuğu ve bunların Avrupa değerleriyle gerçekleştirilmesi, çok partili sistemin oluşturulması, insan haklarının korunması, din ve vicdan özgürlüğüne saygı, bağımsız yargı organlarının kurulması vs. gibi mühim görevler üstlenmişti.¹⁶⁴

Aliyev, 13 Temmuz 1996'da Azerbaycan'ın AK'ne tam üyeliyi için mektup yazarak başvuruda bulunmuştur. Bundan sonra bir çok reformlara gidilmiş, özellikle insan haklarına dikkat verilmiştir.¹⁶⁵ 1998 yılının Şubat'ında ölüm hükmü ve Ağustos'undaysa medya üzerinden sansür kaldırılmış, 1999 yılı 10 Aralıkta AK'nin 50. yıl dönümüyle bağlı geniş çaplı af imzalamıştır.

23-25 Mart 2000'de Azerbaycan Millet Meclisi, tam üyelikten sonra yerine getireceği ödevlerin listesini AK'na göndermiştir. Aynı yılın Temmuzunda AKPM'de Azerbaycan'ın tam üyeliği hakkındaki oylama 1'e karşı 120 oyla kabul edilmiştir.

Bölgede Ermenilerin Karabağ iddialarından doğan savaş ve istikrarsızlık, AK'ne giden yolu zaman zaman tıkamasına rağmen Azerbaycan mücadeleye devam etti. Günümüzde Azerbaycan ve AK arasındaki işbirliği, ülkenin geleceği açısından iyimser düşünmeğe imkan vermektedir.

3.1.6. Geçmiş Sovyet Ülkeleriyle Yeni İlişkiler: BDT, GUUAM

Mevcut ulusal veya ulus ötesi sorunların kolektif çözümüne yönelik politika bağlamında Azerbaycan, bir çok kurumlarda yer almaktadır. Bunlardan biri, SSCB'nin dağılmasının ardından eski Sovyet ülkelerini yeniden bir araya getirmek amacıyla kurulmuş BDT'dir. Azerbaycan'ın bu kuruma üyeliği kimi zaman, BDT'ni Rusya'ya bağımlılığın devamı olarak düşünenler tarafından ciddi eleştirilere maruz kaldı, kimi zaman da bu üyeliğin aslında daha mantıklı olduğu ve pozitif sonuçlar doğuracağı düşünüldü. Fakat gerçek şu ki Azerbaycan'ın topluluk içerisindeki çok az ülkelerle ilişkilerinin iyi olduğunu söyleye biliriz.

¹⁶⁴ Şöhret Mustafayev, "Azerbaycan'ın Uluslararası Sistemde Yeri ve Rolü", **Haydar Aliyev ve Bağımsız Azerbaycan Gençliği**, Haz. Mubariz Gurbanlı, Bakü, Qapp-Poliqraf, 2003, s. 82-86

¹⁶⁵ Azerbaycan Dış İşler Bakanlığı, "AGİT ve Azerbaycan", (Çevrimiçi), http://www.mfa.gov.az/index.php?option=com_content&task=view&id=598&Itemid=1, 6.08.2008

BDT kurulduktan sonra üye ülkeler arasında bazı anlaşmalar imzalanmaya ve formlar oluşturulmaya başlandı. Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Ermenistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın girişimiyle 1992 yılında Ortak Güvenlik Anlaşması imzalandı. Bir süre sonra bu ülkeleri Azerbaycan ve Gürcistan izledi. Fakat bu anlaşmanın aslında hiçbir güvenlik özelliği taşınamaması, 1999 yılında bazı ülkelerin anlaşmadan çekilmesiyle sonuçlandı. Bu ülkeler içerisinde Azerbaycan da vardı.

BDT ülkeleri çerçevesinde bir diğer yapılanma, politik işbirliği amacıyla 1997 yılında Strasburg'da Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova (1999 yılında Özbekistan'ın da katılımıyla üye ülkelerin sayısı beşe yükseldi) gibi ülkelerin bir araya gelerek oluşturduğu GUUAM'dır.¹⁶⁶ Politik, ekonomik ve askeri danışmanlık formu olan GUUAM'ın temel hedefi üye ülkeler çerçevesinde işbirliğinin güçlendirilmesi; savaş durumlarının barış yoluyla çözülmesinde, ulusal aynı zamanda küresel tehditlere ve etnik sorunlara karşı mücadelede işbirliği sağlamak, NATO, BM vs gibi bir çok uluslararası kurumların küresel amaçlı programlarının gerçekleştirilmesinde yer almak ve diğer karşılıklı çıkar konularında ortak politika yürütmektir.¹⁶⁷

GUUAM ülkelerini bir araya getiren bir sıra ortak özellikler vardır. Bunlardan biri Moskova'nın BDT içerisinde devam eden kontrolünden kurtulmaya yönelikti. Bu ülkeler serbest olarak milli çıkarlarını en üst düzeyde karşılaya bilmek için bir araya gelip ortak dış politika üretmek ve uygulamak niyetindeydiler. Ayrıca bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren devam eden milli güvenlik konusundaki endişelerin giderilmesi için birlikte mücadelenin daha etkili olabileceğine inanmaktaydılar. Hem üye ülkeler jeopolitik açıdan önemli bölgede yerleşmekte. Bu avantaj, bulundukları arazilerden maksimum faydalana bilmeleri için ülkelerin bir araya gelmesini zaruri kılmıştır. Avrupa-Kafkasya-Asya ulaşım koridorunun ve enerji nakliyatı güzergahlarının geliştirilmesi, Hazar denizinin enerji kaynaklarını dünya pazarlarına çıkarılmasının kolaylaştırılması gibi konular GUUAM'ın önünde

¹⁶⁶ Gennadii Illarionovich Chufirin, *The Security of the Caspian Sea Region*, Oxford University Press, 2001, s. 113

¹⁶⁷ "The GUUAM Group: History and Principles", (Çevrimiçi), <http://www.guuam.org/general/browse.html>, 12.08.2008

duran temel konulardır. Ama bütün bu bahsedilenlere rağmen henüz GUUAM'ın hedefine ulaşmış ve güçlü bir kurum olduğundan bahsetmek çok erken.

3.2. Uluslararası Petrol Piyasasında Yeni Aktör: Azerbaycan ve Bölgesel Dengeler

Küreselleşen dünyada günden güne artan enerji talebi, stratejik politikaların geliştirilmesini ve şekillendirilmesini zaruri kılmaktadır. Bu bağlamda Hazar havzası ülkelerinin bütün çabaları, enerji rezervlerini dünya pazarlarına taşıyacak güvenli hatların oluşturulmasına ve enerji kaynaklarının işletilmesi için uluslararası şirketlerle sağlam işbirliğinin kurulmasına odaklanmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve eski Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlık kazanmasıyla Hazar denizinin enerji kaynakları yabancı üreticilere ve dünya pazarlarına açılmıştır. Bu zengin doğal yataklar her ne kadar SSCB döneminde önemli kaynaklar olarak devrede olsalar da, Sovyetlerin dağılmasının ardından batılı büyük petrol şirketlerinin bölgeye odaklanan ilgisiyle daha fazla tartışılmaya ve milyarlarca dolarlık geliştirme ve taşıma yatırımlarını cezp etmeye başlamıştır.

Rusya, SSCB'nin dağılmasına rağmen hem denizin hukuki statüsünün belirlenmesinde, hem de enerji yataklarının kullanımı konusunda bölgedeki etkinliğini ve kontrolünü korumaya çalışıyordu. Zamanla Hazar havzası ülkeleri denizin statüsü konusunda ılımlı pozisyona geçmeyi başarsalar sorun hala tam çözümüne kavuşturulmamıştır.¹⁶⁸ Taraflar bu tartışmalı sorunun ortak çözümü için görüş birliği sağlama çabasındalar. Rusya'nın bölgedeki hakimiyetini korumaya yönelik girişimleri ise bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren devam ettirildi. Asıl amaç enerji naklinin mümkün olduğunca Rusya üzerinden dünya piyasasına ulaştırılmasıydı.

1990'lı yılların ortalarından sonraki yıllar, Rusya Devlet Enerji Bakanlığının da desteğiyle bölgeye girebilme ve daha fazla etkili olabilme gayretine girmiş Rus petrol şirketlerinin Hazarda gerçekleştirilen projelere katılımının arttığı bir dönemdir. Fakat bütün bu etkinliklere rağmen Hazar petrolü naklinin sadece

¹⁶⁸ Mehdiyev, a.g.e., s. 254-256

Rusya üzerinden gerçekleştirilmesi mümkün olmamıştır. Rusya'nın bölge ülkelerinin alternatif yollar arayışına girmesini kesinlikle onaylamamasına rağmen Azerbaycan kendi petrolünü Türkiye üzerinden geçirerek batı pazarlarına çıkarmayı başarmıştır.¹⁶⁹

Hazar havzası doğal kaynakları bölge ülkelerine kazandıracak ekonomik gelişmişliğin ve siyasi bağımsızlığın yanı sıra Gürcistan ve Türkiye gibi bu kaynaklardan yoksun ülkelere de taşıma güzergahı olarak geçiş vergisi elde etme ve jeopolitik önem gibi bir sıra avantajlar sunmaktadır. Ayrıca, güzergah ülke olarak sağlanacak ekonomik, sosyal kazanımlar ve istihdam ile bölgesel kalkınma da canlandırılmış olmaktadır.

3.2.1. Tarihi Perspektiften Azerbaycan Petrolü

Azerbaycan petrolünün uluslararası önemi XIX. yüzyılın ortalarından fark edilmeye başlamıştır. 1873 yılında ceviz ağaçları ve odunu için Bakü'ye sefer eden Nobel Kardeşleri, ceviz ağacı yerine petrol keşfetti. Transkafyasya projesine küçük bir petrol yatırımıyla devam eden Robert ve Ludvig Nobel'ler, önce bu işin geleceğine çok da inanmıyordular. Fakat kardeşleri Alfred'den aldıkları telgraf onların düşüncesini tamamen değiştirdi. Alfred Nobel, Paris borsasında büyük tartışmaların yaşandığını ve bu tartışmaların odak noktasını Bakü petrolünün oluşturduğunu, aynı zamanda Paris, Londra, Vyana, Frankfurt-Mainz bankalarının başkanlığını yapan Rothschildler'in adamlarını Bakü'ye göndererek buradaki en önemli alanları ele geçirmeye hazırlandıklarını yazıyor, ayrıca derhal işe girişmelerini öneriyordu. Bu durum üzerine harekete geçen Ludvig Nobel, yeni teknolojinin uygulanmasına ihtiyaç görerek gerekli yatırımlara başladı.¹⁷⁰ Başarılı çalışmalar sonucunda Nobel Kardeşler, dünyada bir ilki gerçekleştirdi: dünyanın ilk petrol tankerleri Hazar denizinden hareket ederek batıya doğru yol aldı.¹⁷¹

Bakü petrolü diğer batılı yatırımcıların da dikkatini çekti. Rothschildler, Shell, Rockefeller gibi ünlü işadamları Bakü'ye akın ederek önemli alanlarda

¹⁶⁹ Zbigniew, Paige, **Russia and the Commonwealth of Independent States: Documents, Data, and Analysis**, M.E. Sharpe, 1997, s. 188

¹⁷⁰ Nesrin Sarıahmetoğlu Karagür, **Petrolün Sihirli Dünyası: Bakü**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık 2007, s. 98

¹⁷¹ Shirin, Anne, **a.g.e.**, s. 127

çalıştılar. Fakat 1920 yılında Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'ı işgal etmesiyle şirketler ülkeyi terk etti ve Azerbaycan dünya petrol sahnesinden çekildi.

1980'li yılların sonundan itibaren Bakü, batılı petrol şirketlerinin tekrar ilgi odağına dönüşmüştü. SSCB'nin dağılması bu süreci daha da hızlandırdı ve Azerbaycan bir petrol ülkesi olarak yeniden dünya sahnesine çıktı. Petrol, ülke için bağımsızlığını korumak, ulusal ve uluslararası güvenliğini sağlamak, yabancı yatırımcıları celp etmek, sağlam temellere dayalı bir piyasa ekonomisi ve demokratik sistem kurmak için bir umut ışığıydı.

3.2.2. Yeni Petrol Politikası: BTC Projesi

Azerbaycan'ın petrol siyasetinin temeli 1991 yılında Hazarın kendine ait hissesinden çıkarılacak petrolün tam sahipliği statüsünü kazanmasıyla koyuldu. Bu tarihten itibaren karbohidrojen yataklarının işletilmesi için yabancı şirketlerin daveti konusunda çalışmalar başlatıldı. Asrın Anlaşması bu çabaların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Eylül 1994'te Azerbaycan ve on bir uluslararası şirketin katılımıyla Azeri, Çırak ve Güneşli yataklarının işletilmesine yönelik kontrat imzalandı.¹⁷² Hazar'ın Azerbaycan sektöründeki petrol yataklarının birlikte işletilmesine yönelik olan bu anlaşma Asrın Anlaşması olarak tarihe geçti.¹⁷³

Önceleri Azerbaycan petrolü, Rusya arazisinden geçen Bakü-Novorosiysk ve Bakü-Supsa petrol boru hatlarıyla dünya pazarlarına ulaştırılıyordu. Fakat anlaşma kapsamındaki yataklarda bulunan petrolün batıya yetiştirilmesi için iki hattın yetersizliği, üçüncü petrol boru hattının gerekliliğini gündeme getirmiştir. Bu yüzden de Kasım, 1999'da İstanbul'da Azerbaycan, Gürcistan, Türkmenistan, Kazakistan ve ABD cumhurbaşkanlarının katılımıyla Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) esas petrol boru ihraç hattının yapılması konusunda anlaşma imzalanmıştır. Azerbaycan ve Gürcistan parlamentosunun Mayıs, 2000'de anlaşmayı onaylamasının ardından aynı yılın Haziran'ında da Türkiye parlamentosu tarafından onaylandı. Bununla anlaşmanın hukuki süreci tamamlanmış oldu.

¹⁷² Boris, Richard, Gaël, **The Economics and Politics of Oil in the Caspian Basin: The Redistribution of Oil Revenues in Azerbaijan and Central Asia**, Routledge, 2008, s. 133

¹⁷³ "Azerbaycan'ın Petrol Stratejisi", (Çevrimiçi), <http://socar.az/oilstrategy-az.html>, 23.08.2008

Projeye katılan yerli ve yabancı şirketler, 1 Ağustos, 2002’de boru hattının inşaatını gerçekleştirmek amacıyla BTC Co şirketini kurmuşlar. Katılımcı şirketlerin bu projedeki pay dağılımı aşağıdaki gibidir:¹⁷⁴

Tablo VII. Katılımcı şirketlerin pay dağılımı

Şirketler	Hisseler (%)
SOCAR	25.00
BP	30.10
CHEVRON	8.90
STATOIL	8.71
TPAO	6.53
ENI	5.00
TOTAL	5.00
ITOCHU	3.40
INPEX	2.50
CONOCOPHILLIPS	2.50
AMERADA HESS	2.36

Azerbaycan tarafı proje finansmanının %25’ni üstlenmiş, hattın Türkiye kesiminin finansmanı iste katılımcı şirketler tarafından karşılanmıştır.

Bakü-Supsa ve Bakü-Novorosiysk petrol boru hatlarının taşımacılık kapasitesinin BTC’den beş kat az olması yeni ve esas boru hattının öneminin gittikçe artacağından haber vermektedir. Şunu belirtmek gerekir ki Gürcistan’ın geçiş vergisi olarak alacağı fiyatların Rusya’ya oranla daha düşük olması, ayrıca Bakü-Novorosiysk boru hattıyla taşınan Azerbaycan petrolünün daha düşük kalitede olan yurlas petrolüyle karıştırılmasından dolayı düşük fiyatla satışa çıkarılması ve Bakü-Novorosiysk hattının güvenlik sorunun hala çözülmüş olmaması BTC’nin önemini bir daha arttırmaktadır. Bu özellikleriyle birlikte Azerbaycan petrolünü dünya pazarlarına taşıyan BTC petrol boru hattı, Türkiye için de büyük önem arz etmektedir. Yıllık elli milyon ton taşıma kapasitesine sahip BTC’den sağlanacak dolaylı gelirler dışında, hattın ülkeden geçişi ve işletmecilik hizmetleri bedeli olarak, sadece ilk on beş yılın sonunda elde olunacak gelirin iki yüz milyon dolara ulaşacağı

¹⁷⁴ Bakü-Tiblisi-Ceyhan HPBH Proje Direktörlüğü, “Kronoloji”, (Çevrimiçi), <http://www.btc.com.tr/proje.html>, 29.08.2008

beklenmektedir.¹⁷⁵ Ayrıca bu projeden sağlanacak gelirin, yıllık otuz beş milyon tonluk taşıma kapasitesine sahip Irak-Türkiye Petrol Boru Hattı'ndan elde olunan gelirin üzerinde olacağı anlaşılmaktadır.¹⁷⁶

BTC hattı tarihi kültürel bağlara sahip olan Türkiye ile Azerbaycan'ı ekonomik açıdan da birleştirmiş ve Azerbaycan'ın Rusya'ya siyasi bağımlılığını azalmıştır.¹⁷⁷ Bundan başka hat, geçtiği ülkelerin bölgedeki jeopolitik ve stratejik önemini arttırmakla birlikte Asya ve Avrupa arasında bir bağ kurarak, batı ülkelerinin de büyük önem verdiği Doğu-Batı Enerji Koridoru'nu oluşturmaktadır.

3.3. Azerbaycan'da Devletin Yapılanması

Bağımsızlığın ardından Azerbaycan'da çağdaş koşullara ayak uydurmak ve demokratik bir ülke olarak diğer ülkelerle eşit koşullarla hareket etmek için bir çok alanlarda reformlar başlatılmıştır. Bu çalışmaların başında devletin örgütlenmesi meseleleri gelmekteydi. Sovyetler döneminde devletin yapısı aşağıdan yukarıya kademe kademe delege sistemi şeklindeki yerel meclislere dayandırılmaktaydı. Köy meclislerini halk seçiyor, onların delegesi ikinci kademe olan volost (kırsal bucak) meclislerini, volost meclis delegeleri ilçe meclislerini, ilçe meclis delegeleri ise kent meclis delegeleriyle birlikte il meclislerini oluşturuyordu. Azerbaycan SSC'de toplam meclislerin sayısı bin iki yüz doksan dördtü.¹⁷⁸

Bağımsızlıktan sonraki dönemde eski yapının değiştirilmesine, merkezi yönetimin görev ve yetkilerinin paylaşımına ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesine yönelik çalışmalara öncelik verilmiştir. Fakat ülkede totaliter rejimin etkisinden kurtulmak bir türlü mümkün olmamıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan belirsizlikler, merkezi idarenin taşra teşkilatlarıyla yerel yönetim organlarının görev ve yetki sınırlarının net olarak belirlenememesine yol açmıştır. Aynı zamanda yerelleşme politikaları, görev başında kalmış eski bürokratların sürekli direnişleriyle karşılaşmıştır.

¹⁷⁵ Bakü-Tiblisi-Ceyhan HPBH Proje Direktörlüğü, **a.g.e.**, <http://www.btc.com.tr/proje.html>, 30.08.2008

¹⁷⁶ BOTAŞ, "Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı", (Çevrimiçi), <http://www.botas.gov.tr/faliyetler/irak.asp>, 03.09.2008

¹⁷⁷ Graham E. Fuller, **The New Turkish Republic: Turkey as a Pivotal State in the Muslim World**, US Institute of Peace Press, 2007, s. 135

¹⁷⁸ Turgay Ergun, Karşılaştırmalı Kanu Yönetimi, TODAİE KYUP Ders Notu, Ankara, 1994, s. 76

3.3.1. Devletin Temel Organları

Başkanlık sistemi özelliklerini taşıyan Azerbaycan Anayasasına göre kuvvetler ayırımı yasama, yürütme ve yargı yetkisi olarak belirlenmiş, bu yetkilerin kullanımı sırasıyla Milli Meclis, Cumhurbaşkanı ve bağımsız mahkemelere aittir.

Halk oylamasıyla seçilen ve görev süresi beş yıl olan Milli Meclis, yüz yirmi beş milletvekilinden oluşmaktadır. Meclise yasa önerme hakkı cumhurbaşkanına, millet vekillerine, Anayasa Mahkemesine ve Yüksek Mahkemeye aittir.¹⁷⁹ Beş yılda bir ve her Kasım ayının ilk haftasında gerçekleştirilen seçimleri anayasal kurum olan Merkezi Seçim Komisyonu (MSK) düzenlemektedir.

On sekiz üyenin oluşturduğu MSK kadrosu parlamentoda temsil olunan altı üye iktidar partisinden, altı üye muhalefet partisinden ve altı üye de cumhurbaşkanı tarafından önerilen adaylardan (dört iktidar, iki muhalefet kadrolarının ileri sürdüğü tarafsız adaylar) oluşturulmaktadır. MSK, Milli Meclis seçimleri ile birlikte cumhurbaşkanlığı seçimlerini, belediye seçimlerini ve referandumları düzenlemektedir.¹⁸⁰

Milli Meclis seçimleri zamanı adaylar parti listelerinden gösterilir. Her parti, elli bin seçmen imzasıyla birlikte yirmi beş adaydan oluşan liste hazırlayıp başvuruda bulunur ve MSK'nın incelemesinden sonra seçimlere katılma hakkı kazanır veya başvurusu reddediliyor.

Anayasa, cumhurbaşkanına geniş yetkiler vermiştir. Böyle ki Milli Meclis ve yargı organlarının yetkileri kapsamına dahil edilmeyen bütün yetkilerin yürütülmesi için cumhurbaşkanı yetkili kılınmıştır.

Anayasal çerçevede belirlenmiş olan diğer güç strüktürü yargıdır ve bu yetkiyi yalnızca yargı organları yerine getirmektedir. Azerbaycan'da yargı organları Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve diğer mahkemelerdir. Cumhuriyet Başsavcısı, Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Mahkeme üyeleri Cumhurbaşkanının önerisi ve Milli Meclisin onayı ile atanır ve görevden alınır. Bağımsızlık ve dokunulmazlıkları olan hakemler, Anayasaya ve diğer yasalara uymakla yükümlüdürler.

¹⁷⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, m. 96

¹⁸⁰ MSK, "Faaliyetler ve Yetkiler", (Çevrimiçi), <http://www.cec.gov.az/az/msk/idare/fealiyat.htm>, 03.09.2008

Anayasa Mahkemesi, Cumhurbaşkanının, Milli Meclisin, Yüksek Mahkemenin, Bakanlar Kurulunun, Cumhuriyet Savcılığının, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclisi ve Merkezi yürütme organlarının karar ve işlemlerini denetlemekte, ayrıca siyasi partilerin, STK'ların kapatılması, yürütme ve yasama makamları arasındaki yetki dağılımıyla ilgili sorunların çözülmesi ve devletler arası anlaşmaların Anayasaya uygunluğunun denetlenmesi gibi yetkileri kullanmaktadır.

3.3.1.1. Merkezi Yönetimin Genel Yapısı

Azerbaycan'da genel yönetim, devletin temel görevlerini yürütmekte olup merkezi ve yerel örgütlenmelerden oluşmaktadır. Merkezi yönetimi Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar Kurulu, Bakanlıklar ve İcra Hakimliği temsil etmektedir. Azerbaycan'da on sekiz bakanlık ve on dokuz merkezi devlet komitesi faaliyet göstermektedir. Bundan başka merkezi yönetim kamu hizmetlerinin gereklerine göre taşrada örgütlenerek ülke çapında yayılmıştır. Taşra kuruluşları şehir, rayon (il), kasaba ve köylerde örgütlenmiştir. Şehir ve rayon icra başkanları Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Bu sistemin görünüşü Azerbaycan'da merkeziyetçi yapının ağırlığını hala sürdürdüğünü ifade etmektedir.

Üst düzey bir icra organı olan Bakanlar Kurulu, Başbakan ve yardımcıları, bakanlar ve icra hakimliği organları başkanlarından oluşmaktadır. Bakanlar Kurulunun işini Cumhurbaşkanı belirler. Bu kurumun görev ve yetkileri kapsamın devlet bütçesi tasarısının hazırlanması, devlet bütçesinin uygulanması, ekonomi programlarının yürütülmesi, maliye ve para politikalarının belirlenmesi ve uygulanması ve Cumhurbaşkanı tarafından verilen görevlerin yerine getirilmesi vs. gibi konular dahil olmaktadır. Bakanlar Kurulunun toplantılarına Başbakan rehberlik etmektedir.¹⁸¹

Anayasaya göre yeni seçilmiş Cumhurbaşkanı görevine başladığı gün Bakanlar Kurulu istifasını sunar. Cumhurbaşkanı, kendi görevine başladıktan sonra bir ay veya Bakanlar Kurulunun istifasından iki hafta geç olmama koşuluyla yeni Başbakan adayı önerisini Milli Meclise sunar. Meclis bir haftadan geç olmayarak

¹⁸¹ 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, madde 117

karar vermekle yükümlüdür. Eğer bu kural bozulursa veya Cumhurbaşkanının aday önerisi üç kere reddedilirse o zaman Cumhurbaşkanı Milli Meclisin onayına gerek kalmadan Başbakanı atar.¹⁸² Başbakanın görevi süresince suçüstü yakalanmadığı taktide tüm hallerde dokunulmazlık hukuku vardır. Başbakanın temel görevi bakanlıklar arasında eşgüdüm sağlamaktır.

Bakanlıklar Cumhurbaşkanının önerisi ve Milli Meclisin onayı ile kurulmaktadır. Her bakanlığın başında bir siyasi yönetici olarak bakan bulunmaktadır. Bakanlar, Cumhurbaşkanı tarafından atanır veya görevden alınır, yetkileri temsil ettiği bakanlığın görevi alanına giren yetkileri kullanmaktır. Bakanlar kendi çalışmalarını devlet bütçesinden ayrılan ödenekler çerçevesinde sürdürmektedir.

3.3.2.Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesine Yönelik Çalışmalar

Küreselleşmenin yaydığı demokratikleşme ve liberalleşme hareketleri, yerel birimlerin etkinliğini arttırmıştır. Bu ilkeleri benimsemiş ülkelerde kamu hizmetlerinin sunulmasında yerel yönetimlerin merkezi yönetimlerden fazla rol üstlendiği görülmektedir. Yerel yönetimler, kendilerini en çok ilgilendiren konularda hizmet üretmek amacıyla kurulan organlar olup yerel topluluklarca seçilerek göreve getirilen, yasalarla belirlenmiş, görevlere ve yetkilere özel gelirlere, bütçeye ve personele sahip, merkezi yönetimle olan ilişkilerinde yönetsel özerklikten yararlanan kamu tüzel kişileridir.¹⁸³ Yerel yönetim kuruluşları üstlendikleri kamu hizmetlerinin yürütülüşünde, merkezi yönetime göre etkililik ve verimliliği daha üst düzeyde gerçekleştirebilen kuruluşlar olarak değerlendirilmektedir.

Azerbaycan dünyada cereyan eden bu gelişmelerin dışında kalmamaya çalışmış ve bağımsızlığının hemen ardından yerelleşme reformları başlatmıştır. Ülkede desentralizasyon çalışmaları subsidiarite ilkeleri çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Bu ilke, hizmetlerin halka en yakın ve uygun organlar tarafından sunulmasını teklif eder.¹⁸⁴ Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler

¹⁸² 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, madde 118

¹⁸³ Küreselleşme Sürecinde Kafkasya ve Orta Asya:Ekonomi ve Uluslar arası İlişkiler Kongresi Materyalleri, Musa, Cemal, Eyüp, “Küreselleşme Sürecinde Yerel Yönetimleri Etkileyen Faktörler”, s.439

¹⁸⁴ Vidadi, Azer, **Devlet ve Belediye Maliyesinin Problemleri**, Tehsil 2006, s. 27

Kongresi'nin önerisine esasen bu ilke, diğer geçmiş sovyet ülkeleri gibi Azerbaycan'da da yerel yönetim mekanizmasının oluşturulmasında mühüm araca dönüşmüştür.

Ülke idari açıdan Türkiye'deki illere karşılık olan rayonlara ayrılmış ve bu bölgelerin sınırları geçmiş Sovyetler Birliği tarafından belirlenmiştir. Birlik döneminde rayonlarda yönetimin esas organını, işçi ve köylülerin temsil ettiği Halk Deputatları Sovyeti adıyla bilinen meclisler oluşturmaktaydı. Fakat esas iktidar KP'na ve onun yerli kurumlarına aitti.

1 Haziran 1991 yılındaki kararnameye esasen merkezi yönetimin yerli organları olan icra hakimliği makamı oluşturulmuş ve yerel yürütme yetkileri bu organa devredilmiştir. Bu yetkileri cumhurbaşkanı tarafından atanan icra başçıları kullanmakta ve kendi yetkileri çerçevesinde tarım, maliye, hukuk, eğitim, sosyal ve insani yardım, sağlık, ulaştırma vs. gibi çeşitli kamusal hizmetler sunmaktadır.

1995 Anayasasıyla ise Halk Deputatları Sovyeti'ne son verilerek belediyeler kurulmuştur. Ülkede belediye olmakla tek türlü yerel yönetim modeli mevcuttur. Sonraki yıllarda Azerbaycan'da yerel yönetimler hakkında çok sayıda kanun kabul edilmiştir ve ülke genelinde desentralizasyon çalışmaları güçlendirilmiştir. Sovyetlere has merkezden yönetim modelinin terkedilmesiyle genel yönetim merkez ve yerel birimler arasında bölüştürülmüştür. Anayasanın kabulünden sonra iki kez, 1999 ve 2004 yılında belediye seçimleri gerçekleştirilmiştir. 2004 seçimlerinden sonra belediyelerin sayısı artarak 2.735'e ulaşmıştır.¹⁸⁵

Azerbaycan'da belediyelerle ilgilenen Cumhurbaşkanlığında şube, Milli Mecliste daimi komisyon, Adalet Bakanlığına bağlı merkez, sivil toplum örgütleri, Belediyelerin Milli ve Bölgesel Assosasiyaları vs. gibi kurumların faaliyeti mevcuttur.

¹⁸⁵ Eldar Aslanov, "Merkezi ve Yerel Yönetim İlişkileri: Pratik ve Teori", (Çevrimiçi), http://www.municipality.az/?category=2&altname=Mirkizi__yerli_idarietmi_mhnasibitliri_ticrhbi_vniziriyyi__012007_, 11.09.2009

3.3.3. Merkezi ve Yerel Yönetim İlişkileri

Yerelleşme reformlarının ilk aşamalarından merkezi yönetim ve onun yerli organlarıyla yerel yönetim ilişkileri, görev ve yetki dağılımı en çok üzerinde durulan konu olmuştur. Azerbaycan bu çerçevede dünya tecrübelerinden yararlanmaya çalışmıştır.

Merkezi ve yerel yönetim ilişkileri devlet yapılarına ve çeşitli sebeplere göre farklılık arz etmektedir. Örneğin üniter ve federal yapı veya politik, ekonomik ve etnik meseleler dolayısıyla zaman zaman yetki paylaşımı konusunda rasyonellik bozulmaktadır. Bu, kendisini bazen her hangi bir hizmetin yerel düzeyde gerçekleştirilmesine karar verilmesi ve sonradan yerelden alınıp merkeze ötürülmesi veya tersine gibi durumların ortaya çıkmasıyla göstermektedir.

Dünya tecrübesinde merkezi ve yerel yönetim arasında görev ve yetki dağılımının genel, özel ve karmaşık olarak üç temel prensibi mevcuttur.¹⁸⁶ Bunlardan genel ilke, yerel yönetimin anayasa ve diğer kanunlarla açık bir şekilde yasak getirilmiş, kendi yetkileri dışında olan veya her hangi bir kurum ve iyerarşinin görevi kapsamına girmeyen yerli halkın ihtiyaçlarını ödeyen bir görevi üstlenmesi anlamına gelmektedir. Bu model Fransa, İtalya, Bulgaristan, Polonya vs. gibi ülkelerde uygulanmaktadır.

Merkezi ve yerel yönetim ilişkilerindeki özel ilke, yerellerin görev ve yetkilerini yasal çerçevede belirler, yani yasal olarak her hangi bir yetki alınmadan yürütme imkansızdır. Yerel yönetimler merkeze bağımlıdır ve merkezin belirlediği görev ve yetkileri yürüte biliyor. Bu model Uels ve İngiltere’de uygulanmaktadır.

En son olarak karmaşık ilke, yerel yönetimlerin yasal olarak belirlenmiş görev ve yetkilerinin liste şeklinde sıralanmasını önögörerek listede yer alan hizmetlerin icrasını hükmetmekle birlikte bazı hizmetlerin de sunulmasında yerel yönetimlere bağımsızlık tanınmaktadır.

Dünya ülkeleri yerelleşme çalışmalarında yukarıda belirlenmiş olan ilkeler doğrultusunda genel görev ve yetkilerin paylaşımını gerçekleştirmiştir. Bu süreçte başarılı olmuş yöntemlere sonraki uygulamada geniş yer verilmiştir.

¹⁸⁶ Eldar Aslanov, a.g.e.,

Sovyet tarihi boyunca sadece merkezden yönetilen Azerbaycan, bağımsızlığını elde etdikten sonra başlattığı yerelleşme reformlarında dünya tecrübesinden yararlanmaya çalışmıştır. Ülkede genel yetki paylaşımı ve merkez-yerel ilişkileri karmaşık ilke özelliklerini taşımaktadır. Diğer ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan'da da merkezi ve yerel yönetim ilişkileri politik, ideolojik ve ekonomik konjoktüre uygun olarak belirlenmiştir.

3.3.3.1 Merkezi ve Yerel Yönetim İlişkilerinin Modelleştirilmesi

Merkez ve yerel yönetim ilişkileri dünya çapında bir çok bilimsel araştırmalara konu olmuş, çeşitli görüşler ve modeller önerilmiştir. Bunlardan en fazla üzerinde durulanlar temsilcilik, ortaklık, vekalet vs. gibi modellerdir.¹⁸⁷ Temsilcilik teorisi yerel yönetimleri merkezin temsilcisi olarak kabul etmekte, ortaklık ise merkezle eşit haklara sahip olan yerel yönetim modelini önermektedir. Her iki yaklaşım merkez ve yerel yönetim ilişkilerini daha açık izah eden geleneksel bakış açılarıdır.

Temsilcilik teorisine göre, yerel yönetimler milli devlet hizmetlerinin yerel düzeyde icrasını gerçekleştiren kurumlardır, dolayısıyla merkezin yerli temsilcileridir. Genelde her iki kurum arasındaki ilişki yetkilerin esas sahibi ve temsilci ilişkisidir. Aslında söz konusu bakış açısının temeli XIX. yüzyıla dayanmaktadır. İngiliz bilim adamı E.Chadwick'e göre kamusal hizmetler yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilmeli ve mutlaka merkezin kontrolü altında tutulmalıdır. Bu çerçevede yerel birimler merkezin temsilcisi olmaktan başka bir şey değil. Merkezci olan taraftaşlık ilkesi tarihi süreçte değişime uğramış, yerel yönetimlerin merkeze bağlı olması ama bazı konularda serbest davranması gerektiği ileri sürülmüştür. Ortaklık anlayışına göre ise yerel birimler bağımsız olup, merkezle ilişkisi eşit taraflar arasındaki ilişkiye benzemektedir. Bu görüş, yerel yönetimleri merkezden ayrı olarak kabul etmekte, bağımsız ve yerli düzeyde hizmetler sunan kurumlar olarak görmektedir.

Yukarıda bahsi geçen her iki teori pratikte geniş uygulama alanı bulmuş ama sınırları net olarak çizilmemiştir. Merkezi ve yerel yönetim ilişkilerinin hangi

¹⁸⁷ Eldar Aslanov, a.g.e.,

modele dayandığı veya dayanması gerektiği konuları hala tartışılmaktadır. Merkezi yönetimler temsilcilik, yerel yönetimler ise ortaklık modeli için mücadele veriyorlar. Bu konuda küreselleşmenin yaydığı demokratikleşme ilkeleri yerel yönetimlerin şansını arttırmaktadır.

Azerbaycan, çağdaş dünyanın gelişen koşullarına ayak uydurma açısından yerel yönetimlerin bağımsız faaliyetine anayasal güvence vermiş ve çok sayıda yasalar kabul etmiş olsa da tarihi miras, bu yasaların işlerliği açısından zorluklar ortaya çıkarmaktadır.¹⁸⁸ Yıllardır egemen olan merkeziyetçi anlayış terkedilmiş olmasına rağmen etkililiğini sürdürmektedir.¹⁸⁹

3.3.3.2. Merkeziyetçi Anlayıştan Kaynaklanan Sorunlar

Azerbaycan'da genel yönetim merkeziyetçi bir anlayış sergilemektedir. Birçok yetkiler merkez veya onun ülke çapında yayılmış kurumları tarafından yürütülmekte ve yerel birimlere oldukça az yetki devredilmiştir. Kamu hizmetlerinin büyük kısmı başkentten planlanmakta ve yürütülmektedir. İdari ve mali alanda kendini gösteren aşırı merkeziyetçilik bürokrasinin elini güçlendirmiş ve yerel teşebbüslerin gücünü kırmıştır. Kamusal hizmette aşırı yüklenen başkent merkezi kurumları etkisiz ve verimsiz hale gelmiştir. Bu kurumların faaliyeti, taşradaki organlardan gelen yazılara cevap ve onlara çeşitli talimatlar vermekle geçmektedir.

Azerbaycan'da yerel yönetimleri ve demokrasiyi geliştirmek adına bir çok olumlu adımlar atılmasına rağmen henüz belirgin bir sonuç elde edildiği görülmemektedir. Azerbaycan demokrasisinde sürekli eleştiri konusu olan eksikliklerin günümüze kadar çözülememesinin asıl nedeni eski merkeziyetçi anlayışını varlığını hala sürdürmesidir. Görevine devam eden eski bürokratlar alt kademelere yetki ve kaynak devrine yönelik olumsuz bir tavır sergilemekte ve bu konuda oldukça temkinli davranmaktadır.

Azerbaycan'da tarihsel bir miras olan bu yapının kolaylıkla değiştirilmesi mümkün görülmemektedir. Ancak küreselleşme süreci ve onun yerelleşme eğilimleri bütün dünyada olduğu gibi Azerbaycan'da da yerelleşme reformlarını kaçınılmaz

¹⁸⁸ “Belediye ve Medya”, (Çevrimiçi), <http://www.belediye.org/index.php?type=h&con=meqale1>

¹⁸⁹ Mürteza Hasanoğlu, “Azərbaycan Cumhuriyetinde Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Çabaları”, **Sayıştay Dergisi**, Nisan-Haziran 2008, Sayı 69, s. 87

kılmıştır. Bu bağlamda Anayasa, yerel yönetimlere önemli açılımlar sağlamıştır. Fakat yerel yönetimlerin işlevsel bir yapıya sahip olması, daha uzun zaman alacağına benzemektedir. Günümüzde, Azerbaycan’da yerel yönetimlerin etkin olmaması nedeniyle ülkede demokrasinin yeterince gelişmediğine yönelik fikirleri gündeme getirmektedir. Fakat kademe kademe gerçekleştirilen yerel yönetim reformları ve merkezin yeniden yapılandırılması çalışmaları, Azerbaycan’da yerinden yönetimin ve demokrasinin geleceğine yönelik iyimser düşünmeğe esas vermektedir.

Yetki paylaşımında eski bürokratların cimri davranış biçimlerine son verilmesi, yerel yönetim anlayışının topluma yeterince aşılması, bu alanda dünya deneyiminden yararlanılması vs. gibi konular Azerbaycan’ın bu gün için geçerli olan yerleşme politikasında en fazla ihtiyaç duyulan meselelerdir.

3.4. Ekonomik Reformlar

Bağımsızlığın ardından Azerbaycan yeni ekonomik sisteme geçerek kendini küreselleşmenin taleplerine uyarlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda piyasa mekanizmasını düzene koyan, ekonomik çeşitlilik ve özel mülkiyet temeline dayalı ekonomik sistemin kurulmasına yönelik çalışmalar başlatılmış, fakat 1990’ların başındaki mevcut durum nedeniyle süreç ağır ve yavaş ilerlemiştir.¹⁹⁰

Önceki bölümde de vurgulandığı gibi Azerbaycan’da yeni ekonomik sistemin hukuki temeli 1990’lı yılların ortalarında koyulmuş ve 1995 Anayasa’sıyla ülkenin ekonomik hayatında yeni bir sayfa açmıştır. Yeni sistemin oluşturulması amacıyla sayısız yasalar kabul edilmiştir. Bunların arasında en önemli yeri özel mülkiyet, yerleşme, dış ticaret, yatırım, finans kurumları, vergi ve hukuki kurumlar hakkındaki yasalar oluşturmaktadır. Bu yasaların uygulanması, ekonomik ilişkilerin liberalleşmesinde ve sosyal hayatın devlet tarafından kontrolünün azalmasında önemli rol oynadı. Azerbaycan’da gerçekleştirilen ekonomik reformlar özellikle Dünya Bankası, İMF, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası vs. gibi uluslararası finans kurumlarının katılımı ve yardımıyla gerçekleştirilmiştir.¹⁹¹

¹⁹⁰ Akiner, Aldis, **a.g.e.**, s. 126

¹⁹¹ Küreselleşme Sürecinde Kafkasya ve Orta Asya: Ekonomik ve Uluslararası İlişkiler Kongresi, Elçin Süleymanov, “Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan’ın Uluslararası Maliye Kurumlarıyla İşbirliği”, 2-5 Mayıs 2007, s. 53

Azerbaycan ekonomisi genelde petrol sanayisine bağımlı olsa da reformlar sadece bu alanla sınırlı kalmayıp çeşitli sektörlerde gerçekleştiriliyordu. Tarım alanındaki reformların ilk aşamasında halka bir milyon üzerinde hektar toprak alanı dağıtılmış, tarım ürünlerinin üretimiyle ilgilenen kişilerin belli bir süreyle vergiden muaf tutulması gerçekleştirilmiştir. Günümüzde tarım alanlarının %99'98'i özel, %0.02'si ise devlet mülkiyetine dahildir.¹⁹² Devletin tarım politikası, ilgili alanların ihtisaslaşmış ve özel yapısını oluşturmaya, kendi kaynaklarını kullanmaya eğilimli olarak ekonominin bu kısmının piyasa ortamında çalışması için en yüksek düzeyde adaptasyonunu sağlamaya yönelmiş ve bunun için uygun ekonomik şartlar hazırlanmıştır.

Yeni reformlar kapsamında finans sektöründe de önemli değişimler gerçekleştirilmiştir. Öncelikle ülkede iki aşamalı sistem, Merkez Bankası ve Ticari Bankalar sistemi oluşturulmuştur. Hükümet, ticari bankaların verimliliğinin artırılması ve yeniden yapılandırılması için bir takım politikalar hayata geçirmiştir.

Çok katlı döviz kuru sistemi kaldırılarak piyasa ilişkilerine dayalı tek yönlü döviz kuru sistemi oluşturulmuştur. Milli para birimi olan manatın dövize dönüştürülebilmesi veya tersine konusundaki bütün sınırlamalar kaldırılmıştır. Başlangıçta aşırı derecede yükselen enflasyonun önlenmesi amacıyla bir takım tedbirler alınmıştır.¹⁹³ Dengeyi koruma adına atılan adımlar manatın durumunu sağlamlaştırmayı başarmıştır. Piyasadaki denge, sermaye akını için uygun bir ortam sağlamıştır. Günümüzde yabancı sermayenin Azerbaycan'a yönlendirilmesi hızlı bir tempoyla devam etmektedir. 2000-2003 yılları arasında ülkeye dahil olan yabancı sermaye 7,5 milyar doları geçmiştir. Azerbaycan için bu miktar, ülke nüfusu da dikkate alınırsa eski Sovyet cumhuriyetleri arasında en iyi göstergedir.

Ülkenin kalkınmasının önündeki en önemli ve aşılması zor problemlerden biri bütçenin oluşturulması ve onun yürütülmesi sırasında ortaya çıkan sorunların giderilebilmesidir. Ekonomik politikaların mühim hedeflerinden biri devlet bütçesindeki sağlık ve eğitime, düşük gelirli ailelere parasal yardım oranlarının yıldan yıla dengeli ve düzenli biçimde artırılmasıdır. Bu, devletle birey arasında yeni

¹⁹² "Tarım Sektörü", (Çevrimiçi),

http://www.azerbaijan.az/_Economy/_Agriculture/_agriculture_a.html, 6.09.2008

¹⁹³ Bartłomiej Kaminski, **Economic Transition in Russia and the New States of Eurasia: Economic Transition in Russia and the New States of Eurasia**, M.E. Sharpe, 1996, s. 28-29

ilişkilerin kurulduğu yeni bir ekonomik döneme geçildiğini ortaya koymaktadır. Bu politikalar gerçekleştirilirken bütçe açığının yükselmemesine dikkat edilmektedir. 1990'lı yılların başında bütçe açığı %7-10 oranındaydıysa, yılın sonlarına %1-2'ye kadar gerilemiştir. 2004 yılında devlet bütçesinde 1,4 milyar dolarlık gelir ve 1,5 milyar dolarlık da gider olduğu tespit edilmiştir.

Ülkede bütçenin verimli kullanılması amacıyla hazinedarlık sistemi oluşturulmuştur. Bütçe sisteminde başlatılmış olan reformların ana prensibi vergi sisteminin düzenlenmesine yönelik olmuştur. 1998 yılından başlayarak vergi yükü üreticiden tüketiciye yönlendirilmiş, genel olarak vergiler indirilmiş, bazı vergi türleri kaldırılmış, KDV %28'den %18'e indirilmiştir.¹⁹⁴ 1 Ocak 2001 tarihli Vergi Mecellesi'nin yürürlüğe girmesiyle vergi sayısı önemli derecede azalmıştır. Bu yasa, 2009 yılına kadar tarım üretimiyle ilgilenen kişilerin, toprak vergisi dışında bütün vergilerden muaf tutulmasını öngörmektedir.

Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasının temel yönelimleri, halkın hayat düzeyini insan ve doğal kaynaklarını mümkün olan en yüksek oranda kullanarak yükseltmek, ekonomide köklü değişikliklerle sosyo-ekonomik süreçlerin yönetimini daha da geliştirerek dünyaya entegrasyonunu sağlamak istikametinde gelişmektedir.

Sosyal politika ekonomik reformların genel gidişatıyla bağlantılı olarak gerçekleştirilmektedir. Bununla beraber ekonomik oluşumların sosyal yönünün kuvvetlendirilmesi, sosyal alanda uygunsuzluk ve dengesizliğin ortaya çıkmasının engellemesi güncel bir problem olarak devam etmektedir.

Ekonomik politikanın gerçekleştirilmesinde üretimin farklı türlerine sermayenin yönlendirilmesi, halkın alım gücünün yükseltilmesi ve yabancı devletlere olan borçların yeniden düzenlenmesi önemli rol oynamaktadır. Bu yönelimler verimli bir ekonomi politikasının hayata geçirilmesine yardımcı olmaktadır.

Ekonomik stratejinin temel esaslarını halkın tercihi ile oluşan milli ekonomi şekli ve onun küresel üretimdeki yerini belirleyen düşünce ve görüşler oluşturmaktadır. Bu düşünceler piyasa ekonomisinin özgün mekanizmalarıyla da benzerlik içindedir. Azerbaycan ekonomisi sermaye birikimi ve bilimsel gelişmelerin bağlı olduğu farklı katmanların ilk kaynağı olmuştur.

¹⁹⁴ Azerbaycan Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, "Azerbaycan'da Sermaye Ortamı", (Çevrimiçi), <http://www.economy.gov.az/>, 16.09.2008

Üretim ve insan kaynaklarının yeniden yapılandırılması yoluyla piyasada ciddi gelişmeler sağlanmıştır. Bu stratejinin uygulanması, geleceğe yönelik üretimin farklı alanlarında gelişimin mümkün olduğu inancını artırmıştır. Son yıllarda Azerbaycan ekonomisinin elde ettiği ilerlemeler; petrol ve doğal gaz üretimi temposunun yükselmesi, Devlet Petrol Fonu'nun üretim ve tarım sektörlerinin gelişiminde daha aktif hale getirilmesi, ülkenin ekonomik stratejisinin verimliliğinin bir göstergesidir. Son yıllarda yapılan çalışmalarla ülke bütçesine önemli ek mali kaynaklar sağlanmış ve bütçe açığının kapatılması yönünde başarı elde edilmiştir.

Ekonomik çalışmalar çerçevesinde halkın alım gücünün yükseltilmesine de özellikle dikkat verilmiştir. 1996-2003 yılları arasında yapılan reformlarla devlet çalışanlarının aylık maaşlarına ortalama %62, emekli maaşlarına ise ortalama %53 zam yapılmıştır. 1990-1996 yılları arasında halkın gelir düzeyinde gözlenen yaklaşık üç kat azalma 1996'da 2005 yılları arasında tam tersine üç kat artmıştır. Buna paralel olarak 2000 yılında topraklarından çıkarılmış kaçkınlara verilen parasal yardımlar da artırılmıştır.

Yeni ekonomik ilişkilerin oluşturulması süreci beraberinde, devletin ekonomiyi kontrol etmesi istikametinde köklü değişiklikler getirmiştir. Son yıllarda bu alanda bir çok çalışmalar hayata geçirilmiştir. Yirmiden fazla devlet şirketi kapatılmış, birkaç bakanlık ve komitenin ekonomik faaliyetine son verilmiş veya yalnız siyasi konularda çalışmalarını sürdürmeleri sağlanmıştır. Ekonominin idare edilmesinde piyasa ekonomisi sistemine denk bir sistem oluşturulmuştur.¹⁹⁵

Milli ekonominin farklı sınıfları içinde orta tabakanın güçlendirilmesi için son yıllarda küçük ve orta ölçekli işletmeciliğe verilen önem arttırılmıştır. Orta tabakanın ekonomik yönden güçlü bir pozisyon kazanması ise sivil toplum oluşumunda önemli ve temel şartlardan biridir. Bu oluşum devletle özel sektör arasındaki karşılıklı anlaşma yoluyla gerçekleştirilmektedir. Günümüzde yürürlükte olan ekonomik kalkınma programları ve milli ekonominin geliştirilmesi yolunda atılan önemli adımlar, ayrıca bürokratik engellerin kaldırılması çabaları ve yeniden bürokratikleşmeye karşı alınan tedbirler göz önünde bulundurulduğunda, küçük ve orta ölçekli işletmecilik için uygun bir ortamın teşkil edildiği söylene bilir.

¹⁹⁵ "Azerbaycan Ekonomisi", (Çevrimiçi), http://www.gateway.az/cgi-bin/cl2_gw/browse.cgi?lang=az&topic=000c04, 22.09.2008

Bu tür işletmelerin milli ekonominin oluşmasında ve gelişmesinde önemli rol oynadıklarını söylemek lazım. Tarım üretiminin %99'u, ulaşım hizmetlerinin %57,1'i, yolcu taşımacılığının %84,5'i, iletişim ve diğer iletişim hizmetlerinin %75,8'i, dış ticaret faaliyetlerinin %59,1'i özel sektörün payına düşmektedir.¹⁹⁶

Küçük ve orta işletmelerin kalkınması için İşletmeciliğe Milli Yardım Fonu, İşletmecilik Kalkınma Ajansı vs. kurumlar oluşturulmuştur. Bu kurumlar küçük ve orta işletmelerin faaliyetlerini desteklemek amacıyla kurulmuştur. Devletin ekonomik hedefleri arasında özel işletmelerin desteklenmesi ve kalkındırılması programları önemli yer tutmaktadır.

2005 verilerine göre özel sektörün GSMH'daki payı %73,3, sanayi üretimindeki yeri %53,4 ve ticaretteki payı ise %98 oranına yükseltilmiştir.¹⁹⁷

Tablo VIII. Özel Sektörün GSMH'daki Payı

Yıllar	1995	1997	1999	2001	2003	2005
GSMH (%)	30.3	48	63.8	71.8	73.3	77

Nisan 2002'de cumhurbaşkanının katılımıyla Azerbaycan'daki yerli ve yabancı özel sektör temsilcileri bir araya gelerek sorunlar masaya yatırılmış, elde edilen bilgilerin de yardımıyla alınan tedbirler sayesinde bütün özel işletmelerin gelişimi yönünde önemli adımlar atılmıştır. 1993-2001 yılları arasında İşletmeciliğe Milli Yardım Fonu aracılığıyla binden çok şirketin hazırladığı projeye imtiyazlı kredi verilmiştir. 1993-2001 yılları devlet bütçelerinde müteşebbislere karşılıksız yardım amacıyla 37,3 milyar Azerbaycan manatı kredi ayrılmıştır. 1993 yılından itibaren işletmecilere yönelik vergi oranlarının azaltılması çalışmaları düzenli olarak sürdürülmüştür. Vergi türleri azalmış, katma değer, gelir vs. vergilerde indirimler yapılmıştır. Bütün bu faaliyetler sayesinde öncelikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilmesine çalışılmış, buna bağlı olarak Azerbaycan'da orta tabakanın gelişmesi için önemli katkılar sağlanmıştır. Bu katkıların yansımalarından

¹⁹⁶ "Azerbaycan'da Özel Sektörün Gelişme Tarihi", (Çevrimiçi), <http://www.economy.gov.az/>, 25.09.2008

¹⁹⁷ Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, "Azerbaycan'da Sermaye Ortamı", (Çevrimiçi), <http://www.economy.gov.az/>, 27.09.2008

geçen yıllara kıyasla ithal ürünlerindeki azalmadır. 1995 yılında doğrudan tüketime yönelik olarak satın alınan ithal ürünler, tüm tüketim ürünlerinin %41'ni oluştururken bu oran 2001 yılında iki kat azalmıştır.

Yeni reformlarla dış ticaret ilişkileri önemli derecede liberalleştirilmiş ve Dünya Ticaret Örgütü'nün taleplerine uygunlaştırılma yönünde ilerleme kaydedilmiştir. Azerbaycan DTÖ karşısında bir sıra uhdelikler üstlenerek 1993 yılından itibaren bu örgüte gözlemci statüsüyle katılmaya başlamıştır. 2003 yılına üyelik planlansa da bu hala gerçekleştirilmiş değildir.¹⁹⁸

Ülkenin ekonomik politikasının diğer önemli bir yönünü ise sermaye akışını artırma çalışmaları oluşturmaktadır. 1995-2003 yılları arasında ülke ekonomisine 16 milyar dolar sermaye yatırılmıştır. Bu miktarın %77'si yabancı yatırımcılardan, kalanı ise yerli yatırımcılardan elde edilen sermayedir. Bu milli ekonominin gelişmesinde önemli bir adım olarak kabul edilmektedir.

Asrın Anlaşması'yla temeli koyulan enerji politikası sonucunda celp edilen bir çok ünlü petrol şirketleri aracılığıyla ülkeye altı milyar dolar yabancı sermaye girişi sağlanmıştır. 1994 yılında on milyon dolar olan döviz rezervlerinin 2003 yılında bir milyar 400 milyon dolara yükselmesi, sekiz yüz milyon dolar bütçesiyle Petrol Fonu'nun oluşturulmasına olanak sağlamıştır. Milli petrol politikası Azerbaycan'ın çok uluslararası ekonomik ve finans kuruluşlarına üye olabilme imkanını da beraberinde getirmiştir. Bütün bu çalışmalar çeşitli sektörlerde üretimin verimliliğinin artırılmasını, orta tabakanın güçlendirilmesinde önemli rol oynayan küçük ve orta ölçekli işletmeciliğin desteklenmesi, enflasyon oranlarının kontrol edilmesini sağlayarak Azerbaycan'ın uluslararası ekonomik ilişkilerde imajının güçlendirilmesinde önemli katkılar sağlamıştır.

3.4.1. Kamu Mülkiyetinin Özelleştirilmesine Yönelik Devlet Programları

Azerbaycan'da yeni ekonomik düzene geçişle, serbest piyasa ortamının sağlanması için özelleştirme reformları başlatılmıştır. İlk taslak 1993 yılında mecliste müzakereye çıkarılmış fakat kabul edilmeyince ertelenmiş ve uzun süren

¹⁹⁸ Ekber Eldaroğlu, "Dünya Ticaret Örgütü ve Azerbaycan", **Yeni Dünyada Yenileşen Azerbaycan İktisadiyatı**, Haz. Şahin Ahmetoğlu, Bakü, 2006, s. 67

tartışmalardan sonra 1995'te onaylanmıştır.¹⁹⁹ 1998'e kadar planlamış çalışmaların tamamlanması 2000 yılına kadar sürmüştür. Özelleştirmeye yönelik I.Devlet Programı çerçevesinde bir çok çalışma yapılmıştır. 22.874 küçük ölçekli müessesler özelleştirilmiş ve artık eskiden devlete ait olan ticari işletmelerin, sosyal tesislerin çoğu özel mülkiyet olarak şahıslara devredilmiştir.²⁰⁰ Aşağıdaki tablodan da belirtildiği gibi sanayi, inşaat, ulaştırma vs. gibi müesseseler büyük oranda özelleştirilmiştir.

Tablo IX. Özelleştirilmiş küçük müesseselerin yıllara göre pay dağılımı

Alanlar	1996	1997	1998	1999	2000
Ticaret	386	825	792	165	203
Sanayi	1	304	273	40	34
İnşaat	2	52	238	32	26
Ulaştırma	384	1360	3629	548	698
Yarım Kalmış İnşaat	5	30	53	15	17
Hizmetler	5027	3716	394	79	120
Fırınlr	302	63	7	1	-

Özelleştirmeye yönelik II.Devlet Programı, 10 Ağustos 2000 yılında cumhurbaşkanı tarafından imzalanmış ferman çerçevesinde gerçekleştirilmeye başlamıştır. İkinci programla ülkenin stratejik açıdan önemli noktaları da özel kullanıma açılmıştır. Özelleştirme sürecinin şeffaflığını sağlayan mekanizmaların güçlendirilmesine hizmet etme amacıyla yeni özelleştirme modelinde iki önemli husus belirtilmiştir: Satışların sermaye yönlü olması ve sermayeciye müessesenin sahibi ola bilmesi için özelleştirme çeki alma imkanının tanınması. Bununla da Anonim Şirket statüsü almış müesseselerin büyük kısmının özelleştirilmesi çek açık artırmaları ve müessese çalışanlarına çek karşılığı işlemlerle gerçekleştirildi.

II.Devlet Programı, kapsam ve amaç açısından ilk programdan farklıydı. Bu program, artık belli bir düzene oturtulmuş ekonominin daha geliştirilmesi,

¹⁹⁹ IMF, *Ekonomic Rewiew*, Eylül 1995, s. 28

²⁰⁰ ADEK, Özelleştirilmiş Küçük Devlet Müessese ve Objelerinin Yıllar ve Alanlar Üzere Bölgüsü, (Çevrimiçi), <http://www.stateproperty.gov.az/?/az/content/143/>, 2.10.2008

rekabet koşulları çerçevesinde milli ekonominin verimliliğini yükseltilmesi, özel mülkiyetçiler grubunun genişletilmesi, yerli ve yabancı yatırımların teşvik edilmesi vs. olmuştur.²⁰¹ Bu dönemde küçük müesseselerin yanı sıra orta ve büyük ölçekli müesseseler de özelleştirilme kapsamına alınmıştır. Bu kurumlar önce anonim şirkete dönüştürülüp sonra hisse senetleri ve açık artırma yoluyla özelleştirilmiştir.

Özelleştirmeye yerli yatırımcılarla birlikte yabancı yatırımcılar da ilgi göstermiştir. Örneğin, Bakü Tütün (European Tobacco Bakü), Bakü Elektro Qaynaq (Bakü Steel Company), Bakü SUN vs. gibi çok sayıda şirket yabancı yatırımcılara devredilmiştir. Özelleştirme devlet bütçesine dahil olan gelirin miktarı ağıdaki tabloda belirtilmiştir:

Tablo X. Özelleştirmeden sağlanan gelirin yıllara göre dağılımı.²⁰²
(bin AZN)

1998	2000	2002	2004	2006
28.346	7.637	20.058	31.386	33.462

1996 yılından yoğunluk kazanan çalışmalar sonucunda özelleştirme gelirleri yükselmiş ve bu tempo 1998 yılına kadar devam etmiştir. 2000 yılına gelince ise I.Devlet Programı sonlandırılmıştır. II.Devlet Programı'nın başlatılmasıyla gelirler de artmaya başlamıştır.

Azerbaycan'da özelleştirme politikası gerçekleştirilirken dikkat özelleştirilmeden elde olunacak gelire değil özelleştirilecek müessese ile izlenecek olan özelleştirme metodunun doğru seçimine yöneltilmiştir. Amaç özel mülkiyet ve serbest rekabet ilkelerinin işlerliği için sağlam ortam hazırlanması, ekonominin belli bir alanının geliştirilmesi, atıl kaynakların kullanımının teşvik edilmesi, devletin gereksiz mülkiyetten kurtarılması vs. olmuştur.

²⁰¹ ADEK, "Azerbaycan'da Özelleştirmenin 10 yılı: Naaliyetler ve Perspektifler", (Çevrimiçi), <http://www.stateproperty.gov.az/?/az/content/247/>, 9.10.2008

²⁰² ADEK'in verilerine dayanarak tarafımdan hazırlanmıştır. Bkz. (Çevrimiçi), <http://www.stateproperty.gov.az/?/az/content/145/>, 15.10.2008

3.4.2. Uluslararası Finans Kuruluşlarıyla İşbirliği

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın ekonomik politikalarının belirlenmesinde önem verdiği konulardan biri uluslararası finans kuruluşlarıyla ilişkiler olmuştur. Bu kuruluşlarla işbirliği içinde çalışmak geçiş sürecinin ve savaş durumunun ortaya çıkardığı sorunları çözümlenmesinde önemli rol oynayacak, serbest piyasa ekonomisine geçişi hızlandıracaktı.

1990'lı yılların ortalarına doğru uluslararası kuruluşların desteğiyle ekonomik ve politik istikrarın sağlanması, ülkenin petrol rezervlerinin işletilmesine yönelik Asrın Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi, piyasa ekonomisine geçişte hukuki altyapının oluşturulması yönünde faaliyetler ülkeyi yabancı sermaye için cazip bir ülkeye dönüştürmüştür

3.4.2.1. Azerbaycan-IMF İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan ülkelerin piyasa ekonomisine geçişini yönlendirme görevini üstlenen IMF, bu coğrafyada ekonomik istikrarın ve finansman krizinin çözülmesinde önemli rol oynamıştır. Azerbaycan'ın IMF ile ilişkileri 1992 yılında gerçekleşen üyeliğiyle başlamıştır. Başlangıçta 78 bin SDR olarak belirlenen kota 1993'te arttırılarak 117 milyon, 1999 yılında ise 160.9 milyon SDR'e ulaşmıştır.²⁰³

Ülkede 1995-96 yılları için hazırlanmış olan ekonomik reform paketi 132 milyon dolarlık krediyle desteklenmiştir. Bu programın amacı ülkede maliye sistemine yönelik düzenlemeler getirilmesi ve özelleştirme çalışmalarına hız kazandırmak olmuştur. Aralık 1997'de sağlanan kredi, enflasyonun azaltılması ve makroekonomik istikrarın sağlanmasına yönelik çalışmalara destek amacını taşımaktaydı. Ocak 1998 yılında dünya pazarlarında petrol fiyatlarının düşmesiyle meydana gelen olumsuz etkilerin ortadan kaldırılması ve devlet sektörünün yeniden yapılanması yönünde gerçekleştirilen çalışmalarda destek amacıyla Ocak 1999'da 112 milyon dolarlık kredi sağlanmıştır.

²⁰³ IMF, "Azerbaijan: Financial Position in the Fund", (Çevrimiçi), <http://www.imf.org/external/np/fin/tad/exfin2.aspx?memberkey1=51&date1Key=1996-05-31>, 17.10.2008

IMF'nin Azerbaycan'a kredi yardımı 2000'li yıllarda da devam etmiştir. Azerbaycan ayrıca fonun, gelir seviyesi düşük olan ülkeler için gerçekleştirdiği Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma Programı (The Poverty Reduction and Growth Facility) çerçevesinde kredi yardımından yararlanmıştır.²⁰⁴

3.4.2.2. Dünya Bankası'yla İşbirliği

DB, Azerbaycan'ın üye olduğu en önemli finans kuruluşudur. Bank, ülkede eğitim, sağlık, çevre, belli bir altyapının oluşturulması vs. gibi projeleri desteklemektedir. Azerbaycan'ın DB'ye üyeliği 1992 yılında gerçekleşmiştir. Geçiş sürecinde ortaya çıkan ekonomik sıkıntıların ve başka problemlerin giderilmesi için Dünya Bankı bir çok program ve projeler hayata geçirmiştir. Bu projeler hem doğrudan ekonomik reformların gerçekleştirilmesi, hem de ekonomik kalkınmaya yardım amacını taşımaktaydı. Dünya Bankı aynı zamanda, ekonomi politikalarının yönlendirilmesi, devlet bütçesinin maliye meseleleri için yabancı yardımların koordine edilmesi konusunda da yardımcı olmuştur.²⁰⁵

Bankın Azerbaycan'a sağladığı ilk kredi petrol sektörüne yöneltilmiştir. Amaç petrol rezervlerinin işletilmesine yönelik hükümet politikalarının güçlendirilmesine yöneliktir.²⁰⁶ Uzun vadeli ve düşük faizli kredilerin, hedeflenen sonucu verebilmesi için doğru kullanılması ve gereksiz harcamalardan kaçınılması ön koşul olarak belirtilmişti. Aksi takdirde alınan krediler gelecek nesiller üzerinde ağır yüklü bir borç olarak kalacaktı.

Dünya Bankı diğer sektörlerin de kalkınması için gerçekleştirilen programları desteklemiştir. Örneğin 2000 yılında tarım sektörünün geliştirilmesi amacıyla hayata geçirilen bir projeye 33.7 milyon dolar kredi ayrılmış ve bu para Beylagan, Gence, Şeki, Masallı gibi tarımsal alanların yoğun olduğu bölgelere dağıtıldı.

Bank, Ocak, 2005' tarihine kadar Azerbaycan'da yirmi sekiz proje için 640 milyon dolar kredi sağlamış ve yenilerine imza atmıştır. 2005 yılında tamamlanan projelerden biri Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınmaya

²⁰⁴ IMF, **Country Report: Republic of Azerbaijan**, IMF, May 2008, s.2

²⁰⁵ World Bank, **World Bank Activities in Azerbaijan**, WB, 1998, s. 1

²⁰⁶ Elçin Süleymanov, "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan ve Dünya Bankı İlişkileri", Azerbaycan Bağımsızlıktan Sonra Uluslararası Konferansı Materyalleri, Bakü 3-4 Mart 2003, s. 102-103

Yönelik Devlet Programı olmuştur. Aşağıdaki tablo 2002-05 yıllarını kapsayan bu program sonunda ülke genelindeki değişen durumu göstermektedir. 2002 yılında nüfusun %44.6'sı yoksulluk içinde yaşamış, 2005 de bu oran %24.0'a inmiştir.²⁰⁷

Tablo XI. Yoksulluk göstergelerine göre 2002-05 yılları arasında ülke genelindeki değişim (%).²⁰⁸

Yıllar	Yoksul	Çok Yoksul
2002	44.6	26.9
2003	39.7	22.1
2004	28.5	13.4
2005	24.0	9.2
2002-2005	-20.6	-17.7

Bundan başka, Dünya Bankı eğitim sisteminin geliştirilmesi, burs sisteminin yeniden kurulması, köylerin kalkındırılması, su teçhizatı sisteminin onarılması, tarım alanında kullanılan eski teknolojiye sahip tesislerin yenilenmesi, Bakü'de kanalizasyon sisteminin yeniden yapılandırılması vs. gibi programların gerçekleştirilmesine destek sağlamıştır. Bank, piyasa ekonomisi çerçevesinde ülkenin batı bölgesinin geliştirilmesinde, özel sektörün kalkınmasında, yapısal reformların gerçekleştirilmesinde, yoksulluğun azaltılmasında önemli rol oynamıştır.²⁰⁹

3.4.2.3. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'yla İlişkiler

Doğu Bloğu'nun çökmesinin ardından 1991 yılında kurulmuş olan Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile eski Sovyet ülkelerinde ekonomik reformlara destek sağlamayı, özel sektörün yaratılması ve geliştirilmesini amaçlamaktadır. Azerbaycan 1992 yılında EBRD'e üye olmuş ve ilk ilişkileri 1994 yılından Yenikent Hidroelektrik İstasyonu için gerçekleştirilen projeye başlatılmış ve sonraki yıllarda da devam etmiştir.²¹⁰ 1997-07 yılları arasında

²⁰⁷ World Bank, **World Bank's Country Partnership Strategy for Azerbaijan for 2007-2010**, WB, December 2006, s.3

²⁰⁸ Dünya Bankı'nın verilerine dayanarak hazırlanmıştır.

²⁰⁹ IMF, Country Report: Republic of Azerbaijan, May 2008, s.5

²¹⁰ IMF, **A.e.**, s.8

Azerbaycan'la EBRD arasında yirmi altı projenin gerçekleştirilmesine yönelik anlaşma imzalanmıştır. Bu projeler genelde ulaşım, bank ve petrol sektörlerinin geliştirilmesini amaçlamaktadır.²¹¹

EBRD'in Azerbaycan'daki esas faaliyetleri küçük ve orta ölçekli müesseselere kredi vererek onların kalkınmasını sağlamaktan ibarettir. Ayrıca yardım çerçevesinde küçük müesseselerde yönetimi iyileştirilmesi programı ve biznes danışma hizmetleri de vermektedir. EBRD Azerbaycan'daki faaliyeti çerçevesinde Azerbaycan Beynelhalk Bankı, Makromaliyeleştirme Bankı, Bank of Baku, Unibank ve Azerdemiryolbank aracılığıyla krediler transfer etmektedir.

3.4.3. Dış Ticari İlişkiler

Azerbaycan'ın yaptığı ithal ve ihracatta başta Rusya olmakla BDT ülkeleri önemli yere sahiptir. 1990'lı yılların sonuna doğru batıya yönelme çabaları ticari ilişkilerde Avrupa'nın önemini arttırmıştır. Aşağıdaki tablo, 1992-2000 yılları arasında Azerbaycan dış ticaretinin görünümünü yansıtmaktadır.

Tablo XII. Dış Ticari Yapı.²¹²

Yıllar	1994		1995		1996		1997		2000	
Ülkeler	İhraç	İthal	İhraç	İthal	İhraç	İthal	İhraç	İthal	İhraç	İthal
BDT Ülkeleri	43.1	62.5	44.7	34.2	46.0	35.4	48.4	44.2	13.5	32
Avrupa Ülkeleri	9.0	14.7	12.7	9.3	14.2	11.2	12.9	57.9	12.9	15.2
Türkiye	2.6	9.8	4.2	21.0	6.2	22.5	5.28	22.62	6.0	11.0
ABD	0.0	1.3	0.2	2.0	0.3	1.8	0.27	2.79	0.5	8.9
İran	38.0	8.6	29.2	12.0	35.8	6.9	24.29	6.14	0.4	4.8
İsrail	0.0	0.9	0.0	0.4	0.0	0.6	0.30	0.74	7.7	0.5

²¹¹ EBRD, "Project summary documents-Azerbaijan", (Çevrimiçi), <http://www.ebrd.com/projects/psd/country/azer.htm>, 23.10.2008

²¹² Azerbaycan Devlet Statistika Komitesi'nin verilerine esasen hazırlanmıştır, Bkz: www.azstat.org/, 25.10.2008

Tablodan görüldüğü gibi Azerbaycan ihracatında BDT ülkeleri ve İran önemli yere sahip olmuştur. Bundan başka, Trieste terminalindeki petrol yüklemelerinde nedeniyle İtalya, Azerbaycan'ın en çok ihracat yaptığı ülke olmuştur. İthalatta ise ilk yeri Rusya, sonra ise Türkiye gelmektedir.

Azerbaycan'la Türkiye arasında ekonomik ilişkiler, bağımsızlığın hemen ardından başlamıştır. 1 Kasım 1992'de Kara Ulaştırma Anlaşması, yine Kasım 1993 yılında Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmış ve böylece dış ticari ilişkilerin hukuki altyapısı oluşturulmuştur.²¹³ Sonraki yıllardan itibaren bu Türk-Azerbaycan ekonomik ilişkileri daha da derinleşmiştir. Azerbaycan ekonomisinde Türk müteşebbisleri ister petrol isterse de petrol dışı alanlarda önemli bir ağırlığa sahiptir.

2000 yılı verilerine göre, Azerbaycan dış ticaretin %75'ni Türkiye, İtalya, Rusya, Fransa, ABD, İsviçre, Gürcistan, İngiltere, Almanya ile gerçekleştirmiştir. 2000'li yılların başında batı ülkeleriyle gerçekleştirilen ticari ilişkiler önemli derecede yükselmiştir. 2003 yılında Avrupa, toplam ihracatın %76.9'nu, ithalatın ise 54.8'i oluşturmuştur. Fakat sonraki yıllarda bu rakamlar gerilemiş, 2007 yılına geldikte ise BDT ve diğer Asya ülkeleri toplam ihracatın %54.4'nü teşkil ederek Avrupa'nın önüne geçmiştir.²¹⁴

Azerbaycan ihracatında başlıca ürünler olarak petrol ve petrol ürünleri gelmektedir. Bu ülke ekonomisini petrol fiyatlarına bağımlı son derece bağımlı hale getirmiştir. 1990'lı yılların sonu ve 2000'lerin başında petrol fiyatlarının yükselmesi ülkenin petrol piyasasındaki önemini arttırmıştır.

İhracatta diğer önemli ürünleri aşağıdaki tablodan da gözüktüğü gibi, gıda, metal, kimyasal, plastik vs. ürünler teşkil etmektedir.

²¹³ ASAM, a.g.e., s.75

²¹⁴ "Azerbaidjan, Dış Ticaretin Coğrafi Kuruluşu: 2003-2007", (Çevrimiçi), http://www.azerbaijan.az/_Economy/_ForeignTrade/_foreignTrade_a.html, 23.10.2008

Tablo XIII. Başlıca ürünler. ²¹⁵

İhracat	Mln.dolar	İthalat	Mln.dolar
Petrol ürünleri	2 972.5	Makine, ekipman	1 073. 8
Gıda	154.9	Metaller	611.1
Metaller	97.1	Gıda	414.6
Kimyasallar	77	Petrol ürünleri	401.7
Plastik	67.4	Hava taşıma.ğı ve nak.	242.0
Makine, ekipman	20.4	Kimyasallar	132.9

İthalatın başında ise makine, metal, gıda, nakliyat ve hava taşımacılığı, petrol ürünleri vs. gelmektedir. 2000 yılı verilerine göre ithalatın %86.4’ü, ihracatın ise %58.7’si özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir.

3.4.4. Sektörel Gelişmeler: Tarım

Azerbaycan Sovyetler birliği döneminde bir tarım ülkesi olarak gelişmiştir. 1990’lı yılların başında Karabağ’ın işgaliyle toprakların %20’sinin kayba uğraması, önemli derecede elverişli tarım alanlarının da elden çıkmasına neden olmuştur. Bu durum üzerine Azerbaycan’da sebze ve gıda üretimi de yarıya inmiştir. Ama sonradan bu azalmanın durdurulması için önlemler alınmıştır. 1996 yılından başlayarak ülke genelinde toprak reformları gerçekleştirilmiştir.²¹⁶ Bu çalışmalar sayesinde tarımsal üretimdeki gerilemenin önüne geçmek mümkün olmuştur. Yeni reformlarla 1300 kolhoz ve sovhos feshedilmiş, onların yerini yeni çiftçilik müesseseleri almıştır. 1.3 milyon hektar toprak alanının mülkiyet hakkı karşılıksız olarak köy halkına devredildi.²¹⁷ Aynı zamanda tarımla uğraşan insanlara 1998-2003 yılları arası vergi muafiyeti, düşük fiyatla mazot satışı, devlet tarafından mali yardım gibi destekler sağlandı. Azerbaycan’da tarım alanlarının ve kolhoz-sovhos emlaklerinin özelleştirilmesi, tarım sektörünün geliştirilmesinde önemli rol

²¹⁵ Ersen Şen, **a.g.e.**,

²¹⁶ Azerbaycan Devlet Toprak ve Kartografi Komitesi, “Komitenin Tarihi”, (Çevrimiçi), http://www.dtxk.gov.az/about/history_a.html, 27.10.2008

²¹⁷ Azerbaijan Development Gateway, “Azerbaycan İktisadiyatı”, (Çevrimiçi), http://www.gateway.az/cgi-bin/cl2_gw/browse.cgi?lang=az&topic=000c04, 26.10.2008

oynamıştır. Bu reformlardan sonra tarım ürünleri üretiminde önemli artış gerçekleşmiştir.

Tarım Azerbaycan'da petrolden sonra ikinci önemli sektördür ve ülke nüfusunun yaklaşık %40'ı bu sektörde istihdam etmektedir. Başlıca tarım ürünleri sebze, meyve, pamuk, zeytin, çay vs.dir. Bundan başka Azerbaycan, dünya siyah havyar üretiminin %80'ni karşılamakta ve büyük kısmını ihraç etmektedir.²¹⁸

3.4.4.1. Ulaştırma

Azerbaycan'da ulaştırma sektörünün en önemli taşımacılık türü olan demir yolu, çok eski bir tarihe sahiptir. Böyle ki 1878 yılında devletin çıkardığı bir yasayla uzunluğu 20 km olan Bakü-Surahanı-Sabunçu demiryolu hattının yapımı başlatılmıştır. Hattın 1880'de kullanıma hazır hale getirilmesiyle dünyada bir ilk gerçekleştirilmiştir: Bakü petrolü basit taşıma metotlarından kurtularak demiryolu aracılığıyla tanımaya başlamıştır.²¹⁹ O zamanlar Azerbaycan'ın petrolün ilk yabancı sermayecileri olan Nobel Kardeşleri'nden Ludvig Nobel yazdığı bir makalesinde Bakü'de petrolün arabalarla taşındığına vurgu yaparak ham petrol taşımacılığının çok pahaya mail olduğundan bahsetmiştir.²²⁰ Sonradan ilk demiryolları ve boru hatları devreye girince petrol taşımacılığı önündeki engeller kaldırılmaya başlanmıştır.

XIX. yüzyılın sonlarından başlayarak XX. yüzyıl boyunca demiryolları küreselleşmenin oluşturduğu düzene uyum sağlamak için önemli bir yapısal değişim sürecinden geçmiştir. Günümüzde demir yollarının toplam uzunluğu 2.944 km.dir.²²¹ Üç esas demiryolu hattı bulunmaktadır: Bakü-Derbent hattıyla Kuzey Kafkas, Rusya oradan da Avrupa'ya, Bakü-Ağstafa hattı Gürcistan aracılığıyla Türkiye ve Avrupa'ya, Nahçıvan'ın Culfa istasyonu ile İran'a ulaşım gerçekleştirilmektedir. Bundan başka Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan devletlerinin birlikte gerçekleştirdiği ve yapımı 2010'da tamamlanacak olan Bakü-Tiflis-Kars projesi²²² de Azerbaycan demiryolu sistemi için büyük önem arz etmektedir. Avrupa ve

²¹⁸ Şen, a.g.e.,

²¹⁹ Az. Devlet Demir Yolu, "Tarihimiz", (Çevrimiçi), http://www.addy.gov.az/new_page.htm, 29.10.2008

²²⁰ Karagür, a.g.e., s. 101

²²¹ AzC. Ulaştırma Bakanlığı, "Azerbaycan Devlet Demir Yolları", (Çevrimiçi), <http://www.mot.gov.az/?mod=inside&lang=az&menu=114>, 2.11-2008

²²² Hasan Kanbulat, "Demirden İpekyolu"nda İnşaat Başlandı", (Çevrimiçi), <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2215&kat1=&kat2=1>, 4.11.2008

Asya'nın yük taşımacılığı alanında yeni imkanlar sunacak bu proje, Azerbaycan'ın hem küresel ağı bağlanmasında stratejik öneme, hem de Türkiye ile bağların güçlendirilmesi açısından büyük bir manevi değere sahiptir.

Ulaştırma sektörünün diğer önemli taşımacılık türü kara taşımacılığıdır. Toplam uzunluğu 24.900 km olan kara yolları demiryolu hatlarına paralel olarak ulaşım gerçekleştirmektedir. Bundan başka Azerbaycan, en büyük limanı olan Bakü Uluslararası Ticaret Limanı'ndan Asya ülkelerine seferleri düzenliyor, Volga ve Don Kanalları aracılığıyla Karadeniz'e çıkış yapmaktadır.

3.4.4.2. Sanayi Sektörü

Bundan önce de vurgulandığı gibi Azerbaycan, Sovyetler Birliği döneminde bir tarım ülkesi olarak yetiştirilmiş ve bu sebeple de kendi sanayisini geliştirememiştir. Birlik dağıldıktan sonra mevcut sanayi tesislerinin verimliliği düşük ve eski teknolojiye sahip olması ülke kaynaklarının hammadde veya yarı mamül şeklinde ihracını zorunlu kılmıştır.

Azerbaycan'ın başlıca sanayi alanları gıda, hafif, ağaç imalı, ağır vs.dir. Gıda sanayisinin en önemli üretim kolunu un, şarap, yağ, peynir, çay ve tütün mamülleri oluşturmaktadır. Hafif sanayi tekstil, halı, deri, ayakkabı, oyuncak, bisiklet üretimini; ağaç imalı sanayisi ise mobilya, pencere çerçeveleri, kağıt vs. üretimini gerçekleştirmektedir. En büyük sanayi kentleri Bakü, Gence, Sumgait, Gedebey'dir.

Azerbaycan ağır sanayisinin başlıca alanı petrol ve petrol ürünleri sanayisidir. Ülkede bağımsızlığın ardından ortaya çıkan zor ekonomik koşullar petrol gaz hasılasını hasılasının arttırılması ve yabancı yatırımcıların teşvik edilmesi zorunluluğunu doğurmuştur.²²³ Ülkede istikrarın sağlanması ve ekonomik reformların gerçekleştirilebilmesi için petrol büyük bir umut ışığıydı.

²²³ Businnes Info Catalogue, "Azerbaycan Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgiler", (Çevrimiçi), http://www.economy.az/az/01_economy/index.php#neft , 7.11.2008

SONUÇ

Eski çağlarda toplum bir bütün olarak algılanmakta, politika insan ve toplum ilişkilerine dayanmaktaydı. Fakat rasyonel düşünce dünyasına geçiş, yavaş yavaş kendi haklarının farkına varan sosyal grupları oluşturdu. Bu siyasi hareketlilik, farklı sosyal grupların çıkarlarını temsil eden hükümetlerin kurulmasına ortam sağladı. Böylece devlet düzenine ilişkin yeni modeller de ortaya çıkmaya başladı. Devletin yapılanmasına ilişkin bu yeni düşünce akımı, bireylerin özgürlüğünü, kanun karşısında eşitliğini ve hukukun üstünlüğünü savunmaktaydı. Bu ilkeler, zaman zaman farklı düşünce sistemlerince uygulanmaya çalışıldı. Fakat ne özgürlüğü ifade eden liberalizm, ne de eşitliği öne süren sosyalizm benimsedikleri ilkeler gereğince bireylerin ihtiyacı olan demokrasiyi, özgürlüğü ve eşitliği insanlara sunamadı. Bunun nedeni, dünyada geniş kabul görmüş ve uygulamaları yapılmış iki düşünce sistemlerinden her birinin ayrı ayrı grupların çıkarlarına hizmet etmesidir.

Burjuva sınıfının özgürlük istemi üzerine ortaya çıkan liberalizm zaman içerisinde değişikliğe uğradı ve sosyalizmin çökmesi sonucunda yeni haliyle bütün dünyaya yayıldı. Liberalizm atık yeni modeliyle tek ideoloji olarak egemen. Küresel çapta kabul ettirilmeye çalışılan bu düşünce sisteminin görünür tarafı şunu ifade etmektedir: artık ne özgürlük, ne eşitlik; bu düşünce sisteminin temelinde insan durmaktadır ve bu bütün insanlar için geçerlidir.

Uzun zaman eşitlik idealine ulaşmak için insanı ve özgürlüğü bu kavram içerisinde eriten bir ideolojiyle yönetilmiş olan SSCB coğrafyası için özgürlük ütopyik bir kavramdı. Fakat Gorbaçev'in iktidara gelmesi Sovyetler Birliği'nin iç siyasetteki geleneksel çizgisini değiştirdi. Yüz yıla yakın bir dönemde diktatörce yönetilmiş ve susturulmuş topluma gelen ani serbestlikten doğan farklı hassasiyet, önceden çizilmiş senaryonun beklenmedik istikamette gelişmesine neden oldu.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle sosyalizm tarihe gömüldü ve yeni liberal politikalar dünyanın her tarafına yayıldı. Küreselleşmenin tam anlamıyla gerçekleşmesi dünya tarihinde yeni bir evrenin başlangıcını koymuştu. Önce SSCB içerisinde yönetilmiş olan cumhuriyetler, tam bu aşamada bağımsızlığını kazanarak yeni fırsatlara yöneldi. Bu ülkelerin her biri kendi bağımsız cumhuriyetinde yeni

siyasi, ekonomik ve sosyal yapılanma; serbest olarak iç-dış siyasi ve ekonomik politikasını belirleme imkanı yakaladı.

Bu ülkelerden biri olan ve kaotik bir geçişle devletini kuran Azerbaycan, uluslararası ilişkiler sisteminde yeni bir aktör olarak küresel yakınlaşmanın önemli perspektiflerini ve dünya toplumlarıyla stratejik bütünleşme yolunu seçmiştir. Belli ki küreselleşme sorunsuz ve çelişmesiz bir süreç değildir. Fakat dünyanın gelişen koşullarına yüz çevirme ve mevcut düzenden olumlu şeyler alma gayreti göstermeme günümüzde ülkelerin çağdaşlaşma stratejisine ters bir durumdur. Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan sonra bu yönelimden mümkün olduğu kadar kaçınmaya çalışmıştır. Küreselleşen dünyanın bir parçası olma yolunda emin adımlarla ilerleyen bu ülke kendi kültürü, gelenekleri ve tarihine bağlı kalarak evrensel değerlerden faydalanmaya çalışmaktadır. Bununla toplumun ve devletin kalkınması, çağdaştırılması amaçlanmaktadır. Ülke, bağımsızlığını kazandığı ve devletini kurduğu andan itibaren bu istikamette gelişmeye yönelmiştir.

Azerbaycan jeopolitik açıdan hem batı, hem doğu ülkeleri ile stratejik işbirliği için büyük önem arz etmektedir. Eski İpek Yolu'nun üzerinde ve Hazar havzasında yerleşmesi, aynı zamanda sahip olduğu zengin enerji kaynakları ülkenin önemli küresel projelerin gerçekleştirilmesine katılımını sağlamıştır. Azerbaycan bir çok küresel ulaşım, iletişim projelerinin üyesi olmakta ve dünya pazarlarına petrol ihraç etmektedir. Ülke, bölgeye yöneltilmiş yabancı sermayenin ilk durak noktasına dönüşmüştür. Başta ABD olmak üzere batılı Rus petrol şirketleri Azerbaycan'ın enerji sektörüne yatırım yapmaktalar. Enerji dışı sektörler de yabancı yatırımlardan önemli derecede faydalanmaktadır. Zengin doğal kaynakları ülkenin hem küresel hem de bölgesel önemini arttırmaktadır.

Devletin dönüşümü sürecindeki en önemli ve aşılması gereken konularından biri de ekonomik entegrasyon ve küreselleşme girişimleridir. Bu çerçevede Azerbaycan, OECD, BM, İKT, IMF, EBRD, NATO (BİO), BDT vs. kurumlara üye olmuş ama Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliğini tamamlayamamıştır. Ayrıca ülke, pek çok evrensel sözleşmelere taraf olmaktadır. Kendini bu sözleşmelere ve uluslararası kurumlara bağlayarak eskiden iç işleri olarak bilinen bir sıra meselelerin denetlenmesini ulus üstü makamlara devretmiştir.

Azerbaycan, bağımsızlığın hemen ardından eskiden uygulanan dışa kapalı politikaları terk ederek dünyanın bir çok ülkesiyle çeşitli alanlarda ilişkiler kurmuştur. Bu bağlamda dış ticari ilişkilerin serbest piyasa ekonomisinin şartlarına göre oluşturulmasına çalışılmaktadır.

Bağımsızlığın ardından Ermenistan'la devam eden savaş sonucunda topraklarının %20'sini kaybetmesiyle gündeme gelen Karabağ sorununun çözülmesine yönelik girişimler Azerbaycan dış politika önceliklerinin başında gelmektedir. Bu çerçevede bir sıra uluslararası kurumlarla işbirliği yapılmaktadır. Zaman zaman ülkenin üye olduğu BM, AGİT vs. gibi ilgili kurumların Azerbaycan lehine almış olduğu önemli kararlar ülke diplomasisinin başarısı olarak nitelendirilse de Karabağ'la ilgili bir gelişme gerçekleştirilmiş değildir. Ermenistan, hala sözü geçen bölgeyi işgali altında tutmaktadır. Ayrıca Ermeniler, Azerbaycan'a ait önemli kültürel varlıkları barındıran Karabağ'da tarihi açıdan değerli eser ve yapıtları yok etmeğe devam etmekte ve Azerbaycan, uluslararası hukuka aykırı davranışların her gün gerçekleştirildiği bu bölgeye yeteri kadar dikkat çekmeyi becerememiştir.

Devletin piyasa mekanizmasına dönüşümündeki rolünü analiz etme hususundaki önemli kıstaslardan birisi hiç kuşkusuz genel yönetimin paylaşımı ve özelleştirme uygulamalarıdır. Bu açıdan durumu değerlendirdiğimizde, Anayasanın yerel yönetimlere birçok açılımlar sağladığı ve yerelleşme reformlarının başlatıldığı görülmektedir. Ama bu çalışmalara rağmen günümüzde genel yönetimde merkezin ağırlığı belirgin olarak hissedilmektedir. Yıllarca aşırı merkeziyetçi bir sistemle yönetilen Azerbaycan'da bu durumun kolaylıkla değişime uğraması günümüz için mümkün olmamış olsa da küreselleşme ve onun yerelleşme eğilimlerinin kaçınılmaz kıldığı yerel yönetim reformlarının sürekliliği geleceğe yönelik iyimser düşünmeye esas vermektedir.

Bağımsızlığın ardından başlatılmış olan özelleştirme çalışmalarından ilk yıllarda önemli bir gelişme kayda alınmamıştır. Fakat 2000'li yılların başından itibaren uygulama alanı bulan özelleştirmeye yönelik II. Devlet Programı'yla küçük işletmelerin yanı sıra pek çok orta ve büyük işletmelerin mülkiyeti özelleştirilmiştir. Bu programın sonucunda özel sektörün GSYH'daki payı artarak %84'e ulaşmıştır.

Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrasında merkez planlı ekonomiyi terk etmesiyle serbest piyasa ekonomisine geçiş ve kendisini küreselleşen dünyanın

koşullarına uyarlama konularında varmış olduğu sonuca baktığımızda, dönüşüm ve yeniden yapılanma sürecinin başlangıçta yaşanan Karabağ savaşı ve siyasi kargaşa nedeniyle tıkandığını, ama bunlara rağmen özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren gerçekleştirilen reformlarla etkin bir piyasa mekanizmasının oluştuğunu söylemek mümkün olmasa da, bu yönde irade ve kararlılığın ortaya koyulduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aguiton, Christophe: **Bu Dünya Bizim: Başka Bir Küreselleşmenin Aktörleri**, Çev. Umut Konuş, Burcu Onar, İthaki 2005
- Ahmetoğlu, Şahin: **Yenileşen Dünyada Azerbaycan İktisadiyatı**, Bakü 2006
- Ahmetoğlu, Şahin: **Küreselleşmeye Doğru**, Haz. Bakü, GASİM Yayınları 2006
- Ahundov, Reşadet: “Dünyayı Azerbaycan’a Nasıl Getirmeli?”, **Globalleşmeye Doğru**, Haz. Şahin Ahmetoğlu, Bakü, GASİM Yayınları, 2006
- Akiner, Shirin: **Anne Aldis, The Caspian: Politics, Energy and Security**, Routledge 2004
- Aliyev, Aydın: **Azerbaycan’ın İktisadi Siyaseti: Azerbaycan’ın Dış Ticari- Ekonomik İlişkileri**, Bakü, Kanun, 2003
- Altstadt, L. Audrey: **The Azerbaijani Turks: Power and Identity Under Russian Rule**, Hoover Institution Press, 1992
- Ann, Sheey: “A Bankrupt System, Nationalism and Personal Ambitions”, **The Demise of the USSR: From Communism to Independence**, Haz. Tolz Vera, Elliot Iain, Great Britain 1995
- Armaoğlu, Fahir: **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul, Alkım Yayınevi 2005
- ASAM: **Avrasya Dosyası: Azerbaycan’a Özel**, Ankara, ASAM Yayınları 2001, C. VII, No:I
- Barda,Süleyman: **Ekonomik Doktrinler ve Sistemler**, İstanbul, İktisadi ve Ticari Yüksek Okulu Yayınları, 1968
- Boris, Richard, Gaël: **The Economics and Politics of Oil in the Caspian Basin: The Redistribution of Oil Revenues in Azerbaijan and Central Asia**, Routledge, 2008
- Brue, McConnell: **Economics: Principles, Problems, and Policies**, McGraw-Hill Professional 2005

- Burhan, Şenatalar: “Küreselleşmenin Etkileri”, **Yeni Toplum Yeni Siyaset**, Haz. Cem Erciyes, İstanbul, Kalkedon Yayınları 2008
- Chufrin, Illarionovich: The Security of the Caspian Sea Region, Oxford University Press, 2001
- Coşkun, Aktan Can: **Yeni İktisat Okulları**, Ankara, Seçkin Yayınları, 2004
- Croissant, P. Michael: **The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications**, Greenwood Publishing Group, 1998
- Cummings, N. Sally: **Oil Transition and Security in Central Asia**, Routledge, 2003
- Çağla, Cengiz: **Azerbaycan’da Milliyetçilik ve Politika**, Ankara, Bağlam Yayınları, 2002
- Çetin, Halis: “Liberalizmin Temel İlkeleri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. II, No: 1, Nisan 2001
- Daldal, Şule: “Kıskaç Altında Neo-liberalizm”, **Yeni Toplum Yeni Siyaset**, SODEV, TUSES, İstanbul, Kalkedon Yayınları 2008
- E. Stiglitz, Joseph: **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı**, Çev. Arzu Taşçıgözü, Deniz Vural, Mart Matbaacılık 2002
- Eaton, Katherine: **Bliss Daily Life in the Soviet Union**, Greenwood Publishing Group, 2004
- Erdoğan, Mustafa: **Liberal Toplum, Liberal Siyaset, Siyasal Kitabevi**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1998
- Esat, Çam: **Devlet sistemleri: I.İngiltere, II.Amerika Birleşik Devletleri, III.Fransa, IV.Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, V. Federal Almanya Cumhuriyeti**, İstanbul, Der yayınları, 1993
- Escudero, Stanley: “Political Environment: Risk Analysis”, **Azerbaijan Investment Guide**, 2001
- Eudin, Harold, Rosenary: **Soviet Russia and the West, 1920-1927**, Stanford University Press, 1957

- Everett, Karl-Eugen: **Agrarian Policies in Communist Europe: a Critical Introduction**, Rowman & Littlefield, 1982
- Falk, A. Richard: **Dünya Düzeni Nereye?: Amerikan Emperyal Jeopolitikası**, Çev. Neşenur Domaniç, Nusret Arhan, İstanbul, Metis Yayınları, 2005
- Federal Research Division: **Azerbaijan a Country Study: A Country Study**, Kessinger Publishing, 2004
- Fuller, E. Graham: **The New Turkish Republic: Turkey as a Pivotal State in the Muslim World**, US Institute of Peace Press, 2007
- Gerek, Nüvit:
Giddens, Anthony: **Siyaset Bilimi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları 2004
Ulus Devlet ve Şiddet, Çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, 2008
- Gordon, Arthur: **Government Failure: A Primer in Public Choice**, Cato Institute, 2002
- Gürbüz, Yaşar: **Anayasalar**, Filiz Kitabevi, 1981
- Hasanov, Cemil: **Azerbaycan Uluslararası İlişkiler Sisteminde: 1918-1920**, Bakü, Azərneşr, 1993
- Herbert, Samuel: **Demokrasi ve Kapitalizm: Mülkiyet, Cemaat ve Modern Toplumsal Düşüncenin Çelişkileri**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1996
- Hoffmann, Vincent: **State and Local Government Reforms in France and Germany: Divergence and Convergence**, VS Verlag, 2006
- Howard, Wright, Evans: **Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme**, “Marx ve Engels”, Çev. İçen Alp, Ankara, Siyasal Yayınevi, 2007
- İncioğlu, Nihal: “Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Bölünmeler, Siyasal Güçler ve Yeni Siyasal Yapılanma”, **Bağımsızlığın ilk yılları: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan**, Haz. Büşra Ersanlı Behar, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1994

- İsmayılov, Araz: “Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan’ın Ekonomisi”, **Haydar Aliyev ve Azerbaycan’da Yeni Devlet Kuruculuğu**, Haz. Sayyad Aran, İstanbul, Kutup Yıldızı, 2008
- Jacques, Néré: **1929 Krizi**, Çev. Toprak Vamık, Ankara, Kalite Matbaası, 1980
- Jasay De, Anthony: **Tercih Sözleşme Rıza: Liberalizme Yeni Bir Bakış**, Çev. Alişan Oktay, Liberte Yayınları, 1998
- Jemera, Christopher: Azerbaijan: Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh, Human Rights Watch, 1994
- Kaminski, Bartłomiej: **Economic Transition in Russia and the New States of Eurasia: Economic Transition in Russia and the New States of Eurasia**, M.E. Sharpe, 1996
- Karagür, Nesrin Sariahmetoğlu: **Petrolün Sihirli Dünyası: Bakü**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007
- Kazgan, Gülten: **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005
- Kemal, M. Aydın: “Neoliberal Dalğa ya da Küresellşme”, **Sakarya Üniversitesi İİBF Sosyal Bilimler Dergisi**, C. II, No: I, 2001
- Kemal, Mustafa: **İktisat Teorisi**, Anadolu Üniversitesi, 2003
- Khayr, Hoekman: **Trade Policy Developments in the Middle East and North Africa: in the Middle East and North Africa**, World Bank Publications, 2000
- Kort, Michael: The Handbook of the Former Soviet Union, Twenty-First Century Books, 1997
- Lijphart, Arendt: **Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries**, Yale University Press, 1984
- Lock, John: **Hoşgörü Üstüne Bir Mektup**, Çev. Melih Yürüşen, Liberte Yayınları, 1998
- Ludwikowski, Rett: **Constitution-making in the Region of Former Soviet Dominance: With Full Texts of All New Constitutions Ratified Through July 1995**, Duke

- University Press, 1996
- Mark, Galeotti: Gorbachev and His Revolution, New York, 1997
- Meghnad, Desai: **Paul Redfern, Global Governance: Ethics and Economics of the World Order**, Continuum International Publishing Group, 1995
- Mehdi, Eldar: **Azerbaycan Cumhuriyetinin Belediye Yasaması**, Bakü, Elm Neşriyatı, 2000
- Mehdiyev, Ramiz: Azerbaycan: Küreselleşmenin Talepleri, İstanbul, DA Yayıncılık 2005
- Memmedov, Asim: “Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan’ın Dış Politikası”, **Haydar Aliyev ve Çağdaş Azerbaycan Devletçiliği**, Haz. Sayyad Salahlı, İstanbul, Kutup Yıldızı, 2007
- Mustafayev, Şöhret: “Azerbaycan’ın Uluslararası Sistemde Yeri ve Rolü”, **Haydar Aliyev ve Bağımsız Azerbaycan Gençliği**, Haz. Mubariz Gurbanlı, Bakü, Qapp-Poliqraf, 2003
- Naomi, Klein: **The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism**, Macmillan, 2008
- Nicolas, Spulber: **Redefining the State: Privatization and Welfare Reform in Industrial and Transitional Economies**, Cambridge University Press, 1997
- Odd Arne, Westad: **The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Times**, Cambridge University Press, 2005
- Öymen, Onur: **Geleceği Yakalamak, Türkiye’de ve Dünyada Devlet Reformu**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000
- Özden, Kemal: **Ombudsman: Yeni Yönetim Anlayışı İçin Bir Model**, İstanbul, TASAM Yayınları, 2005
- Öztürk, Melda Yaman: “Kapitalizmde Krizler: Dünden Bugüne”, **Kapitalizmi Anlamak**, Haz. Yılmaz, Akyüz, Ercan, Yılmaz, Akçay, Tören, Ankara, Dipnot Yayınları, 2006
- Paul, Gearoid, Simon: **The Geopolitics Reader, Francis Fukuyama, “The End of History?” From the National Interest**,

Routledge, 1998

- Peter, Luiz: **Reforming the State: Managerial Public Administration in Latin America**, Lynne Rienner Publishers, 1999
- Pierre, George: **Sosyalizm**, Çev., Yaşar Gürbüz, İstanbul, Remzi Kitabevi 1993
- Pieterse, N. Jan: **Globalization Or Empire?**, Routledge, 2004
- Ran Edelist, Arbel, David: **Western Intelligence and the Collapse of the Soviet Union, 1980 -1990: Ten Years that Did Not Shake the World**, Routledge, 2003
- Rand, Ayn: **Kapitalizm Nedir?**, Çev. Atilla Yayla, C. II, İstanbul, 1990
- Richard, Armand: Yoshikazu, **The International System After the Collapse of the East-West Order**, Martinus Nijhoff Publishers, 1994
- Ronald, James, Darrell: **Armenia Azerbaijan and Georgia: A Country Study**, DIANE Publishing 1996
- Sahir, Mertkul Sait: **Dünya Devleti ve Bir Düşünce Sistemi Olarak Yeni Demokrasi**, Ankara, Mertkul Yayınları, 2007
- Sakwa, Richard: **The Rise and Fall of the Soviet Union, 1917-1991**, Routledge, 1999
- Samedov, Sakit: “Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan’da Ekonomik Kalkınma”, **Haydar Aliyev ve Çağdaş Azerbaycan Devletçiliği**, Haz. Sayyad Salahlı, İstanbul, Kutup Yıldızı, 2007
- Sander, Oral: **Siyasi Tarih I**, İmge Yayınevi, 1999
- Selçuk, Hasan: **Sovyet Sonrası Orta Asya: Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş**, İstanbul, TASAM Yayınları, 2007
- Sönmezoğlu Faruk, **Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Bakışlar**, İstanbul, Der Yayınları, 1998
- Suter, Keith: **Global Order and Global Disorder: Globalization and the Nation-state**, Greenwood Publishing Group,

2003

- Süleymanov, Elçin: “Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan ve Dünya Bankı İlişkileri”, **Azerbaycan Bağımsızlıktan Sonra Uluslararası Konferansı Materyalleri**, Bakü, 3-4 Mart 2003
- Timur, Taner: **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2000
- Tomas, Klak: **Globalization and Neoliberalism: The Caribbean Context**, Rowman Littlefield, 1997
- Tullock, Gordon: **Private Wants, Public Means: An Economic Analysis of the Desirable Scope of Government**, New York, 1970
- Turan, Güngör: **Sovyet Sonrası Orta Asya: Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş**, İstanbul, TASAM Yayınları, 2006
- United States Joint Congress Economic Committee: **The Former Soviet Union in Transition**, Haz. Richard F. Kaufman, John Pearce Hardt, M.E. Sharpe, 1993
- Veliyev, Afgan: **Azerbaycan’da yenileşme ve Milliyetçilik Hareketi**, İstanbul, Çetin Matbaacılık, 2005
- World Bank: **Global Economic Prospects and the Developing Countries: 1997**, Bank World Publications, 1997
- World Bank: **World Bank's Country Partnership Strategy for Azerbaijan for 2007-2010**, WB, December 2006
- Yayla, Atilla: **Liberalizm**, Turhan Yayınları, 1992
- Zbigniew, Paige: **Russia and the Commonwealth of Independent States: Documents, Data, and Analysis**, M.E. Sharpe, 1997
- Zeynalov, Vidadi, Hüseyinov Azer: **Devlet ve Belediye Maliyesinin Problemleri**, Bakü, Teshil, 2006

İTERNET KAYNAKLARI

- ADEK: Özelleştirilmiş Küçük Devlet Müessesese ve Objelerinin Yıllar ve Alanlar Üzere Bölğüsü, (Çevrimiçi), <http://www.stateproperty.gov.az/?/az/content/143/>, 2.10.2008
- Ahmet, Can: “Çıkar Grupları, Rant Kollama ve Yasal Soygun”, (Çevrimiçi), <http://www.canaktan.org/din-ahlak/ahlak/rant-kollama/bastiat.htm>, 7.02.2008
- Aktan, Can: “Globalleşmeyi Ortaya Çıkaran Nedenler”, (çevrimiçi), <http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/nedenler.htm>, 15.01.2008
- Aktan, Can: “Anayasal İktisat ve Ekonomik Anayasa”, (çevrimiçi), http://www.finanskulup.org.tr/assets/etkinlik/sunum/Ca_n_Aktan_Anayasal_Iktisat_ve_Anayasa.pdf, 05.02.2008
- Aktan, Can: “Anayasal Politik İktisat”, http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/ana_yasalpolitik.htm, 7.02.2008
- Az. Devlet Demir Yolu: “Tarihimiz”, (Çevrimiçi), http://www.addy.gov.az/new_page.htm, 29.10.2008
- Azerbaijan Development Gateway: “Azerbaycan İktisadiyatı”, (Çevrimiçi), http://www.gateway.az/cgi-bin/cl2_gw/browse.cgi?lang=az&topic=000c04, 26.10.2008
- Azerbaycan Devlet Toprak ve Kartografi Komitesi: “Komitenin Tarihi”, (Çevrimiçi), http://www.dtxk.gov.az/about/history_a.html, 27.10.2008
- Azerbaycan Dış İşler Bakanlığı: “BM ve Azerbaycan”, (Çevrimiçi), http://www.mfa.gov.az/index.php?option=com_content&task=view&id=594&Itemid=1, 7.07.2008
- Azerbaycan Dış İşler Bakanlığı: “AGİT ve Azerbaycan”, (Çevrimiçi), http://www.mfa.gov.az/index.php?option=com_content&task=view&id=598&Itemid=1, 6.08.2008
- Azerbaycan Ekonomik “Azerbaycan’da Sermaye Ortamı”, (Çevrimiçi),

Kalkınma Bakanlığı:	http://www.economy.gov.az/ , 16.09.2008
Azerbaycan Ulaştırma Bakanlığı:	“Azerbaycan Devlet Demir Yolları”, (Çevrimiçi), http://www.mot.gov.az/?mod=inside&lang=az&menu=114 , 2.11-2008
Bakü-Tiblisi-Ceyhan HPBH Proje Direktörlüğü:	“Kronoloji”, (Çevrimiçi), http://www.btc.com.tr/proje.html , 29.08.2008
BOTAŞ:	“Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı”, (Çevrimiçi), http://www.botas.gov.tr/faliyetler/irak.asp , 03.09.2008
Businnes Info Catalogue:	“Azerbaycan Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgiler”, (Çevrimiçi), http://www.economy.az/az/01_economy/index.php#net , 7.11.2008
EBRD:	“Project summary documents-Azerbaijan”: (Çevrimiçi), http://www.ebrd.com/projects/psd/country/azer.htm , 23.10.2008
Freedom House:	“Freedom in the World-Azerbaijan”, http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=22&year=2005&country=6689 , 2.03.2008
IMF:	“Azerbaijan: Financial Position in the Fund”, (Çevrimiçi), http://www.imf.org/external/np/fin/tad/exfin2.aspx?memberkey1=51&date1Key=1996-05-31 , 17.10.2008
Kanbulat, Hasan:	“Demirden İpekyolu”nda İnşaat Başlandı”, (Çevrimiçi), http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2215&kat1=&kat2=1 , 4.11.2008
Kantarıcı, Şenol:	“Karabağ Sorunu Diplomasi İle Çözülemez: Askeri Müdahale Şart”, (Çevrimiçi), http://www.turksam.org.tr/yazdir216.html , 12.07.2008
Şenatalar, Burhan:	“Küreselleşme”, (Çevrimiçi), http://www.sodev.org.tr/okullar/sdo/ders_notlari/kuresellesme.htm , 25.01.2008
Ülman, Burak:	“Uzun Süreçte Küreselleşme: Bir Sihirli Kavramı Tarihte Yerine Koyma Denemesi”, (Çevrimiçi),

<http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale4.htm>,
01.02.1008

RAPORLAR

- Şen, Ersen: “Azerbaycan Ülke Profili”, **İGEME Raporu**, 2005
- IMF: Country Report: Republic of Azerbaijan, IMF, May 2008
- IMF: **Ekonomic Rewiew**, Eylül 1995
- World Bank: World Bank Activities in Azerbaijan, WB, 1998
- United Nations
Development Program: **Human Development Report for Central and Eastern Europe and the CIS**, New York, 1999

EK I: AZERBAYCAN CUMHURİYETİ ÜLKE PROFİLİ ²²⁴

Genel Bilgiler

Resmi adı	: Azerbaycan Cumhuriyeti
Bağımsızlık tarihi	: İlk kez 28 Mayıs 1918-27 Nisan 1920; ikinci kez 18 Ekim 1991
Milli bayramı	: 28 Mayıs (1918)
Başkenti	: Bakü
Yüzölçümü	: 86.600 metrekare
Dili	: Azerbaycan Dili
Dini	: İslam
Para birimi	: Manat
Kur oranı	: 1 Manat = 0.80 Dolar
İdari yapı	: Bir özerk cumhuriyeti (Nahçıvan), 72 şehri, 66 il ve ilçesi vardır.
Önemli kentleri	: Bakü, Gence, Sumgayıt, Mingeçevir, Alibayramlı, Hankendi, Şuşa, Şeki, Nahçıvan
Yerel yönetim birimi	: Belediye
Doğal kaynakları	: Petrol, doğal gaz, demir çelik, kurşun, sülfat, mermer, aliminim, polimetal filizi, molibden, çinko vs.
Nüfuz	: 8.6 milyon
Toplam şehir nüfusu	: % 51.5
Kırsal alan nüfusu	: % 48.5
Toplam kadın sayısı	: % 51
Erkek sayısı	: % 49
Yaş oranı	: 0-14 yaş arası % 31.9; 15-64 yaş arası % 62.5; 65 ve üzeri % 5.6
Nüfusun etnik dağılımı	: % 90 Azeri Türkü, %3.2 Dağıstanlı, % 2.5 Rus, % 4.3

²²⁴ Gösterilmiş olan bütün istatistik göstericiler 2007-2008 yıllarına ait olup, Azerbaycan Devlet Statistika Komitesinin verilerine ve IMF ülke raporuna dayanmaktadır. Bkz., (Çevrimiçi), <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2008/az/index.shtml>, (12.11.2008), IMF Country Report No 08/216, "Republic of Azerbaijan: Statistical Appendix", July 2007

Okuma yazma oranı : % 98.9. Kadınlar % 99, erkekler % 96

Siyasal Yapı

Anayasa'nın kabul günü :12 Kasım 1995

Devlet yapısı : Başkanlık sistemi özelliklerini taşımaktadır

Devlet başkanı : Cumhurbaşkanı, beş yıllık süreyle iki kereliğine halk tarafından seçilir.

Hükümet başkanı : Başbakan

Oy kullanma hakkı : 18 yaş ve üzerindeki her Azerbaycan vatandaşı

Yasama yetkisi : Milli Meclise aittir

Yürütme yetkisi : Cumhurbaşkanına aittir

Yargı yetkisi : Bağımsız mahkemelere aittir. En yüksek mahkeme Anayasa Mahkemesidir

Başlıca siyasi partiler :Yeni Azerbaycan Partisi (iktidardaki parti)

Azerbaycan Halk Cephesi Partisi

Müsavat Partisi

Azerbaycan Milli İstiklal Partisi

Azerbaycan Demokrat Partisi

Azerbaycan Liberal Partisi

Vatandaş Birliği Partisi

Azerbaycan Namına Alyans Partisi

Muasır Müsavat Partisi

Sosyal Demokrat Partisi

Komünist Partisi

Vs.

Ekonomik Göstergiler

GSYİH : 31.1 milyar dolar. GSYİH'da devlet payı %16.0, özel sektörün payı % 84.0'dır.

GSYİH/kışı : 3.473 dolar

Büyüme Oranı : % 30.0

**Kişi başına düşen aylık
ortalama gelir** : 267.6 dolar (214 manat)

İşsizlik oranı : % 6.5

**Devlet sektöründe
çalışan nüfusun oranı** : % 30.8

**Özel sektörde çalışan
nüfusun oranı** : % 69.2

Toplam dış ticaret hacmi : 19.525 milyar dolar

Başlıca İhraç Ürünleri : Petrol, doğal gaz, makineler, pamuk, gıda

Başlıca İthal Ürünleri : Makine, ekipman, gıda, metal, kimyasallar

İthalat yapılan ülkeler :Türkiye % 10.9

Rusya % 17.6

Ukrayna % 8.3

Almanya % 8.3

İngiltere % 7.2

ABD %4.7

Japonya % 5.2

Kazakistan % 3.9

İtalya % 2.5

İhracat yapılan ülkeler : Türkiye % 17.4

İtalya %15.5

Rusya % 8.7

İran % 7.2

Endonezya % 6.4

İsrail % 6.1

Gürcistan % 5.7

Fransa %. 4.3

ABD % 3.8

Ortalama gümrük vergisi : İthalat zamanı % 0, % 0.5, % 1, % 2, % 10 ve % 15
olarak gümrük vergisi uygulanmaktadır.

KDV : % 18

EK II. AZERBAYCAN'IN ÜYE OLDUĞU ULUSLAR ARASI KURUMLAR

AsDB (Asya Kalkınma Bankası)
BSEC (Karadeniz Ekonomik İşbirliği)
CCC (Gümrük İşbirliği Konseyi)
CE (Avrupa Konseyi)
CIS (Bağımsız Devletlerin Topluluğu)
EAPC (Avrupa - Atlantik Ortaklık Konseyi)
EBRD (Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası)
ECE (Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu)
ECO (Ekonomik İşbirliği Örgütü)
ESCAP (Asya ve Pasifikler Ekonomik ve Sosyal Komisyonu)
FAO (Tarım ve Gıda Örgütü)
IBRD (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası)
ICAO (Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü)
ICFTU (Uluslararası Serbest Ticaret Birlikleri Konfederasyonu)
ICRM (Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi)
IDA (Uluslararası Kalkınma Birliği)
IDB (İslam Kalkınma Bankası)
IFAD (Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu)
IFC (Uluslararası Finansman Kurumu)
IFRCS (Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Toplulukları Federasyonu)
ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü)
IMF (Uluslararası Para Fonu)
IMO (Uluslararası Denizcilik Örgütü)
Intelsat (Uluslararası Telekomünikasyon ve Uydu Örgütü)
Interpol (Uluslararası Polis Teşkilatı)
IOC (Uluslararası Olimpiyat Komitesi)
ISO (Uluslararası Standartlar Örgütü)
ITU (Uluslararası Haberleşme Birliği)
NAM, OAS (Amerika Devletleri Teşkilatı)
OIC (İslam Konferansı Örgütü)

OPCW (Kimyasal Silahları Yasaklama Organizasyonu)
OSCE (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü)
PFP (Barış için Ortaklık)
UN (Birleşmiş Milletler)
UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)
UNESCO (Eğitim-Bilim ve Kültür Örgütü)
UNIDO (Endüstriyel Kalkınma Örgütü)
UPU (Dünya Posta Birliği)
WFTU (Dünya İşçi Sendikaları Federasyonu)
WHO (Dünya Sağlık Örgütü)
WIPO (Dünya Fikri Mülkiyet Teşkilatı)
WMO (Dünya Meteoroloji Örgütü)
WTO (Dünya Ticaret Örgütü)